

«МА'РИФАТ» KUTUBXONASI

ҚАДР

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2009

Замонавий ўзбек адабиётига, матбуотимизга хизмати сингган устоз адабиётшунослар, заҳматкаш муҳаррирлар талайгина. Уларнинг меҳнати — маънавиятимизга қўшилган бебаҳо ҳисса.

Ана шу фидойи ижодкорлар орасида таниқли мунаққид, моҳир муҳаррир, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд Саъдийнинг ўз ўрни бор.

Қўлингиздаги ушбу рисола устоз муҳаррирнинг ижодий тажрибалари, узоқ йиллар адабиётимиз, матбуотимиз ривожига қўшган ҳиссасининг эътирофи, ёш авлод қаламкашларини тарбиялаш борасида изчил давом эттириб келаётган мураббийлик фаолияти ҳақида ҳикоя қилади. Бугина эмас. Мазкур рисола таҳрир санъатидан ўзига хос қўлланма ҳамдир.

Тузувчи, сўзбоши ва сўнгсўз муаллифи:

Ҳалим САИДОВ

Масъул муҳаррир:

Аҳмад ОТАБОЕВ

76.01 (5Ў)

Қ 15

Қадр/ Тузувчи, сўзбоши ва сўнгсўз муаллифи
Ҳ. Саидов; масъул муҳаррир А. Отабоев. — Тошкент:
«Маънавият», 2009. — 160 б. («Ma'rifat» kutubxonasi).
I. Саидов, Ҳалим (тўпловчи).

ББК 76.01(5Ў)

К 4702620204-13
M25(04)-09

ISBN 978-9943-04-101-1

© «Маънавият», 2009

ҚЎЛЛАНМАГАЧА ҚЎЛЛАНМА

Сўзбоши ўрнида

Ушбу рисола умрини миллат маънавиятини юксалтиришга бағишлаётган журналистлардан бири адабиётшунос, тарихимиз билимдони, китоб шайдоси, бетакрор муҳаррир, қалбидарё УСТОЗ, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд Саъдий ҳақида. Рисола муаллифлари эса Маҳмуд аканинг устозлари, сафдошлари ва, албатта, шогирдлари.

Устознинг бир ақидаси бор: қилинган ҳар қандай иш кўпчиликка фойда келтириши керак. Ушбу рисолага тартиб беришда ана шу қоидага амал қилинди, яъни у тўрт фаслга бўлинди. Ҳар бир фаслга муайян вазифа юкланди. Масалан, биринчи фаслни «Энг яқин дўст» дея номладик. Зеро, Маҳмуд аканинг шу даражага эришишида китобнинг, адабиётнинг ўрни беқиёс бўлган. Китоб мутолааси ҳар бир инсонга нақадар фойдали бўлиши ушбу фаслда таниқли адиб ва олимларимиз томонидан меҳр билан ёзилган.

Адабиёт, адабиётшунослик, адабий танқид жараёни Маҳмуд Саъдий фаолиятининг ажралмас қисмидир. Унинг адабий-танқидий мақолалар ва суҳбатларни ўз ичига олган «Теран томирлар» китоби ҳақида Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли адабиётшунос Озод Шарафиддинов фикр юритар экан, бошқа мунаққидлар китобларидан бир неча хусусиятлари билан ажралиб туришини, китобнинг маданий ҳаётимизда ўз ўрнига эга эканлигини алоҳида таъкидлаб, ўзига хосликларини тадқиқ қилган (О.Шарафиддинов. Ҳақиқатга садоқат. Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989). Мазкур фаслда Маҳмуд Саъдийнинг адабиётшунослик ва журналистика йўналиш-

ларидаги тадқиқотчилик борасида шогирдлари билан бирга амалга оширган ишлари толиби илмлар томонидан баён қилинади.

Маҳмуд Саъдий Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультети талабалари таҳсили учун «Таҳрир санъати» ўқув дастурини яратди, дастурга киритилган мавзуларда маърузалар ўқиб келади, айни пайтда, қўлланма нашрга тайёрланмоқда. Қўлланма чоп этилгунга қадар толиби илмларга қулай бўлсин, дея таҳрир масалалари тилга олинган мақолаларни алоҳида фаслга жамладик.

Муаллиф билан ишлаш журналистдан тажриба, билим ва малакани талаб этади. «Жаноб муаллиф» фаслида ёш журналистларимиз муҳаррир Маҳмуд Саъдий тажрибасидан воқиф бўладилар. Устоз маҳоратини муаллифларнинг ўзлари айтиб берадилар.

«Мустақил фикр эгаси бўлиш ҳамиша олижаноб, зиёли кишилар орасида ҳамиша қадрлидир», деб ёзади таниқли адабиётшунос, муҳаррир ва таржимон Иброҳим Фафуров китобнинг «Умр мазмуни — ўзни англаб яшаш» фаслида. Шу билан бирга, мазкур фаслда Маҳмуд Саъдий билан қизиқарли суҳбатлар ҳам ўрин олган.

Тўпلامдаги мақолаларнинг ўзига хослиги шундаки, улар, энг аввало, самимий, чин дилдан ёзилган. Иккинчидан, мақолалар Маҳмуд Саъдийнинг таҳрир «қайчи»сига йўлиқмаган(буниси ҳазил). Қолаверса, рисоланинг масъул муҳаррири, Маҳмуд аканинг садоқатли шогирди Аҳмад Отабоев ҳам «Мақолаларни деярли таҳрир қилмадим, негаки, ҳар бир муаллиф сўз масъулиятини ҳис этиб ёзган экан», дея иқрор бўлди. Демак, бу ҳам устознинг меҳнати натижасидир ва унга Сиз ҳам баҳо берасиз, азиз китобхон.

Сўнгсўзда учрашгунча зерикиб қолмассиз, деган умиддамиз.

Биринчи фасл

**ЭНГ ЯҚИН
ДЎСТ**

БИЗДА ФАҚАТ ШАЙХ САЪДИЙ ИШЛАЙДИ

«Гулистон»да ишлар эдим. Маҳмуд Саъдий деган ходимимиз бозорда китоб айирбошлаётган экан, милиция ушлаб олиб кетибди. У жуда билимдон, китобхўр; биз уни Шайх деб атар эдик... Менинг илтимосим билан милиционер идорага келди, ёшгина лейтенант экан.

Гапни узоқдан бошламоқчи бўлдим:

– Ибн Сино Бухоронинг китоб растасида Форобийнинг Арастуға шарҳларини топиб олганда хурсандчилигидан бир зумга ҳушини йўқотган экан...

– Форобий деган шоирни эшитганман, у ҳам сизда ишлайдими?

– Йўқ, бизда фақат Шайх Саъдий ишлайди.

Ҳазил-мутойиба ўтмади. Аниқ гап қилдим.

– Бу йигит уйланганида келинни кўхняга тушириб келган. Чунки уч хонали уйнинг ҳамма хоналари лиқ китоб бўлган. У шунақа китоб жинниси.

– Жинниликига справкаси борми?..

Устод Асқад Мухтор ҳамкасб дўстлари: Мурод Хидир, Самар Нуров, Худойберди Тўхтабоев, Ўткир Ҳошимов, Эмил Рўзиев, Мира Ефимова, Ваҳоб Рўзиматов, Маҳмуд Саъдий ва Саъдулла Сиёев билан. 1971 йил, январь.

ҲАМИША ЁШ УСТОЗ

Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари адабиётга, айниқса, шеърятга ёш, янги авлоднинг дадил кириб келиши билан диққатга сазовор. Бу жараёнда устоз Асқад Мухтор бошқарган «Шарқ юлдузи» журналининг жуда жиддий хизмати бор. Ҳали урушдан кейинги ҳуркаклик даври таъсиридан тўла қутула олмаган нашриёт ва нашрлар олдида гангиб турган ёш қаламкашларга айнан шу журнал ўз қучоғини очди, йўл берди. Эркин Воҳидов, Сайёр, Тўлқин, кейинча Абдулла Орипов, Омон Мухтор, Муҳаммад Али сингари ўнлаб ижодкорлар шу журнал муҳотида ўз қадларини тикладилар. Асқад ака 1965 йил ёзида Ёзувчилар уюшмасига ижодий котиб бўлиб ўтгач, журналга Ҳамид Фулом раҳбар бўлиб келганидан кейин ҳам жамоа ёшларга меҳр кўрса-тишда давом этди.

Орадан сал вақт ўтгач, 1966 йил январида таҳририят таркибида Маҳмуд Саъдинов пайдо бўлди: ҳар бир қаламкаш авлод, чамамда, ўзининг таҳлилчилари билан кириб келар экан-да! Қолаверса, бунга йигитчанинг фаоллиги сабаб бўлди, дейишимиз ҳам мумкин. Тасаввур қилинг: университетдаги «Шарқ юлдузи» ўқувчилари конференциясида IV курс студенти минбарни эгаллаб, журнал танқид бўлимининг чангини кўкка чиқарса, ҳайъатда ўтирганларнинг кўнгли оғриб қолиши ҳеч гап эмасди. Лекин ўшанда Асқад Мухтор ва Шўхрат бу болани яхши ният билан кўз остига олиб қўйган эканлар. Алишер Навоий номидаги Миллий кутубхонада бўлиб ўтган 1965 йилги конференцияда ҳам Маҳмуджон бўш келмади. Воҳид Зоҳидов, Пиримқул Қодиров каби машҳур олим ва носирлар ижодига тил теккизишдан чўчимди. Одатда, раҳбарлик курсида ўтирганларнинг кўпчилиги бундай нотиклардан узоқроқ бўлишга ҳаракат қилишарди. Маҳмуд Саъдиновни эса айнан ўзига хос фикр юритиши ва тили журналга олиб келди.

Танқид бўлимининг мудири Ҳайдарали Ниёзов ғоят вазмин, ўрни келганда тиловат қилиб, зарурат туғилса, «чойхона палов»га уриниб кетаверадиган йигит эди. Ёш Маҳмуджоннинг ходим бўлиб келиши сокингина ўчоққа ловул-

лаб турган ўтинни ташлагандек воқеа эди. Лекин «Ҳа, тарозининг икки палласи мана энди тенглашди — посанги ҳам керак эмас», деганлар ҳам бўлди атрофда. Маҳмуджон эса, одатдагидек, ҳеч ким ва ҳеч нарсага қараб ўтирмай, гайрат билан ишга киришди; журналда босиш учун мўлжалланган мақолаларни, университетда ўқитилганидан ҳам қаттиқроқ қараб, ҳеч иккиланмай таҳрир қила бошлади; фақат ўша мақолада эмас, илгарироқ бошқа қўлёзмаларда ҳам тез-тез учраб турадиган мулоҳазаларни эринмай қиртишлаб ташлашга киришди.

Очигини айтганда, наср ва шеърят бўлимларида ҳам муаллифлар билан жуда қаттиқ ва жиддий ижодий иш олиб бориларди. Сюжетдаги сохталиклар барҳам топмагунча, асар тили беғуборлик касб этмагунча қаламкаш ва бўлим муҳаррири ўртасида қанчадан-қанча «маҳаллий жанг»лар бўлиб ўтганига ҳозир фақат журнал архивида омон қолган қўлёзмалар, «омоч солиб ҳайдалган» сатрлар гувоҳлик бера олиши мумкин. Куйиб-пишган муаллифларнинг анча-мунчасини журнал ходимлари: «Дўстим, асарларингизни ўз номингиз остида босиладиган китобингизда ўзингиз хоҳлаганингизча чиқаришга ҳақлисиз. «Шарқ юлдузи»да эълон қилмоқчи бўлсангиз-у, асарингизни журналимиз савияси даражасига кўтармасангиз, кўшнилари ёнида ғариблиги сезилиб қолади», деб йўлга солар эдилар. Дарҳақиқат, ўша пайтларда «Шарқ юлдузи»нинг савияси ҳам, обрўси ҳам ғоят баланд бўлиб, тез орада тиражи ярим миллионга етгани сўзимга яққол далил бўла олади.

Ёшгина журналистнинг қайсарлиги кўпдан бери матбуотда ризқини териб юрган муаллифларнинг қитиқпатиغا тегмасдан иложи йўқ эди. Уларнинг баъзилари таҳрирланган асарларини журналда кўриб, бўлим мудирига арз-дод қилиб келишдан ҳам тоймасдилар. Хайрият, Ҳайдарали ака эски қадрдонларини хотиржам тинглаб, у ёки бу йўл билан оташларини ўчириб, таҳрирчига отилган тошларни четга буриб юборарди. Ўз ходимига эса одобли бўлиш, ўн ўйлаб бир сўйлаш ҳақида насиҳат қилиб ўтириш бефойда эканини биларди. Барибир, айрим аламзадалар, ўзларига тасалли бериш учун бўлса керак: «Журналга Маҳмуд Саъдинов келиши билан туғилган ларза бора-бора заминни ҳам уйғо-

тиб, Тошкент зилзиласига айланиб кетди», деб латифа тўқишганини эшитганман.

Маҳмуджон ўшанда ҳам, кейинроқ бўлимга мудирлик қилган вақтларда ҳам ўзи ҳақида тўқилган латифа ёки ўрмаловчи фикрлардан ҳеч чўчимасди. Аксинча, адабиёт ҳақидаги унинг тушунчасини инкор этадиган суҳбатдошларга ўз фикрини, бир сўз ўрнига бештасини ишлатиб бўлса-да, баланд овоз билан, ҳайиқмай тушунтиришга ҳаракат қиларди. Одатда, ёшликдаги оташлар йиллар ўтгани сари сўниб, киши улуғворлик касб этади, деган гаплар юради. Маҳмуд Саъдинов ўз ҳаёти тажрибаси билан ушбу фалсафани ҳам чип-пакка чиқарди. У ўзи ишлаётган тахририят ёки билимгоҳда ҳалигача ҳар бир мурожаат этган киши билан, у хоҳ таниқли олим бўлсин, хоҳ ижод йўлига эндигина кираётган талаба бўлсин, одатдагидек, куюниб, кўнглида борини очиб-сочиб гаплашади. Бундан беш йилча бурун, туғилган куни муносабати билан босилган табрикда Маҳмуд Саъдиновни табассум билан «Кўшжоновнинг устози» деб улуғлашганининг сабаби шунда бўлса керак.

Бир вақтлар Маҳмуджон менга «Балиқ фалсафаси» деган миниатюраларни таҳрир қилиш ҳақидаги маслаҳат билан мурожаат этгани, мен эса шеърчаларнинг номигина эмас, ўзи ҳам фалсафа эканини, агар у айтганидек ўзгартирилса, насиҳатга айланиб кетиши мумкинлигини тушунтириб, қутулиб қолган эдим. Ҳозир юрагимни яна бир хавотир тимдалай бошлади: мабодо қўлига тушиб қолса, Маҳмуджон укам ушбу ёзганларимни ҳам таҳрир қила бошламасмикан?

Яхшиси, шу ерда сўзимга нуқта қўя қолганим маъқулга ўхшайди.

Носир ФОЗИЛОВ,
адиб

ЮКСАК МАСЪУЛИЯТ

Таҳрирчилар тахририятнинг ҳақиқий таянчлари бўлади. Агар ундан хато ўтиб кетса, бош муҳаррир ҳам пайқамай қолиши, шу тахлит газета-журналга чиқиб кетиши мумкин. «Шарқ юлдузи»нинг шундай ҳушёр посбонларидан бири Маҳмуд Саъдий эди. Кўп йиллар журнал тахририятида бирга ишлаб, у билан ака-укадек бўлиб кетган-

миз. Мен проза бўлимида, Маҳмуд эса танқид ва адабиёт-шунослик бўлимида ишларди. Жуда меҳнаткаш эди. Эрталабдан кечгача мақолаларни таҳрир қилиб ўтирарди. Баъзан ишдан кейин ҳам қолиб кетарди. Ўша вақтлари у худди соатдай тинимсиз ва бехато ишларди. Эрталаб соат саккиздан кеч соат саккизгача кимларнингдир меҳнати-ни юзага чиқараман, деб оқ қоғоз устида мук тушиб ўтирарди.

«Шарқ юлдузи» ўша пайтлари ўзбек адабиётининг маркази, таъбир жоиз бўлса, қайнаб турган катта қора қозони эди. Шу қозон меъёрида мутгасил қайнаб туриши учун ўтин керак. Ўтинни эса гўлахи ташлаб туради. Мен Маҳмудни адабиётшунослик ва танқидчиликнинг қозони остига ўтин қалаб турадиган гўлахига ўхшатаман. Яна бир ўхшатиш бор. Театрни томоша қила туриб, драматург ёзган гапларни чиройли талаффуз қилаётгани учун актёрни алқаймиз. Лекин режиссёр ҳам, драматург ҳам, сахна ортидаги хизматчилар ҳам эсдан чиқади. Журналда ҳам худди шундай. Баъзида бир мунаққид нималарнидир қоралаб келади. Уни Маҳмудга ўхшаган ходимлар кўр бўлиб ишлайди, ўқиса бўладиган ҳолга келтиради. Мақола чиққандан кейин ўша мунаққид олқиш олади, табрик эшитади. Ҳақиқий хизматни қилган муҳаррир эса бир четда қолиб кетаверади.

Таҳрир нимадан бошланади? Биринчи галда материални тугал ўқиб чиқиб, ташхис қўйиши керак. Берса бўладими-йўқми? Материалнинг қаери бўш, уни қандай ишлаш, ўнглаш керак? Қаерини қандай таҳрир қилса, материал очилади? Шу каби саволларга жавоб топгандан кейин таҳрирни бошлаш керак. Чунки материалнинг бошида учраган, лекин сизга тушуниксиз туюлган сўз ёки жумла мақоланинг охирида ойдинлашиши мумкин.

Бадий асар тугул, оддий мақолага ҳам жонли деб қараш лозим. Кўпчилик матбуот ходимлари таҳрир ҳам иш бўптими, деб, қўлига тушган материални бошдан бўяб-бежашга киришади. Бу таҳрир эмас, балки тахирлик, материалнинг тахирини чиқариш. Хўп, жумлани тuzатарсан, гап бўлакларини ўрнига қўярсан, сўзларни маънодоши билан алмаштирарсан, нуқта-вергулига эътибор берарсан, лекин таҳрир шу билан тугамайди-да, оғайни. Шеърятдагидек, насрда ҳам жумланинг оҳанги, ўхшатишлари, пичинглари, хуллас, ўзига яраша бўёғи бўлади. Ўзича тегиниб, кўкни

жигаррангга айлантириб қўйса, ана ундан ёмони йўқ. Асар бузилади. Таҳрирнинг шу каби нозик жиҳатлари кўп.

Таҳрир ана шундай фидойилик, ана шундай оғир меҳнат, бироқ жуда зарур санъат. Назаримда, ҳозир таҳрир санъатига унчалик эътибор берилмаяпти, биз ишлаган пайтимизда ўрнига тушмаган оддий бир сўз учун соатлаб тортишилди. Эсимда, устоз Абдулла Қаҳҳорнинг бир ҳикоясида «Машина ўрнидан жилиб, тутун чиқариб кетди» деган жумла бор эди. Устозимиз Ваҳоб Рўзиматов шу гапни «дуд чиқариб кетди» деб таҳрир қилибди. Шунда Абдулла Қаҳҳордек одам келиб бир сўз устида талашди. Биринчидан, оҳанг бузилган, иккинчидан, «тутун» — ўзбекча сўз, «дуд» — тожикча. Адиб ўз фикрини исботлаб, жумлани асл ҳолига тиклаб кетганди.

Биз ўзбек тилининг софлиги учун курашганмиз. Ўша пайтлари байналмилал сўзларни ҳуда-беҳуда қўллавериш жуда авжига чиққанди. Масалан, бир катта олим «Традиция ва новаторлик» деган китоб ёзибди. Агар иккита байналмилал сўзни олиб ташласангиз, фақат «ва» қолади. Традиция, бу — анъана, новаторлик эса, янгилик дегани. Китобнинг номини ўзбекона қилиб қўйса бўлади-ку! Баъзи олимлар «интернационал» истилоҳларни ишлатмаса, мақоласи яхши чиқмайдигандек биз билан талашарди. Замон шунақа эдики, бизнинг бу ҳаракатларимизга «пантуркизм», «панисломизм» ёрлиғини ёпиштиришга уринишлар ҳам сезиларди...

Одатда, биз баъзи одамларни билиб-билмай масъулиятли, бир сўзли деб мақтаймиз. Лекин бундай бўлишнинг ўзи бўлмайди. Баъзан адабиёт, халқ олдидаги масъулиятингиз учун сизни янчиб ташлашлари ҳам мумкин. Материалини ўтказиш илинжида олиб келинган совға-саломни қайтариб юбориш учун ҳам одам ўз нафсидан баланд тура олиши лозим. Юқорилардан бўлган телефонларга рад жавобини бериш эса қанча ирода талаб қилади, билсангиз. Маҳмуднинг Маҳмуд Саъдий бўлиб танилишида ўша масъулият катта роль ўйнаган. Масъулиятсиз, принципсиз одамдан пухта муҳаррир чиқишига ишонмайман.

Мен кўп ўйлайман-да. Маҳмуд анча йиллар «Шарқ юлдузи»да ишлади. Хўш, нимага эришди? Журналда муҳаррир сифатида комилликка эришди, таҳрир санъатини

мукаммал ўрганди. Шу боис манаман деган фан докторлари, катта-катта олимлар ҳам унинг олдига ўйланиброқ, тиззаси қалтираброқ киради, шу бола нима дер экан, деб. Ҳайқиброқ муносабатда бўлади. У билан ҳисоблашишади... Лекин биз эришмоқ деганда кўпроқ моддиятни назарда тутамиз-да. Маҳмуднинг қўлида қалам билан мутгасил қоғозга тикилиб, кўз нурина тўкиб топгани битта кўзойнак бўлибди. Ваҳоланки, олим бўлиб танилиб, ҳукуматнинг катта-катта мукофотларини олган одамлар шу ердан, унинг қўлидан чиққан-ку, аммо буни эсдан чиқариб қўядилар.

Яна ўзимга савол бераман: камчилиги нимада эди? Ўйлаб қарасам, у жуда кўп гапирар экан-у, бироқ жуда кам ёзаркан. Ўзининг айтган ақлли гапларини, бировларга берган маслаҳатларини қоғозга тушириб китоб ҳолига келтирса, аллақачон 20–30 китобнинг муаллифи бўлар эди.

Тилагим шуки, соғ бўлсин, омон бўлсин. Лекин умр бўйи йиққан билими, гапирган гаплари ҳавога учиб кетмасин. Улар келажак авлодга, албатта, қолиши керак! Мана, ҳозир дарс бераётган экан. Мен жуда яхши ҳис қиламан, Маҳмуд Саъдий ўтаётган дарслар бекорга гап сотиш эмас — чин маъноси билан илм. Илмми, демак, қоғозга тушиши шарт.

70 ёш нима бўпти? Наридан борса, бу — ёш ҳаваскор чол, дегани. Ўйлаган ўйларини, билдирган фикрларини айна қоғозга туширадиган фаёл.

Мен ўз ишига садоқатли инимга битмас-туганмас куч, гайрат тилайман.

Бўш келма, жигарим!

*Омон МУХТОР,
адиб*

КИТОБХОН ОЛИМ

Олимлик — Худо берган унвон.

Бу — фақат илмий даража эмас.

Илмий даража эгалламай ҳам олим бўлиш мумкин.

Биз олим деб атаганимиз турлича кишилар.

Уларнинг ҳаётга, илмга муносабати ҳар хил.

Китобга муносабати ҳам.

Бир пайт устоз Фафур Фулом «Китобйиртар» деб кутубхонада китобларни қайчилаб бузган кишига танқид тиғини санчган эди. Қайчилайдими-йўқми, ўқиганини кўчириб олиб китоб тузадиган олимлар ҳам учрайди. Энг ёмони — тор бир ихтисос бўйича ишлаб, бутун дунёдан беҳабар юрган «олим»лар! Ўзи мутахассис, лекин китоб ўқимайди. Каттароқ даврага кирса, кўзлари жовдирайди!

Неча йиллик биродарим Маҳмуд Саъдий ҳақида икки оғиз илиқ сўз ёзмоқчи эдим, беихтиёр кенг ҳаёт манзараси кўз олдимга келди.

Маҳмуд акани талабалик йилларидан биламан. Кўпчилик талабалар китоб қўлтиқлаб юрарди. Табиий ҳол! Аммо Маҳмуд акани китобсиз юрган ҳолда тасаввур қилиш қийин эди. Ҳозир ҳам шундай! Балки, самимий кулиб юборарсиз, кўча-кўйми, ҳаттоки бирон тўй ёки маросимми, китоб қўлтиқлаб келган кишини кўрсангиз, билингки, бу — Маҳмуд Саъдий! Китоб — Маҳмуд ака вужудининг «ажралмас бир бўлаги»га айланиб кетган.

Йўлда шошиб кетаётиб, рўпарадан китоб дўкони чиқса, бир соат-икки соат ичида Маҳмуд акани бу «қудуқ»дан тортиб-узиб, қайтиб йўлга солишнинг ҳеч иложи йўқ. Оҳанрабога ёпишган темирдек, китобларга михланади-қолади. Дунёда уни қизиқтирмайдиган китоб кам.

Гап китоб қўлтиқлаб юриш, гоҳ-гоҳ китобларни ва-рақлаб туришдами? Бундайлар истаганча топилади. Жонажон мамлакатимизда китобхон ҳам сон-саноксиз. Ўқиган кишида тафаккур бўлмаса, бу тафаккур ҳаётга хизмат қилмаса, ташқи саъй-ҳаракатнинг баҳоси бир пул! Мавлоно Саъдий айтмоқчи: «Амали бўлмаган мулладан кўрқ!»

Маҳмуд ака катта маънода саводли олим. Шарқдан тушасизми, Фарбданми, дуч келган мавзуда суҳбатлаша оласиз. Ҳар бир сўзни далил, исботи билан, мантиқ тарозисида тортиб гапирди. У казо-казо олимларни (яшириб нима қилдик, адибларни ҳам) «терлатиб» қўйган пайтларни кўрганман. Ҳаётда нодонлик ва билимсизлик ҳеч қачон баҳсда ақл ва билимдан ғолиб келолмайди! Маҳмуд Саъдий бунинг мисолида кўрсатган шахс.

Яна, Маҳмуд ака газетачилик, университетда домлалик, олимликни бирлаштирган шахс. Буларнинг ҳар бирида унинг муносиб хизмати бор.

Мен Маҳмуд Саъдийга умри узоқ, хайрли ишлари янада кўпроқ бўлишини доим тилаб келганман. Ҳозир ҳам тилагим шу...

*Эркин АЪЗАМ,
ёзувчи*

АКАДЕМИК ҚЎШЖОНОВНИНГ «УСТОЗ»И

Шу одам ўзгармади.

Кейинги ўн-ўн беш йилда замон шарофати билан баъзи бир ижодкорларнинг ўғил-қизи банкир-санкир бўлиб, бизнесларга шўнғиб, ўзлари эса ана шу барака топкур фарзандлар орқасида хийла йўғонлашиб, сипо тортиб, айримлари адабиётда ҳатто «фигура»га ҳам айланиб қолди; бошқалари қидирганини матбуоту адабиётдан тополмай, ўзга соҳаларга бош уриб кетди. Бу одамнинг фарзандлари ҳам ҳавас қилгулик аломат кишилар бўлиб етишди. Лекин ўзи ўзгармади. Заррача ҳам. На қиёфаси, на гап-сўзию қилиқлари, на андак беозор қитмирлиги. Ўша-ўша, силлиқ таралган сочлар, ўша-ўша бир бесаранжомлик, ҳамон кўлида ўша қопдек сиғимли портфель — ичи тўла (айримларини варақлаб кўрмоққа ҳам қўл тегмаган) ҳар турли китобу ёш «даҳо»ларнинг ҳали хом-хатала қўлёмалари.

Маҳмуд Саъдий деса, ўттиз йиллар бурун машҳур «Гулистон» журналида бирга ишлаган даврларимиз ёдга тушади. Аксарият кечки палла, тўрт киши бемалол айланолмайдиган торгина хона, тепасида ҳали ҳеч кимга нотаниш бир тўп ҳаваскор қаламқаш, Маҳмуд ака ўтириб олиб адабий «ликбез» ўтказяпти. Устознинг дангал-дангал ҳукмларидан ёшлар ҳангу манг: адабиётда аллақачон ном қозониб улгурган фалон-фалон арбоблар, аслида, ёзувчи-позувчи эмас экан-ку, қаранг-а!

Ҳамон ўша-ўша, Маҳмуд ака! Адабиёту матбуотнинг чин фидойиси. Китоб жинниси. Ёш ижодкорларга отадек ғамхўр. Гоҳо биров-яримидан даҳо ясамоққа ҳам киришиб кетади. Бу борада бир-икки сира муродиға етди ҳам. Етмишга чиққанига қарамай ҳамон куйди-пишди, жонсарак, серҳаркат.

Бизнинг ҳам иягимизга отасоқол битганига кўп замон бўлди, бироқ Маҳмуд ака ҳаммамизни, биз тенги барчани бирдай сенсираб гапираверади – яқин олади-да. Ҳаммага лақаб қўйиб чиққан: кимдир «Шолохов», кимдир «Шукшин», яна кимдир «Айтматов». «Ҳа, Шукшиним», деб гап бошлайди кўрганда. Ҳаққи ҳам бор: дастлабки ҳикояларимизни «текшириб» берган, у ер-бу ерда чиқишига «танкалик» қилган, ҳамон дуоғўй. Ҳали-ҳануз ҳар учрашганда безор қилиб, аллақайлар учун ҳикоя ёзиб беришга қистайди. Адабиёт, адабий жараён деганлари қизиқ, сирли-жумбоқли. Гоҳида ёстикдек-ёстикдек китоб ёзган муаллифларнинг номи ҳадемай унутилиб кетади. Шу жараёнга фаол аралашган, бирон ижодкор ёки асарнинг рўёбга чиқишида жонкуярлик қилган кишилар эса кўп замонлар эслаб юрилади. Маҳмуд Саъдий кейинги қирқ-эллик йиллик адабиётимизнинг, адабий жараённинг жонли гувоҳи, жўшқин иштирокчиси. Бирон-бир адабий ҳодиса бу одамни четлаб ўтмаган десак, муболаға бўлмас. Бирига муҳаррирлик қилган, бирига мураббийлик, яна бирига тақриз ёзган ёки куйиб-пишиб фикр билдирган, таклиф айтган. Матёқуб Қўшжоновдек аллома бекорга уни «устозим» деб атамасди. Бу лутфда ҳазилдан бошқа бир маъно ҳам бор эди.

Насиб этса, Маҳмуд ака саксон ёшга кирганида ҳам мен у киши ҳақида бирор нима ёзарман. Лекин, аминманки, мана шу ёзилганлардан бирор сўз ўзгармаса керак.

*Хурийд ДЎСТМУҲАММАД,
ёзувчи, адабиётшунос*

КЎНГИЛДАГИ МУНАВВАРЛИК

Адабий жараённинг ўзига хос қизиқ ва ғалати жиҳатлари кўп. Унинг айримлари кўзга яққол ташланиб турса, айримларини ҳар ким ҳам пайқайвермайди. Пайқаганларнинг эса ҳаммаси ҳам уларнинг қадрига етавермайди, эътиборга лойиқ кўрмайди.

Ўтган асрнинг 70-йиллари, айниқса, 80-йилларнинг бошларида адабиётшунос Маҳкам Маҳмудов, Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир адабий жамоатчиликнинг кўзга кўринган етакчи вакиллари сифатида алоҳида эътибор марказида бўлишган. Бирон янги асар эълон қилинса, табиий, унга матбуотда муносабат билдирилар эди. Бироқ тугал хулоса чиқаришдан бурун Маҳкам ака, Маҳмуд ака, Мурод ака нима дер экан, деган савол кўндаланг турар эди. Чунки уч устознинг қарашлари ҳар қандай номдор мутахассиснинг фикридан ўзгача бўлиши аниқ эди. Энди-энди бир-икки ҳикоя қоралашга жазм этган биз тенгқур бошловчи қаламкашлар кўпроқ кутилмаган ўлчовлар, теша тегмаган адабий мезонлар таъсирида юрар эдик. Муҳими, рад этиш, инкор этиш, жилла курси, ўзгачароқ нуқтаи назардан мулоҳаза билдириш кўр-кўрона бўлмас, балки мисоллар, қиёслар билан асосланган бўлар, таҳлиллар нафақат муайян янги асарга, балки умуман бадиий адабиётга ўзгача муносабатни пайдо қилар, ўзгачароқ нуқтаи назарларни шакллантирар эди.

Ҳар қандай миллий адабиёт анъанавий ва замонавий услублар қоришиғида яшайди, бу борадаги энг илғор янгилликларда ҳам муайян тақлидий уринишлар бўлиши, тақлид аста-секин чинакам бадиий маҳоратга айлана бориши табиий жараён ҳисобланади. Мана шундай ҳолатларда, айниқса, Маҳмуд ака адабиётимизда пайдо бўлган янги ҳикоя, қисса ёки романнинг генезиси, яъни вужудга келиш ибтидосини дарҳол англаб етар, асарнинг жаҳон адабиётидаги қайси машҳур асар таъсирида яратилганини, улар орасидаги фарқни ютуқ ва нуқсонлари билан таҳлил қилиб берар эди. Ўзбек бадиий тафаккурида 80-йилларнинг иккинчи ярми ва 90-йилларнинг бошларида кузатилган ранг-баранглик, изланишлар доирасининг кенгайиши рус адабиётидан Болтиқбўйи, Кавказ халқлари адабиётлари, қолаверса, Европа, Америка, Япония, айниқса, Лотин Америкаси халқлари адабиётининг энг илғор ютуқлари ижодий таъсирини ўзида қамраб олишга уриниш самараси, маҳсули эди. Маҳмуд аканинг қайси бир ёш ёзувчи ёки шоирга Шукшин ёки Маяковский, Неруда ёки Думбадзе, Кортасар ёки Ку-

пер деб мурожаат қилишида ижодкор инсонни қанчалик ардоқлаш, авайлаш оҳанги бўлса, мутойиба тариқасида нисбат берилган бундай «тахаллус»лар замирида шунчалик асос ва жон ҳам йўқ эмас эди. Шу билан бир вақтда, Маҳмуд ака жаҳон адабиётида кузатилаётган илғор йўналишлардан, новаторлик уринишларидан, уларнинг маҳсули ўлароқ яратилаётган фавқулодда асарлардан қанчалик илҳомланмасин, ҳайратларга тушмасин, ўзимизнинг адабиётимизга мансуб асарлар моҳиятида, мазмуни, шакл-шамойили ва ҳатто деталлари миллий бўлиши шарт, деган мезонни сира унутмас, гап шундай мавзуларга келиб тақалганида қатъий қарашларидан, талабларидан асло қайтмас, ҳеч ким билан муроса қилмас эди.

Бадий тафаккурдаги миллийликни, миллий ғурурни сақлаш ва улуғлашга бўлган ташналик Маҳмуд Саъдийдек тажрибали мунаққид ва муҳаррирнинг ҳаётий маслагини, ижодий ҳаётининг ўзагини ташкил этади, десак муболаға бўлмайди.

Маҳмуд Саъдийнинг ўзига хос муҳаррирлик мактаби алоҳида ва махсус таҳлилга, тадқиқ этишга ва ўрганишга лойиқ. Ҳозирги ахборот асри жараёнлари анъанавий оммавий ахборот воситалари тушунчасига, матбуот ва таҳририят тушунчасига ўзгартиришлар киритиб юборди. Ахборот технологиялари мисли кўрилмаган даражада ўзгарди. Маълумот тўплаш, уни матбуотда эълон қилишга яроқли «тайёр ашё»га, яъни материалга айлантириш айримларнинг назарида жўн бир юмушга айланиб қолгандек туюлмоқда. Ваҳоланки, долзарб ва муҳим мавзу танлашдан тортиб, уни ҳақиқий муаллифига ёздириш, мақолани таҳрир қилиб, дейлик, газета саҳифасига жойлаштиришгача бўлган ораликда озмунча жараён кечади-ми?!

Маҳмуд Саъдий бу ишларнинг ҳадисини мукаммал ўзлаштирган устоз мутахассислардан ҳисобланади. Асқад Мухтор раҳбарлик қилган йилларда «Гулистон» журнаlining ҳеч бир саҳифаси ўқувчилар эътиборидан четда қолмас, бунинг асосий сабабларидан бири таҳририятда ўша даврнинг етук адиблари, шоирлари, публицистла-

ри ва, албатта, муҳаррирлари (Маҳмуд Саъдий бўлимга муҳаррирлик қилган) йиғилганида эди.

«Таҳрир» деган сўзга беписандлик билан, ҳатто гаши келиб қараш кайфиятлари йўқ эмас. Қўйиб берсангиз, таҳрирдан сўз очилса цензура деб айюҳаннос соладиганлар ҳам учрайди. Аслида саводли, маҳоратли ва зиёли муҳаррирнинг қиммати ҳеч қачон, ҳеч қандай замонда қадрини йўқотмаган, йўқотмайди ҳам. Таҳрир муаллифнинг фикрини қайчилаш эмас, таҳрир — муаллиф айтмоқчи бўлган, лекин ўхшатиб ифодалай олмаган фикрларга йўл очиш демакдир. Сўзга, жумлага сайқал бериш, сўз сеҳри ва жозибасини ҳис қилиш, мулоҳазаларни изчил равишда баён этиш, ортиқча ва ўқувчи эътиборини муҳимдан чалғитадиган номуҳимлардан воз кечиш деганидир. Рақамларни, исм-шарифларни, атамаларни тўғри, хатосиз ёзиш демакдир! Қарийб эллик йилдан буюғига республика матбуотида ҳормай-толмай жавлон уриб келаётган Маҳмуд ака қайси муаллифнинг, қайси мутахассиснинг қайси мавзуда ва қай даражада мақола ёки суҳбат тайёрлаб бериши мумкинлигини, уларнинг салоҳияти ва имкониятини беш қўлдай билади. Шунга кўра, уларни долзарб мавзуларда ва зарур йўналишларда мақола ёзишга ундайди, улардан маслаҳатини, ёрдамини аямайди.

Маҳмуд Саъдий муҳаррирлик мактабининг ана шу фазилатлари санаб ўтилар экан, устознинг қаламга садоқати, таҳрирдаги ҳалоллиги матбуотга, матбуот сўзига, матбуот саҳифаларида номлари кўринадиган жуда кўплаб муаллифларга садоқати ва ҳалоллигига айланганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Муҳтарам Юртбошимиз имзоси билан Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист унвонига муносиб кўрилгани узоқ йиллик ҳалол ва фидокорона меҳнатларнинг улкан эътирофидир.

Бундай кўникмага ҳеч бир журналист ёки мухбир тўсатдан эришиб қолмайди. Бунинг учун йиллар керак бўлади, тажриба тўплаш, малака орттириш, энг муҳими, муҳаррирлик касбига ихлос ва меҳр-муҳаббат қўйиш зарур бўлади.

Мана шундай муҳаррирлик мактабини қадрлаган кўплаб ёшлар ҳозир ҳам «Маърифат», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газеталари таҳририятларида, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетида Маҳмуд Саъдийдан сабоқ олмоқдалар. Ёшларнинг бахтига устоз ниҳоятда камтар, бағрикенг, билганларини бошқалар билан баҳам кўришга ҳамиша шай бўлган дарёдил инсон.

Жамоатчилик орасида Маҳмуд Саъдийнинг ниҳоятда бой кутубхонаси борлиги алоҳида эътироф этилади. Бундай таърифга мен у кишини шоғирдларга бойлигини, журналистлик йўлини танлаган ажойиб фарзандларнинг отаси эканлигини, миллий адабиётимиз ва журналистикамизнинг бугунги кунини учун ҳам гоътада қимматли ва қадрли зиёли инсон эканлигини қўшимча қилган бўлур эдим.

... Қўлида қалами бўлган каттаю кичикка рўпара келган устознинг «Маҳоратингиз ошяптими?» дея савол қотиш одатлари бор. Ана шу бир оғиз лутф замиридаги ижодга даъват оҳанги ҳам кўнгилга бир мунавварлик, ёруғлик олиб киради. Зеро, ижодга даъват этиш қиёси йўқ савоб амаллардан саналади.

*Турсунбой АДАШБОЕВ,
шоир*

ҚАНОТ БЎЛГАН МАКТУБЛАР

Устозлардан, дўст ва оғаларимдан олган мактубларни кўзимнинг қароғида сақлайман. Бешинчи синфда ўқиган пайтимдан тортиб машҳур олим Ҳоди Зарифдан, кейинчалик Музайяна Алавиядан, устоз Фафур Фуломдан, валла-мат шоир Миртемир ва Қудрат Ҳикматдан олган табаррук хатларни алоҳида папкаларда эҳтиёт қиламан. Сабаби, ана шу мактублар туфайли адабиётга ҳавасим ортган. Ижодкор бўлиб шаклланишимда менга қанот бўлган, руҳимни кўтарган.

Биз ўша пайтлар мактубларни тумор шаклида буклаб, тегишли манзилларга жўнатардик. Чунки конверт тақчил эди. Айниқса, армиядан келган хатларни турналарнинг

парвозига қиёс қилардик. Улар ҳатто юракка ҳам ўхшаб кетарди.

Мендан бир-икки кўйлакни олдинроқ йиртган оғаларимнинг хатларини эса кўнгилнинг кўзгусига менгзайман. Холис ният, покиза тилаклар, рағбат акс этган бир парча қоғоз Тошкентдай шаҳри азимдан анча олис бир пучмоқдаги думбул бир ҳаваскор учун қанчалар далда бўлганлигини бугун эътироф этишим шарт. Ўзбек адабиётининг кулидан кириб, косовидан чиқиб келаётган заҳматкаш оғаларимдан бири Маҳмуд Саъдийни тавсифлаб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак.

Маҳмуд аканинг каминага йўллаган кўйидаги мактубига бу йил роса қирқ тўрт йил бўлди.

«Ҳурматли Турсунбой! Аввало байрамингиз муборак бўлсин... Биз апрель ойининг 18-ида «Тошкент ҳақиқати» газетасида адабиёт саҳифаси уюштирган эдик. Саҳифада Сизнинг рухсатингизсиз бир шеърингизни бостирдик. Узимиз бор, албатта. Бизга шеър ёқиб қолди. Университет газетасидан олиб саҳифада бердик. Саҳифани ҳам хатда юбораяпман. Барча дўстларингиз ва оила аъзоларингизга салом. Ҳурмат билан Маҳмуд.

Тошкент, 30. IV. 1965 й.»

У кезларда номдор ижодкорларнинг асарлари ҳам анча қийинчилик билан вақтли матбуотда чоп этиларди. Ўз навбатида, менинг анча гўр, изланиш жараёнидаги машқларимнинг қардош республикадаги газетада ёритилиши ўшда анча шов-шув бўлган. Бундай холис рағбат кўнглимни тоғдек кўтариб, янада пухтароқ асарлар ёзишимга туртки берган. Адабий муҳитдан олисда яшаб, ўзбек тилида машқ қилаётган биз каби ёшларга атаб битилган кўйидаги илиқ номалар сув билан ҳаводек хизмат ўтаган.

«Салом, қадрли Турсунбой! Хатингизни олдим. Вақтида жавоб ёзолмадим. Узр! Шеърлар учун катта раҳмат. Менга ёқди. Айниқса, ундаги юмор... Айтмоқчи, Тўра акани кўрдим. V съездга келган экан. Салом айтди. «Тўёна» чиққан экан. Сизнинг ҳам шеърларингиз бор экан. Хўп, хайр!

Ҳурмат билан Маҳмуд. 25.V. 1965 й.»

Устоз Миртемир домланинг раҳбарлиги остида ўтган ёш ижодкорларнинг навбатдаги кенгашига Ўш вилоятидан олти киши иштирок этган эдик. Ўша анжуманда машқ-

лари яхши баҳо олган Мадамин Маматкарим, Усмон Те-мур, Абдугани Абдуғафуров, Қўлдош Мирзо ва Мирзо-ҳид Мирзараҳимов асарлари вақтли матбуотда нашр эти-лишида ҳам Маҳмуд ака катта кўмак кўрсатган. Шу бена-зир оғам қачон, қаерда ишламасин, салкам чорак асрдан буён кичкинтойларга аталган асарларим ҳақида, таржи-маларим тўғрисида холис ва дангал фикрлар айтиши менга катта масъулият юклайди. Ўзига ва ўзгаларга нисбатан та-лабчан, синчков, оқибатли оғамнинг менга йўллаган ўнлаб мактубларининг асл моҳияти фақат рағбатдан, ама-лий ёрдамдан иборат бўлган. Мана ўшандай мактублар-дан бири:

«Салом, Турсунбой! Бу хатим расмий. Норасмий хатни сал кейин ёзаман. Гапирадиган гаплар бор... 8 сентябрда ёш қаламкашларнинг семинар-кенгаши бошланишидан хабарин-гиз бўлса керак. Газетамиз кенгаш олдидан кўп ёшларга «оқ йўл» тилаётганлигидан ҳам беҳабар бўлмасангиз керак. Ўша ёшлар қатори Сизнинг шеърларингизни ҳам бериш мўл-жалимизда бор эди. Лекин оз бўлса-да, шеърларингиз бор-у, расмингиз ҳам, таржимаи ҳолингизга оид фактлар ҳам йўқ бизда. Тезда янги шеърларингиз, бх9 ҳажмли фотосурат, биографиянгизга оид маълумотларни ёзиб юборсангиз. Ле-кин мумкин қадар тезроқ. Энг кўпи билан 20 августларда менга келиб тегсин ўша нарсалар. Ўтқирга ҳикояларини юборган йигит: Мирзоҳид Мирзараҳимовнинг болаларбоп пухта ҳикояси бўлса, юборсаларингиз... Хатни «Шахсан Маҳмуд Саъдиновга тегсин» мазмунида ёзинг.

Хайр, дўстларга салом айтинг.

Ишларингизда, ижодда омад тилайман.

Маҳмуд

17.VIII. 1965 йил,

Тошкент».

Улуғ устозларим Миртемир билан Қудрат Ҳикматдан бошқа суянч тоғлари бўлмаган бир ёш ижодкорга бағри-кенглик ва ҳафсала билан ёзилган ана шундай мактублар-нинг далдаси ҳар қандай қаламкаш учун улкан мукофот-дир.

Салкам эллик йилдан буён суврати билан сийрати сира ўзгармай келаётган захматкаш Маҳмуд оғамга фақат сало-матлик тилайман. Умрингиз зиёда бўлсин.

МАҲМУД САЪДИЙ, МУРОД ХИДИР ВА КАМИНА

XX асрнинг учинчи чораги, аниқроғи, 1960—1980 йилларда ижоди гуллаб-яшнаган Асқад Мухтор, Одил Ёкубов, Мирзакалон Исмоилий, Мақсуд Шайхзода, Миртемир, Султон Акбарий, Суннатилла Анорбоев, Миркарим Осим, Ҳаким Назир, Шухрат ўзбек бадиий насрини ва шеърятини янги-янги асарлари билан бойитаётган давр эди. Уларнинг шеърлари, қиссалари, романлари ҳақида адабий танқидчиликда баҳс-мунозара қилинарди. Баъзилар мақтар, баъзилар бўшроқ деб, танқид қилар эди. Мақтов кўпроқ эди. Ҳатто баъзи олимлар ўз гуруҳини ҳимоя қилар эди.

Лекин биз ёшлар — Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва камина замонамизда Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён», Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» (бу тақиқланган адиб ва шоирнинг романи ва шеърларини яширин ўқиган эдик), Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб» романларига тенг асарлар ёзилмади, деган фикрда эдик. Адабиётимизда бадиийлик, реализм, халқчиллик, ижтимоий маънолар салмоғи етишмаслигидан куюнар эдик. Яқин вақтларда, чорак аср ичида ўзбек бадиий адабиётида ҳам Н. В. Гоголь, Л. Толстой, Ф. Достоевский каби буюк адиблар, В. Г. Белинский, Н. А. Добролюбов, Д. И. Писарев, А. Моруа, С. Цвейг каби бадиий танқид усталари вояга етди, деб орзу қилардик. «Гулистон», «Шарқ юлдузи» журналларида худди Гоголь ва Пушкин давридаги каби, адабий мақолаларда фақат адабиётимизни таҳлил қилиб қолмай, жамият, халқ, миллат тақдирига доир муҳим ижтимоий муаммоларни кўтаришга интилардик.

Биз Маҳмуд Саъдий билан бирга ёзган «Қиссаларимизда ҳаёт романтикаси» сарлавҳали мақолада Ўлмас Умарбековнинг «Севгим, севгилим», «Жўра қишлоқ», Ўткир Ҳошимовнинг «Чўл ҳавоси», «Баҳор қайтмайди», Шукур Холмирзаевнинг «Ўн саккизга кирмаган ким бор?», Дадахон Нурийнинг «Зумрад япроқлар», Зайниддин Дўстматовнинг «Ёқут» қиссаларида қаҳрамонларнинг характер-

лари, тақдирлари ҳаёт ҳақиқатини, халқимиз ҳаётини тўғри акс эттирадимми-йўқми, деб тадқиқ этишга уринганмиз. Маҳмуд Саъдий ва камина назарида бу қиссаларда характерлар тасвирида анча топилмалар бор, лекин уларда катта санъаткорларга хос жиддий тўқнашувлар, салмоқли фикрлар етишмайди. Бу муаллифлар кейинчалик бадиий адабиётимиз тараққиётига ҳисса қўшди. Лекин, афсуски, бизнинг орзуларимиздан жуда кам қисми ушалди.

Асқад Мухтор раҳбарлик қилган даврдаги «Гулистон» журналида моҳир таржимон Ваҳобжон ака Рўзиматовдан кейин, Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир, Саъдулла Аҳмад, Абдулла Шер, Хайриддин Султонов ва камина етакчи ижодий куч эдик. Асқад ака ҳурфикр ва ижодий ташаббусларни севгувчи катта адиб, Пушкин ва Некрасов руҳидаги гуманист-мутафаккир муҳаррир эди. У ҳар биримизнинг турли-туман ижодий ташаббусларимизни қўллаб-қувватларди. Гоҳида турли сабабларга кўра «Гулистон» журналида босишга арзийдимми-йўқми, деган масалада баҳс, иккиланиш пайдо бўлса, бизнинг фикримиз ҳал қилувчи аҳамиятга эга эди. Ёш ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўстнинг илк ҳикояси олмон бастакори, зулм-истибдодга қарши курашчи Людвиг ван Бетховен ҳаётининг бир куни ҳақида эди. «Бўлғуси ёзувчи нега ўзбек ҳаётидан ёзмайди? Ҳикоядаги баъзи гаплар бизнинг «катталар»га тегиб кетмайди-ми?» деган муаммо туғилди. Шунда Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир, Абдулла Шер ва камина «Бу ҳикоя журнализмнинг гуманистик руҳига тўғри келади, уни босиш зарур» деб, бош муҳаррир ҳузурига уч марта кириб, ҳимоя қилганимиздан сўнг «Қайдасан, қувонч садоси?» ҳикояси журналимизда босилиб чиқди. Маҳмуд Саъдий ва камина кутубхонасидан кўп китобларни олиб ўқиган бу «шогирдимиз» кейин Маҳмуджон иккимизни «Галатепалик авлиё» қиссасида китоб жиннилари қабилида масхаралаб ёзди. Маҳмуджон ва мен бу асарни ўқиб, бир-биримизга қараб, кулиб қўя қолдик.

Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва камина буюк ватандошимиз Абу Райҳон Муҳаммад Беруний таваллудининг 1000 йиллигини нишонлашда мамлакатимизнинг атоқли

олимлари Яҳё Фуломов, Убайдулла Каримов, Азиз Қаюмов, Абдуфаттоҳ Расулов, Омонулла Файзуллаев, А. К. Арендс, Абдусодиқ Ирисов, Гиёс Жалолов, Исмадулла Абдуллаев, Музаффар Хайруллаев, Павел Бульгаков, Тошпўлат Усмонов, Ҳамидулла Ҳасанов мақолалари ва тадқиқотларини журналда икки йил давомида тинимсиз ёритиб турдик.

Ғарбда XVIII асрда топилган Лавуазье қонуни — «туташ идишлар» қонуниятини ва эволюция назариясини Дарвиндан 800 йил аввал Беруний кашф этганлиги ҳақидаги Тошпўлат Усмоновнинг мақоласи катта шов-шув бўлиб кетди.

Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва мен Беруний таваллудининг 1000 йиллигига бағишланган, уч кун давом этган якуний халқаро конференцияда қатнашдик. Конференциянинг иккинчи куни «Беруний Европа олимлари Галилей ва Коперникдан аввал олам тузилишининг гелиоцентрик(куёш марказлиги) назариясини билганми ёки у Ер — олам маркази, деганми?» — шу муаммо қизгин баҳс-мунозарага сабаб бўлди. Гиёс Жалолов, Омонулла Файзуллаев, Убайдулла Каримов «Беруний гелиоцентрик назарияни билган», десалар, бошқалар: «Йўқ, Беруний буни билмаган», дер эдилар. Ўзбек олимлари Беруний гелиоцентрик назарияни билганлигини исботлаб бердилар.

Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва камина Беруний таваллуди 1000 йиллигига бағишланган халқаро конференция маъруза ва мақолалари, ахборотларини кенг ёритдик. Асқад ака билан Ваҳоб ака журналнинг кўпчилик сонларида бу мавзуларга кенг ўрин бердилар.

Камина бир неча йилдан сўнг Ваҳоб аканинг «зулм»и билан келишолмай, нашриётга ишга ўтиб кетдим. У ерда Зиёд Есенбоев, устоз Ҳамид Фулом, бош муҳаррир Пирмат Шермухамедов каминанинг таклиф ва ташаббусларини қўллаб-қувватладилар. Шу ташаббуслардан бири «Мунаққиднинг биринчи китоби» туркумининг ташкил этилгани бўлди.

Шу туркумда Маҳмуд Саъдийнинг ҳам китобини режага киритгандим. Матбуот давлат қўмитаси «мавзулар режаси»ни тасдиқдан ўтказган, китобни чиқариш муддати яқинлашган, аммо Маҳмуджоннинг қўлёзмасидан дарак йўқ. Каминага ҳайфсан эълон қилишларига сал қолди.

«Мунаққиднинг биринчи китоби» туркумида Маҳмуд

Саъдийнинг «Теран томирлар» деб номланган китоби бо-
силиб чиқди. Илмий холислиги, жуғрофий кенглиги, фикр-
лар теранлиги туфайли китоб адабий танқидчиликда яхши
баҳо олди.

Маҳмуд Саъдий бадиий асарларга гуманизм, халқчил-
лик, ижтимоий ҳаёт муаммоларини ҳаққоний акс этти-
риш мавқеидан туриб баҳо берарди. Умарали Норматов,
Иброҳим Ғафуров ва камина бадиий асарларни ҳиссиёт
билан ўқир эдик, ҳайрат ва ҳаяжонимизни яширмасдик.
Маҳмуд Саъдий эса жиддий, совуққонлик билан ўқирди.
Бу жиҳатдан у Норбой Худойбергановга ва ҳатто Матёқуб
Қўшжоновга устозлик қилгани рост. Маҳмуд Саъдийнинг
адабий-танқидий фикрларидан бошқа кўп адабиётшунос
ва журналистлар ҳам баҳра олганлар. Бинобарин, XX аср-
нинг иккинчи ярмида Ўзбекистонда яшаб ижод қилган
деярли барча адабиётшунослар, мунаққидлар, таржимон-
лар озу соз ёзадиган, ўзини унутиб, фақат миллий адабий
прозамиз, шеъримиз, адабий танқидчилигимиз равна-
қини ўйлаб, машҳур ва ёш олимларга қандай ёзиш керак-
лигини ўргатган мунаққид Маҳмуд Саъдийни яхши била-
дилар.

Маҳмуд Саъдий кам китоб чиқарганлигининг сабаби
бошқаларнинг кўп китоб чиқаришига ёрдам берганлиги-
да, деб ўйлайман. Аввал айтганимдек, жуда кўп атоқли
олимлар, адиблар ва шоирлар, ёшидан қатъи назар, Маҳ-
муд Саъдийнинг шогирдларидир. Булар орасида прозаик,
шоир, санъатшунос, публицистлар бор.

Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва камина иш вақтида
ҳам, ишдан кейин бўш вақтларда ҳам китоб йиғиш ва
ўқишда баҳслашардик. Ижарама-ижара яшаб юрган вақт-
ларимизда китоблар анча ташвиш келтирарди. Каттагина
кутубхонага эга Маҳмуд Тошкент шахрининг бир-бири-
дан олис мавзелари ва кўчаларига кўчиб ўтишида, биз
дўстлари унинг китобларини қутиларга, қопларга солиб,
елкага ортиб, ташиганимиз-ташиган эдик. (Мурод Муҳам-
мад Дўст ҳаётимизнинг худди шу палласини ифодалаган.)

Ижодхонада китобларимни варақлаб ўтириб, кўрдим-
ки, булардан энг яхшиларини Маҳмуджон дастхат билан
совға қилган экан. Муҳаммад Ғаззолийнинг Москвада «Нау-

ка» нашриёти чиқарган «Воскрешение наук о вере» («Ихёу-улум-ад-дин»), Зиё Бунёдовнинг «Ануштегин хо-размшоҳлар тарихи», Рашид Набиевнинг «1847 йилги Тошкент кўзғолони ва унинг ижтимоий-иқтисодий илдиэлари» китобларини Маҳмуджон совға қилгани эсимга тушди. Мен бу китоблардан унумли фойдаландим, баъзиларини таржима қилиб, шарҳлаб, нашр эттирдим. Камина катта-кичик ижод далаларида ҳосил ундирган бўлсам, Маҳмуд Саъдий каби дўстларимнинг борлигидан. Танграм менга шундай азиз дўстларни еткизганига шукроналар айтаман.

*Санжар НАЗАР,
адабиётшунос*

БЕҒАРАЗ ДОНИШМАНДЛИК

Мен Маҳмуд Саъдийнинг биронта китобини ўқимаганман. Мақоласини ҳам ўқимаганман. У кишининг маърузаларини ҳам эшитмаганман. Суҳбатларини олганман, холос. Биз шарқликларга бегона бўлиб улгурган Шарққа, Шарқнинг тафаккур чўққиларига шу одам анча яқинлашиб боргандек, назаримда. Гамсун ёки Платонов, Бехтерев ёки Юнг, Розанов ёки Ницшени ўзбекча – «жонтақ»-ча тушуниш мумкинлигини исботлаб юрадиган озчиликнинг ичида мана шу одам мавжуд. «Коэло билан Зюсканд битта ўлчов бирлигида ўлчанмаса керак», деган тахминни шу одам билан ўртоқлашиш мумкин.

Суҳбат – Шарқ донишларининг бетакрор услуби қон билан ўтган одамлардан бири – Саъдий домла. Битта ақлли гапни тишининг қавагида асраб, ундан роман ясаганлар бор. (Биттаям ақлли гапсиз ўнлаб асар ёзганлар улардан ўн барабар кўп, албатта.) Баъзида муайян бир хулосага келиш учун бир неча ўнлаб китобларнинг шираси зарур бўлади. Сўнг бир оғиз гап билан ўша ўнлаб асарлар маъзи тортиқ қилинади. Ҳа, аслида мардларнинг услуби – суҳбат. Бу жанг тақдирини ҳал қилган нотаниш ниқобли жангчининг йўли. Беғараз мардлик. Беғараз донишмандлик.

Ўқиб орттирганларини диссертациями, асарми, мақолами шаклида қоғозга тушириб номини юксалтириш, мулкани кўпайтириш, ўзидан кейинги умрини узайтириш мақсадида эмас, шунчаки, эҳтиёжи бўлгани учунгина

ўқиган одамни ким деб аташ мумкин бўлса, Маҳмуд Саъдийни ҳам шундай деб атаса бўлади, назаримда.

Баъзида гапирсанг эснаб юбормайдиган бир одамни ойлаб излайсан. Гаплашсанг, маънили жавоб қайтарадиган, суҳбатдош одамни эса ундан ҳам кўпроқ кутишга тўғри келади. Суҳбатини жимгина тинглаб маза қиладиган одамни янада узоқроқ кутасан. Шукурки, кутишларинг бесамар кетмайди. Ваъда қилинган вақтдан қанча кечикмасин, Саъдий келади. Борига шукр!

Саъдулла АҲМАД

МУҲАРРИР

Маҳмуд Саъдийга

Не бир олим хатидан,
Кир чиқса қирқ қатидан,
«Қирт-қирт» қириб қиртишлар,
Қалам Қақнус патидан.

2004 йил

* * *

Ҳар эрта Мисрча сирри бор элим,
Бор бўлсин бошингда биру бор, элим;
Қўш дунё кўзига тор келиб қолса,
Кўнглида бир қўшлик ери бор, элим.

2007 йил

*Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ,
адиб*

ЮҚОРИДАГИ ОДАМ

...Ўтган асрнинг тўқсонинчи йиллари.
Журналда иш бошлаган кезларим.

Бу киши ҳақида довруқли гап-сўзларни эшитиб қолар-

дим:

«Ўқимаган китоби қолмаган...»;

«Икки оёқли қомус...»;

«Таҳрир санъатининг сўнгги могоканларидан...»;

«Ҳар куни овқатланмаслиги мумкин, лекин албатта китоб сотиб олади...»;

«Сўзни тишлаб, таъмини тотиб кўради...»

Биласиз, аксарият қаламкаш иш столида ўзини камида даҳо ҳис этади. Шундай экан, бошқа касб-ҳунарлардан фарқли ўлароқ, ижодкорнинг ижодкорга тан бериши сал мушкулроқ кечадиган жараён. Аммо камина Маҳмуд ака ҳақида эшитган эътирофларнинг ҳаммасида ҳавас аралаш ҳайрат унсурлари бисёрроқдай эди.

Ўрис биродарларимизда «Кимнинг аслида кимлигини билиш учун бир пуд тузни бирга ейиш керак», деган нақл бор. Бироқ бизнинг тезкор асримиз бу жараённи анча тезлаштирди, шекилли. Дейлик, ижодкорнинг нималарга қодирлигини англаш, унинг салоҳиятини ҳис этиш учун озроқ муддат бирга ишлашнинг ўзи кифоя қилиши мумкин экан.

Домла Маҳмуд Саъдий билан тўқсонинчи йилларнинг охирларида «Ҳуррият» газетасида икки йилга яқин бирга ишладик. Туғилган кун баҳона у кишининг китоб, китоб ва яна китоб тўла хонадоносида бирров қўноқ бўлдик.

Маҳмуд ака ҳақида ўйларканман, қадимдан маълум аксиома (назаримда, бу сўзга кўзлари тушиб қолса, домла нордон нарса егандай афтларини буриштириб, пешоналарини тириштирганларича дарҳол ручкани оладилару «маъқулот» дея тўғрилаб қўядилар) хаёлимдан ўтади: яхшиям Адабиёт аталмиш Буюк Мўъжиза бор. Акс ҳолда, инсон ҳаёти нақадар ғариб ва туссиз бўлишини тасаввур этишнинг ўзи даҳшат. Маҳмуд ака шу мўъжизага фидойиларча, эҳтимолки, ижобий маънода мутаассибларча хизмат қилаётган инсон.

Балки адашаётгандирман, аммо, назаримда, Маҳмуд ака учун ҳаётда биринчи, иккинчи, учинчи... ўринларда Адабиёт туради. Қолгани кейин.

У киши билан гурунглашиб қолсангиз, суҳбатнинг дастлабки уч-тўрт дақиқаси анчайин сокин, турмушбоп, заминбоп мавзуларда кечиши мумкиндир. Аммо гап айлашиб, барибир, яна сўз санъатига бориб тақалади ва шундан кейин домлани тўхтатиб қолиш амримаҳол: ёзувчиларнинг номлари, асарлари, қаҳрамонлари қуйилиб келаверади, келаверади... ҳатто айрим исмлар ва китоблар ўзин-

гизга мутлақо нотаниш эканлигидан хижолатга туша бошлайсиз; «энди ўқиб, маза қиларканман-да» деган тасалли ҳам иш бермай қолади. Зеро, ҳаттоки тилга олинган асарни ўқиб, кейинги гуруннга «қуролланиб» келганингизда ҳам, барибир, енгиласиз: Маҳмуд ака бу сафар яна бутунлай янги муаллифларни ва янги китобларни автоматдек тариллатиб айтиб ташлайдилар... Туриб-туриб ҳайрон қоласиз: бу одам ухлайдими ўзи? Ёки ётиб олиб ўқигани-ўқиганми?..

Дарвоқе, «Хуррият»да бирга ишлаганимиз тўғрисида. Ҳақиқатан ҳам, таҳрир санъатининг асл намуналарини мен ўшанда кўрганман. Маҳмуд ака ҳар битта жумла, ҳар битта сўзга ўзига хос талабчанлик ва инжиқлик билан ёндашар, то уларни ўзининг кўнгли сал-пал (шундаям бутунлай эмас!) тўладиган даражага келтирмагунча эринмасдан, қайта-қайта таҳрир қилар, шу сабабли топширилган мақолаларни вақтида қайтармай, масъул котибни юрак ўйноғи қиларди. Албатта, «компьютер саҳифалайди» деган баҳона остида бугун айрим нашрларнинг ҳар саҳифасида гиж-гиж имловий, стилистик хатолар учраб турган бир шароитда ёш журналистларнинг бундай талабчанликка кўникиши қийин кечар. Аммо аслида шундай бўлиши керак. Ахир, биз мактабда ўқиб юрган кезларимиз айрим сўзлар қандай ёзилишини туман газетасига қараб билиб олардик...

Бир пайтлар «Белорусь вокзали» деган бадиий фильм бўларди. Шунда кекса бир ҳисобчи ўзидан баъзи бир хатоликлардан кўз юмишни талаб қилиб турган ёш раҳбарга қарата «Бугун кичкина бир хатоликка эътибор бермасак, эртага каттароғи чиқиб келади», дейди. Маҳмуд аканинг журналистикага муносабатида шундай принципиаллик, қуюнчаклик кўзга «ярқ» этиб ташланади. Яъни, бугун кичкина бир тиниш белгиси тушиб қолса ёки ортиқча қўйилса, эътибор бермасак, эртага бир ҳарфни назар-писанд қилмаймиз, индинга эса бутун бошли сўзга беписанд қараймиз, кейин навбат жумлага келади...

Мен атайлабдан Маҳмуд аканинг ўзи ёзган мақолаларни, суҳбатларни, у киши уюштирган давра суҳбатлари матнини қайта-қайта ўқиб чиқаман, ҳар гал қандайдир даражада сабоқ оламан, энг муҳими, «Шундай ёзса ҳам бўлар экан-ку», деган хулосага келаман.

Айни пайтда Маҳмуд ака бирон мақолада «йилт» этган истеъдод учқунини пайқаб қолса, дарҳол муаллифини қидириб қоларди. Эсимда бор, газеталардан бирида ҳар ҳафта бир муаллифнинг анчайин эркин услубда, ўйноқи тилда ёзилган хабарлари чоп этиларди. Маҳмуд ака шу хабарларни завқ билан ўқир, муаллифини кўкларга кўтариб мақтарди, адашмасам, талабалардан бирига газета саҳифасидан бир парча жой эгаллаган мазкур мақолалар бўйича диплом иши мавзусини ҳам бермоқчи бўлиб қолгандилар.

...Чин гап, аввалига Маҳмуд Саъдийнинг замонавий ўзбек адабиётида яратилаётган асарларга жуда-жуда талабчанлик билан ёндашиши, таъбир жоиз бўлса, «планкани жуда баланд қўйиши» сабабларини унчалик тушунмай юрдим. У-бу нарса қоралаб юрган қаламкаш сифатида эса, ўзимча домланинг баъзи кескин баҳоларига кўшилмадим ҳам. Лекин бора-бора бир ҳақиқатга иқрор бўлдим. Адабиётга ҳам, муаллифга ҳам худди Маҳмуд Саъдий каби имтиёзларсиз, чегирмаларсиз, холисона ёндашиш керак экан. Домла айтганларидай, ортиқча шира мевани, кўп мақтов эса адабиётни ва истеъдодни ўлдиради.

Яқинда Нишенинг «Зардўшт таваллоси» насрий дostonини Иброҳим Фафуров таржимасида ўқиб қолдим. Унда, жумладан, шундай фикр бор: «Сиз юқорига интилганда, юқорига қарайсиз. Мен эса пастга қарайман, зотан, юқорига чиқиб бўлганман». Узлуксиз мутолаа, ҳаётий тажриба, истеъдод, холислик, талабчанлик, масъулият, ҳалоллик, журъат, жасорат... Буларнинг ҳаммаси домла Маҳмуд Саъдийни юқорига олиб чиққан. Юқоридаги одамга эса қуйидаги мавжудлик анчайин кичикроқ кўриниши мумкиндир. Демак, бугунги журналистикамининг, адабиётимининг вазибаларидан бири зудликда, домланинг таваллуд кунлари нишонланадаган санагача, наинки Маҳмуд Саъдий эришган юксакликни забт этадиган, балки янада юқорироққа кўтарилиб кетадиган мақолалар, асарлар яратишидир. Токи буларни ўқиб, Маҳмуд ака ҳайрат бармоқларини тишлаб қолаверсинлар... Назаримда, ҳақиқий адабиётшунос, ҳақиқий адабий танқидчи, ҳақиқий журналист ва устоз учун бундан ортиқроқ совға бўлмаса керак...

УМР МАЗМУНИ — ЎЗНИ АНГЛАБ ЯШАШ!

Суҳбат

— Ёшликда эгалланган билимни тошга ўйиб ёзилган битикка қиёслайдилар. Албатта, эсини таниган ҳар қандай бола ўз-ўзидан китобга ёпишиб, ҳарф ўрганиб, саводхон бўлиб қолмайди. Атроф-муҳитнинг, оила, қолаверса, мактабнинг таъсири, тарбияси бу борада етакчи омил ҳисобланади. Бу жараён сизнинг тақдирингизда қандай кечган? Сизга ҳарф танитган биринчи ўқитувчингиз ким бўлган?

— Менинг биринчи ўқитувчим — отам мулла Холиқул Саъдин ўғли. У киши Бухорода мадрасани тугатиб келиб, қишлоғимизда болаларни ўқитган. Ҳозир ҳам кечагидай эсимда: уйимизда бир сандиқ муқовалари чиройли китоблар бўларди. Бу арабча, форсча китоблардан ташқари, яна бошқа китоблар ҳам бор эди. Баъзан кечқурунлари уйимизга қишлоқдошлар йиғилишар, отам китоб ўқиб берганда айримлари таъсирланиб, йиғлаб ўтирарди.

Кирилл алифбосини ҳам менга отам ўргатганди. Мактабга бормагандим у пайтда. Бу алифбода китоб-газета ўқий олардим.

Биринчи синфдалигимда отам ҳам вафот этиб, синглим иккаламиз ғирт етим бўлиб қолдик. Шунда амаки акам Мамарасул Олломурадов ўз паноҳига олиб, оталик қилди — тарбия берди. Ўрта мактабни битиргунимча акамникида яшадим.

Мамарасул акамни отамдан кейинги иккинчи мураббийим, деб биламан.

Мактабда яхши дарс берадиган ўқитувчиларнинг ҳаммасини яхши кўрардим. Албатта, бошланғич синфларда сабоқ берган муаллимлар хотирада жуда ёруғ из қолдирадилар.

Ўқитувчим Назаров Хўжаёр, тоғам Ҳасанов Бобоҳолнинг кунт билан, эринмай, меҳрини бериб дарс ўтишлари ёдимдан чиқмайди. Улар ҳар бир боланинг қобилиятини яхши билишарди.

Қишлоғимиз — Олтиўғилдаги идорада кутубхона бўларди. Мен шу кутубхонага қатнаб, кичик-кичик китобларни олиб ўқирдим. Бир куни Ойбекнинг «Навоий» романини ўқимоқчи бўлиб олдим. Қўлимдаги китобни кўриб, кутубхо-

начи: «Бу китоб сенга ҳали оғирлик қилади», деди. Шунда Назаров муаллим: «Маҳмуд ўқиса бўлади», деди. Бу менинг кўнглимни тоғдай кўтарди.

Қизиқ, ўша пайтлари одамлар орасида ёш бола катта китоб ўқиса, мияси суюлиб қолармиш, деган гаплар юрарди. Кутубхоначи, балки ана шу миш-мишларга ишонганидан менга эътироз билдиргандир... Хуллас, мен «Навоий» романини ўқиб чиқдим ва бу асар менга жуда қаттиқ таъсир қилди. Назаров муаллимнинг кутубхонада менга билдирган ишончи «катта китоб»ни ўқиб чиқишимга руҳлантирган бўлса, ажабмас.

Шундан кейин рўй берган бир воқеа сабаб бўлиб, мен муаллимнинг ишончини оқладим. Бу шундай бўлган эди. Бир куни мени директор хонасига чақириб қолишди. Бордим. Хонада директор, Назаров муаллим, бошқа ўқитувчилар бор эди. Маълум бўлишича, мактаб директори билан Назаров муаллим «Навоий» романидаги бир эпизод мазмуни борасида баҳслашиб қолган эканлар. Улар: «Сен романни ўқигансан, қани айт-чи, бу масалада қайси биримизнинг фикримиз тўғри?» деб сўрашди. Мен бир оз ийманиб туриб: «Ўзларингиз биласизлар», дедим. Шунда улар: «Ростини айтавер, урушмаймиз, ўқувчи тўғриси айтиши керак! Кимнинг фикри тўғри?» дейишди. Мен: «Назаров муаллимнинг фикри...» дедим. Ҳақиқатан ҳам, директорнинг фикри нотўғри эди.

Мени тил ўрганишга қизиқтирган, шу билан бирга, тўғри сўзлашни талаб қилган, шунга одатлантирган барча устозларимни, хусусан, билими ҳам ўзидай чиройли рус тили ва адабиёти ўқитувчимиз Гулчеҳра опа Тўпиевани, тарих ўқитувчимиз Ортиқ Жумаев, физика ўқитувчимиз Эшқобил Шароповни миннатдор бўлиб эслайман. Бу ўқитувчиларга хос етакчи хусусият шунда эдики, улар ўқувчини ўзларига тенг кўриб муносабатда бўлишарди. Биз улардан фақат билим эмас, ҳаётда жуда зарур бўлган тарбияни ҳам олганмиз... Кейинчалик ҳам ҳаётимда кўплаб чинакам муаллимларни, устозларни учратдим. Бу, назаримда, бошқа бир суҳбатнинг мавзуйи.

— *Сиз таълим олган даврда мактабда тартиб бошқача бўлган, тўғрими? Ўқитувчининг айтгани — айтган, дегани — деган, ўзгача фикрларга, дейлик, ўқувчиларнинг эътироз ёки эркин фикрлашларига унчалик ўрин қолдирилмаган.*

Эндиликда бундай авторитар педагогика инкор этилди. Ўқувчига эркинлик бериш, унинг ўз мустақил фикрини эмин-эркин баён этишига, жоиз бўлса, ўқитувчи билан тенгма-тенг мунозарага киришишига имкон яратиш лозим. Бу бо-лада мустақил шахс камол топиши учун зарур омил, дейил-моқда. Бу масалаларга сиз қандай қарайсиз?

— Мен боланинг эркинлиги деганда нимани тушунаман?

Бола тўғри иш қилса, уни қувватлаш керак, ўзига кўйиб бериш керак. Ақлли болалар бор, сал бундайроқ болалар бор. Ҳаммасига бир хил тарбия бериб бўлмайди. Ҳар бир болага феъл-атвори, ақл-идрокига мос тарбия берилса, ўринли бўлади, деб ўйлайман. Умуман, болалар табиатан қизиқувчан бўлишади. Ҳамма нарсани билгиси, қилгиси келади. Одамлар уни мақташини хоҳлайди, ўзини кўрсат-гиси келади. Менингча, унга бу йўлда одоб доирасидан чиқмагунча кўйиб бериш керак. Эркинлик — шу.

Айтайлик, бола кўп ўқийди, ёшига нисбатан кўп нар-сани билади. Лекин у билимини пеш қилиб, ўзидан катта-ларни беҳурмат қилса, билмайсан, деб гапини бўлиб таш-ласа, бу энди эркинлик эмас, бошбошдоқлик!

Ҳозирги тарбияда ўқувчининг эркин, мустақил фикр-лашига даъват қилиш яхши. Бу боланинг ташаббусини уй-ғотишга, унинг ҳаётда мустақкам оёққа туриб олишига ёрдам беради.

— *Албатта, одам боласи онадан ўғри ёки тўғри бўлиб туғилмайди. Бироқ неки бўлса, асли — наслида бўлган, деган гап бор. Одамни одам қиладиган омиллар ҳам кўп. Улар орасида китоб, китобхонлик, адабиёт ва санъатнинг ўрни-ни босадиган бошқа бир қудратли омилни тасаввур этиш қийин. Сиз бола тарбиясида ҳозир ҳам китоб етакчи мав-қега эга, китобхонлик болада шахсни тарбиялайди, бадиий адабиёт унинг қалбини, дунёқарашини, ахлоқ-одобини ка-мол топтиради, деб ўйлайсизми? Ҳозирги фан-техника ри-вожланган шароитда, тан олиб айтиш керак, бурунгидай дoston айтишлар, дoston ўқитиб тинглашлар, афсуски, аста-секин унутилаётган бир замонда бу ноёб тарбия мак-табининг таъсири сусайиб қолмадимикан?*

— Инсондаги яхши фазилатлар ҳам, ёмон хислатлар ҳам қонга, наслга боғлиқ. Демак, илмга, китобга муҳаббат

ҳам, аввало, қондан ўтади. Агар қайси оилада китобхонлик, китобга меҳр кучли бўлса, бу ўша оилада туғилган фарзандларга ҳам ўтади. Бундан қандай хулоса келиб чиқади? Энг аввало, ота-онанинг ўзи китобга меҳр қўйган, китобхон бўлиши керак! Ана шунда болаларнинг китобхон бўлиши тайин.

Шубҳасиз, ўзини билган, ўзлигини англаган ҳар бир оилада китобхонлик муҳити яратиш, китобхонлик руҳи ҳукмронлик қилиши шарт! Ота-она болани китоб ўқишга ўргатишда, даставвал, ишни нимадан бошлаши керак?

Болага гўдаклигида гўзал аллалар айтилиши, уйда миллий мусиқа доимо янграб туриши лозим. Кейинчалик — болаларнинг тили чиқиб, эсини таний бошлагач, эртаклар, ҳикоятлар, ривоятларни овоз чиқариб, ифодали ўқиб бериш зарур. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, халқ оғзаки ижоди намуналари — термалар, қўшиқлар, эртаклар, мақол-маталлар, дostonлар ҳар бир хонадонда бўлиши керак ва тез-тез уларни ўқиб, ота-она болалар билан суҳбатлар ўтказиб туриши лозим. Булар ҳаммаси китобхонлик муҳитини яратади. Албатта, ҳар бир хонадонда оила кутубхонаси бўлиши шарт. Бу кутубхонада ўзбек халқ оғзаки ижоди, мумтоз ва ҳозирги замон адибларининг асарлари, турли луғатлар, қомуслар бўлсин. Яна такрорлаб айтман, халқ оғзаки ижоди намуналарини болалар кўп ўқишлари шарт. Халқнинг, миллатнинг ўзлигини англашида бу асарларнинг аҳамияти тенгсиздир...

— Киши обрў топса ҳам, гап орттирса ҳам, бунга кўпинча танлаган касб-кори сабаб бўлади, дейишади. Сиз бугун таниқли муҳаррир сифатида жуда кўплаб ёшларга устозсиз. Адабий, илмий жамоатчилик, санъаткорлар, матбуотчилар сизнинг меҳнатингизни юятда қадрлашади, муҳаррирлик маҳоратингизга тан беришади. Кўпчилик «Устоз» деб мурожаат этса, ижод заҳматидан хабари борлар «Таҳрирнинг пири» дейишади Сиз ҳақингизда. Айтинг-чи, устоз, таҳрир нима? Таҳрирчи ёхуд муҳаррир ким?

— Аслида таҳрир адабиётимизда қадимдан бўлган. Навоий замондошларининг асарларидан маълумки, улуғ шоиримиз кўп буюк асарларни замонасининг машҳур адиб ва олимларига ёздиртирган. Ўша асарларнинг юзага келиши учун зарур шарт-шароитни яратиб берган. Уларни ўқиб,

йўл-йўриқ кўрсатган, яъни муҳаррирнинг ишини қилган. Навоий билан Жомийнинг, Навоий билан Ҳусайн Бойқаронинг ўзлари ёзган асарларини бир-бирларига ўқитиб, маслаҳатлар олиб, таҳрир этишлари ўқимишли одамларнинг барчасига маълум, деб ўйлайман. Улар доим бир-бирларининг асарларини ўқиб, муҳокама қилиб борганлар, бир-бирларидан ўринли маслаҳатларини аямаганлар. Хусусан, Ҳусайн Бойқаронинг Навоий асарларига муҳаррирлик қилганини улуғ шоиримизнинг ўзи қайта-қайта айтган. Масалан, «Ҳазойин ул-маоний» куллиётига киритилган асарлар таҳририда Ҳусайн Бойқаронинг хизмати катта бўлганини Навоий кўп эътироф этган.

Хулоса шуки, қадимда ўзбек классик шоирлари бир-бирларининг асарларини таҳрир қилганлар. Бинобарин, ўзбек маданиятида таҳрир санъати жуда қадимги пайтларда ҳам анча ривож топган.

Таҳрир санъатига, айниқса, XIX аср рус классиклари катта эътибор берганлар. Рус адабиёти даҳолари ўз муҳаррирларининг фикрларини гоёта қадрлашган. Масалан, Пушкин дўсти Плетнёвга ёзган бир хатида «Евгений Онегин» қўлёзмасини Жуковский, Гнедич, Делвиг билан биргаликда ўқиб чиқиб, нимаики камчилиги бўлса, юзинг-кўзинг демай танқид қилишларини талаб қилган. Гениал Николай Гоголь эса Пушкин вафот этганидан хабар топганида ўзини қўярга жой тополмай: «Энди ёзган асарларимни кимнинг ҳукмига ҳавола этаман!» деб дод солган, «Мен ҳар бир асаримни ёзаётганимда кўз ўнгимда у турарди. Энди менинг ёзганим нимаю ҳаётимнинг маънисини нима!» деб қаттиқ изтироб чеккан экан. Гоголь бошқа бир хатида эса, «Ўлик жонлар» қўлёзмасидаги камчиликларни кимда-ким танқид қилмас экан, бу катта гуноҳдир, дейди. Тургеневдек буюк ёзувчи бўлса: «Мен Гоголь эмасманки, ёзганларимнинг нимаси яхшию нимаси ёмон эканлигини билсам», деб эътироф этади.

Бу гапларни эслашдан мурод нима?

Демак, таҳрир санъати адабиётнинг гуллаб-яшнаши учун, матбуот фикрининг халқ қалбидан жой олиши учун гоёта зарур санъатдир.

Мен ҳам онгли ҳаётимнинг асосий қисмини ана шу юксак санъатга хизмат қилишга бағишлаганимдан сира

афсусланмайман. Баҳоли қудрат қилган меҳнатим ўзбек маданияти, ўзбек адабиёти ва санъати равнақига озми-кўпми яраган бўлса, демак, умрим бекорга ўтмаётган экан.

Инсон дунёда бутун онгли ҳаёти давомида мазмунли умр кечиришга интилиши керак. Ҳеч ким бу дунёга устун бўлолмайди. Бинобарин, ҳар бир одам қўлидан келганича яхшилик қилиши, ҳеч бўлмаса, бошқаларга яхшилик соғиниши, зарари тегмаслиги керак. Китоб мутолааси, маърифатни эгаллаш бу борада инсоннинг асосий таянчларидир. Маърифатли инсонгина ўзини англаб яшашга қодир.

Умримнинг шу довонига келиб, ҳаётдан чиқарган хулосаларимнинг айримлари шулардан иборат.

Аҳмад ОТАБОЕВ суҳбатлашди

Иккинчи фасл

**ТАҲРИР
САНЪАТИ**

*Нусратулло ЖУМАХЎЖА,
адабиётшунос*

МОҲИР МУҲАРРИР

Бир маҳаллар «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида мақола чиқариш мен учун орзу эди. Бу фақат мен учунгина эмас, балки кўплар учун ҳам орзу бўлган бўлса, ажаб эмас. Чунки ўша кезлари газета юқори савияда чиқарди. Унинг саҳифаларида ўқимай қолдириш мумкин бўлган мақола деярли учрамасди. Чунки газета таҳририятида зийрак, билимдон, талабчан, синчков, «шафқатсиз», қилни қирқ ёрадиган сўзшунос муҳаррирлар ишлар эди. Улардан бири устоз Маҳмуд Саъдий.

Унинг «шафқатсизлиги» шунда эдики, мақолангизнинг сарлавҳасини кўрибоқ «қайтарарди». Фавқулудда ҳайратланарли содда, ихчам, мантиқли, мазмундор сарлавҳалар ўйлаб топарди. Сарлавҳа учта сўздан ошмасин, дерди у. Кўпинча, сарлавҳа муаммосини ўзингизга ташлаб кўярди ва охир-оқибатда кўнгилдагидай сарлавҳа топиш маҳоратингизни «мажбурий равишда» шакллантирарди. У «ўқитмайдиган», аммо ишлатадиган устоз эди. «Шафқатсизлиги» яна шунда эдики, мақолани узоқ муддат орқага суриб юрарди. Лекин, охир-оқибатда, «зўр» мақола қилиб чиқарарди. У фақат қиёмига етгунча ишлашингизни истарди. Мақола чиққанида, қувончи азобларини ювиб кетарди.

Муҳаррирнинг талабчанлиги шундаки, у ҳар бир фикр, сўз, нуқтаю вергул учун ўзини масъул сезади. Ўз кўнглингизда мақолани не машаққатлар билан сайқал бериб ёзиб олиб борасиз. Бир қарашда таҳрир қиладиган жойи йўққа ўхшаб кўринади. Маҳмуд Саъдийнинг муаллиф билан ёнма-ён ўтириб мақола устида ишлайдиган одати бор. Ана ўшанда кўрасиз таҳрир маҳоратини. «Сайқалдор» мақолангиздан сўз такрорлари, мантиқий такрорлар ва ҳоказо нуқсонлар чи-

қаверади. Неча қайта ёзиб, ўқиб, сиз кўрмаган нарсаларни у кўради. Унинг муҳаррирлик истеъдоди ҳам шунда-да. Жиндай муболаға билан айтганда, матнни у оддий кўз билан ўқимайди. Гўёки, кўзларига заррабин(микроскоп) ўрнатиб олиб ўқийди. Хуллас, ҳаш-паш дегунча оппоқ қоғозга маржондай терилган мақолангизнинг устига андиша қилиб ўтирмасдан, тап тортмасдан «гул чизиб ташлайди». Оққа кўчирганда эса, мақола дурадгор томонидан йўниб, рандалаб, ишлов берилган буюмдек сайқал топиб чиқади. Шундан бўлса керак, баъзи таниқли ёзувчи ва академиклар унга ярим ҳазил-ярим чин «Устоз», дея мурожат этадилар. Муҳаррирнинг ўзи ҳам жиндай «шумлиги», жиндай «такаббурлиги», жиндай «фахрияси» билан ўша ёзувчи ва академикларни «шогирдим» деб гапиради, айрим ман-ман деган ёзувчи ва олимларнинг саводсизлигини ҳажв қилади.

Масъуллиги яна шунда кўринадики, айниқса, мумтоз мерос ҳақида мақола «туширадиган» бўлса, асл кўлэзма манбаларни олдириб келтириб, кўчирмалар саҳиҳлигига ишонч ҳосил қилгандан кейингина таҳрирни тугаллайди. Мен ҳануз бошқа бундай муҳаррирни кўрмадим. Қани энди маънавий меросга кенг йўл очилган ва у ҳақда мақолалар кўзиқориндек потирлаб чиқаётган ҳозирги замонда муҳаррирлар мана шундай масъулликдан ўрнак олсалар.

Бу мулоҳазалардан кейин ҳурматли журналхон «Э, Маҳмуд Саъдий билан ишлаш қийин экан, муаллиф билан мақоланинг сиқиб сувини чиқарвораркан», деб ўйлар. Ҳа, содда услубда ёзсангиз, «бўш бўлибди», дейди, илмий услубда ёзсангиз, «михлаб ташлабсан», дейди. Ишқилиб, ҳаммабоп, оммафаҳм ўрта йўлни топмагунингизча қўймайди. Лекин Маҳмуд аканинг дангалчилиги, таваккалчилиги ҳам бор. Мағзида заррача учқуни бор мақолани эртами-кечми, вақтини, жойини топиб албатта чиқаради. Яхши мақола ва муаллифни имкон қадар қўлдан чиқармайди. Баъзида йиллаб, неча йиллаб ипсиз боғлаб олиб юради. Айрим ҳолларда, фурсати келгунча, бошқа 2—3 та мақола буюриб ёздириб чиқариб юборадики, асосий мақолани қўлдан қўймайди. Бу ҳам муҳаррирлик маҳорати-да!

Қаловини топганга мафкуравий тўсиқлар ҳам писанд эмас экан. Ҳозир ҳамма жойда бир маҳаллар Наврўз ҳақида мақола чиқариб бўлмас эди, деб гапиришади. Ваҳоланки,

авжи мафкуравий қатағон даврида каминанинг Наврӯз ҳақидаги бир мақоласини «ЎзАС»да каттагина ҳажмда, кўркам шаклда Маҳмуд Саъдий чиқариб юборган.

Муҳаррир Маҳмуд Саъдийнинг маҳорат қирралари бетақрор ва кўп. Уни яхши билан одам муҳаррирлик маҳорати ҳақида диссертация ё китоб ёзса, арзийди. Биз бу ўринда устоз муҳаррирнинг 70 ёшга тўлганини муборакбод этиш муносабати билан айрим фазилатларини эсладик, холос. Зотан, юрт журналистикаси ривожиди ҳам Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд Саъдийнинг хизматлари катта.

*Рустам МУСУРМОН,
шоир*

«МАҚОЛАНИНГ САРЛАВҲАСИ ҚАНИ?...»

Устоз Маҳмуд Саъдий олтмиш ёшга кираётганида, шу баҳона, устоз билан суҳбатлашмоқчи эдим, тутқич бермади.

— Қўй, нима қиласан? Олтмишга кирсам нима бўпти? Шунга ҳам суҳбатлашиб ўтирасанми?

Барибир, мен айтганимда туриб олдим. Сизда ишим бор эди, деб алдаб хонамга чақириб келдим.

— Хўш, нима ҳақида гаплашмоқчи эдинг?

Кўлимда «Алпомиш» китоби бор эди.

— Алпомиш ҳақида, — дедим...

Маҳмуд ака дарҳол гапимни илиб кетди.

— Алишер Ибодинов Норбой акага (домла Норбой Худойберганов — Р. М.) имтиҳон топшираётиб, ҳаяжонланиб: «Толстой қазига ўхшайди», деб юборибди. Бу сўзни эшитган Норбой ака роса мириқиб хохолабди. Аслида Алишер Абдулла Қаҳҳорнинг Толстой ҳақидаги фикрини айтмоқчи бўлган: Толстойнинг асарлари қазига ўхшайди, чайнаганинг сайин мазаси чиқаверади. Бу «Ёшлар билан суҳбат»да бор. «Алпомиш» ҳам худди шундай. У Толстой асарларидан ҳам бир неча бор юксак. Чунки «Уруш ва тинчлик» ёки «Анна Каренина»ни битта одам ёзган. «Алпомиш»ни эса, минг йиллар давомида минглаб шоирлар яратган...

Маҳмуд ака гапиряпти, гапиряпти... Мен эса, унинг Самарқандда экскаваторчи бўлиб ишлаганини эсладим. Бир вақтлари буни унинг ўзи айтиб берувди. Мидҳат деган бир экскаваторчи бўлар эди. Экскаваторнинг тупроқ олувчи

чўмичи қаёққа бурилса, Мидҳатнинг лаб-лунжи ҳам ўша ёққа буриларди. Маҳмуд ака ўзининг лабини олдинга чўзиб, чўчайтириб, йиғиб, ялпайтириб кўрсатади.

— Ўннга мана бундай, чапга мана бундай, чўмичга тупроқ олаётганда мана бундай... — Маҳмуд ака лаб-лунж пантомимасини жуда маҳорат билан ижро этади. Мен бир вақтнинг ўзида ҳам экскаваторни, ҳам экскаватор чўмичини, ҳам Мидҳатнинг ҳаракатларини тўлиқ тасаввур этган эдим ўшанда...

* * *

— «Алпомиш»да ана шунақа лаҳзалар жуда кўп. Масалан, Барчинни чимилдиққа олиб кириб кетилиши сахнаси. Унда элимизнинг тўйдаги барча урф-одатлари тўлиқ ифодаланган...

... Бугун эрталаб ишга келаётиб, негадир, Маҳмуд акани эсладим, йўқ, Маҳмуд акани эмас, унинг тахаллуси ҳақида ўйладим. «Саъдий»... Зўр тахаллус топган-да. Саъдин деган номдан олган бўлса керак, фамилияси Саъдиновку! Ёшлигимда қишлоғимиздаги Саъдин бобони нега Саъдин деб аташганини ҳеч тушунолмасдим, бироқ кейинчалик Шайх Саъдийни ўқидим. Саъдин, Саъдий дегани нима дегани экан? Кейинчалик бу сўзни «Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати»дан топдим. Ўзаги «саъд» — бахт, толе, иқбол маъносида экан. Мисол ҳам берилган:

*Толиби саъд ёрлик қилди,
Қаламим дурнисарлик қилди.*

(«Сабъаи сайёр»)

Демак, Саъдий дегани Бахтиёр дегани экан...

* * *

... Маҳмуд аканинг менга берган саволидан ҳушимни йиғдим.

— «Сўнгу» дегани нима эканини биласанми?

— Йўқ...

— Бир вақт ўқиган эдим. «Ўтовга сўнгу суялган». Шу сўз ҳеч менга тинчлик бермади. Луғатларни изладим. «Қадимги туркий сўзлар» луғатларини титдим. Охири топдим. Бу сўз «найза» дегани экан...

... Мен таниқли ёзувчи Хайриддин Султон ўзининг «Бобурийнома» маърифий романида 70—80-йиллар «Гулис-

тон»и ҳақидаги фикрларини эслайман: «70—80-йиллар бу даргоҳ сўз бўстонининг чинакам гулистонига айланган эди...»

«Гулистон» ва «Бўстон»дан сўнг хаёлим Шайх Саъдийга кетади. Сўнг қаршимда адабиёт ҳақида гапирётган Маҳмуд Саъдийга тикиламан. Бу киши «Бобурийнома»да шундай таърифланган эди:

«Яна бири Маҳмуд Саъдий эди, адабиёт ва санъат бўлимининг мудири эди. Самарқандлик эди, асли фамилияси Саъдинов бўлиб, Саъдий тахаллусини олган, Асқад ака ҳазиллашиб «Шайх Саъдий», дер эди. Китобининг кўплиги ва ижодий маҳсулининг камлиги билан машҳур эди. Ишга мудом кеч келиши шуҳратига шуҳрат қўшган эди. Матбуот захматкаши эди, умр бўйи турли хил кимсалардан мутафаккир яшаш билан машғул бўлди. Адабий танқид касби эди...»

Маҳмуд Саъдийни ҳамма устоз, деб айтади. Ҳатто машҳур адабиётшунос олим Матёқуб Қўшжонов ҳам. Мен илк дафъа устознинг номини талабалигимда эшитганман. «Маҳмуд Саъдий фалон куни келгин, деди» ёки «Бу мақолани Маҳмуд Саъдийга берма, Аҳмадга бер. Аҳмад кўп чўзиб юрмай, тезроқ чиқаради»... Бу ном қулоғимга жуда таниш эшитилди. Шу билан бирга, Саъдий деган тахаллус хаёлимни ўз-ўзидан узоқ ўтмишга, тарихий адабий давраларга, мумтоз шеърятга бошлади. Жуда машҳур одам экан, ёнига ҳам яқин йўлолмасман-ов...

Жуда тўғри ўйлаган эканман. Устоз Шарқ мумтоз адабиётини ҳам, тарихни ҳам, ҳозирги замон адабиётини ҳам жуда яхши биларкан. Ёнига яқин йўлашим ҳам осон кечмади:

- Ҳўш, нима обкелдинг?
- Мақола...
- Мақола, отинг нима?
- Рустам...
- Рустам... Ҳа-а-а... (Мақолани кўради.) И-я, бу мақоланинг сарлавҳаси қани? Сарлавҳа йўқ-ку?!

Мен ажабландим, ана, сарлавҳа турибди-ку, жаҳлим чиққанини билдирмадим.

Маҳмуд Саъдий менга жиддий тикилиб турибди. Ичимда гапирганимни билиб қолди-ёв. Қизариб кетдим...

- Бор, сарлавҳа топиб кел, бунинг — сарлавҳа эмас.

«Бунинг сарлавҳа эмас», деган сўзларидан сўнг ўзимга келдим. Шунда устознинг мен билан ҳазиллашмаётганини тушундим. Хонамга келиб мақолани қайтадан кўчирдим. У бир истеъдодли шоир дўстимнинг шеърий китоби ҳақида эди. Унинг шеърлари зўр эди-ю, бироқ иккита китоб чиқарган бўлиб, икки китобининг ҳам номи иккита-ю, мундарижаси битта эди. Менингча, бир китоб иккинчи китобдан ҳам тузилиши билан, ҳам мазмуни билан, ҳам бадиий-эстетик йўналиши билан фарқ қилиши керак эди. Сарлавҳанинг таг маъносидан ана шу фикримни ишора қилишни лозим топдим. Тушунган тушунади. Масалан, ўша китобларнинг бири «Сени соғинаман», иккинчиси «Кўнгил» дея номланган эди. Мен эса мақоламга «Сени соғинаман, кўнгил» деган сарлавҳа қўйдим.

Сарлавҳа устозга маъқул бўлди.

Иккинчи учрашувимиз ундан ҳам қизиқ бўлган. XX аср боши адабий жараёни бўйича илмий янгиликларни кашф этган бир домламининг 50 йиллик тўйига боряпмиз. Биз йўл-йўлакай устоз билан гаплашиб кетаётгандик. Рўпарамиздан машхур танқидчи домламин чиқиб қолди. Қўл бериб кўришгач, одоб билан сўрашмоқчи бўлиб турсам, домла устозга ўшқириб кетди: «Тутурифингиз борми ўзи, нега мақоламни чиқармадингиз?» Мен қочолмай қолганман. Маҳмуд ака ҳам домланинг бошлаб таъзирини берган... Иккита домламининг менинг олдимда уришиб қолишларини кўрмаслигим керак эди. Мен эса қочолмай қолдим. Ўша домла, ҳарҳолда, мақола масаласини кўчада эмас, таҳририятда ҳал қилиши керак эди...

Мана, мен ҳам таҳририятда ишляяпман. Тўйда ҳам, азда ҳам, меҳмондорчиликда ҳам ўзининг мақоласи қачон чиқишини сўраб, жанжал қилувчиларни кўриб, устозга нақадар қийин бўлганини ана энди ҳис этияпман.

Бир куни ишга борсам, ишхонадагилар хафа. Ҳар куни гап отиб, ҳазиллашиб юрадиган Гулчеҳра опа ҳам, машбуродан мудом қаҳқаҳа отиб турадиган Дилобар опа билан Ўлмасхон опалар ҳам мунгайиб ўтирибди. Ишхонадагиларнинг кайфияти менга ҳам кўчди. Ушбу маҳзунлиكنинг сабабини билганимдан сўнг даҳшатдан оқариб кетдим. Устозни машина уриб кетибди. Хайрият, Худо сақлаб эсон-омон қолибди. Лекин оғир тан жароҳати олибди...

Муҳарриримиз Аҳмаджон ака Мелибоев бошчилигида Мурод ака, Аҳмад ака, Абдунаби ака биргаликда устозни кўргани касалхонага бордик. Маҳмуд аканинг ранглари саргайган, соқоллари ўсган, қушдайгина бўлиб ётибди. У киши назаримда бирданига қариб қолгандай туюлди. Хонага киришимиз билан юзини деворга бурди. Кўнглим бузилиб, томоғимга кўзёш тиқилди.

— Мен ўзимга ачинаётганим йўқ, Равшанга ачинапман. Мен-ку, бола-чақамнинг бахтига соғ қолдим. Унинг болалари энди нима қилади? — дер эди устоз.

Ўшандан бир неча ой бурун Равшан Файз деган истеъдодли шоир дўстимизни машина уриб кетиб, нобуд қилган эди. Маҳмуд ака ўзининг шу ҳолатида Равшан Файзни эслаётган эди.

Ўша куни дўхтирлардан яна бир гапни эшитдик. Тезлик билан келаётган машина Маҳмуд акани оёғидан уриб кетади. Маҳмуд ака бир ёққа, қўлёмалар олиб юрадиган қўлидаги портфели бошқа ёққа учиб кетади. Кучли зарбдан портфелнинг оғзи очилиб кетиб, ичидаги қўлёмалар ҳар ёққа сочилади. Маҳмуд ака ўзини ердан кўтариб олаётган одамларга қараб:

— Мени қўяверинглар, қўлёмалар қолиб кетмасин, қўлёмалар, — дермиш...

Маҳмуд ака узоқ вақт даволанганидан сўнг яна ишга қайтди. Соппа-соғ, феъл-атвори ҳам, кайфияти ҳам ўша-ўша. Фақат оёғини бир оз оқсаброқ босади. Лекин ҳеч кимга гап бермайди. Адабий танқид бўлими аввалгидек гавжум...

Бир куни хоразмлик истеъдодли шоир Баҳром Рўзимуҳаммад Матназар Абдулҳаким тавсияси билан Маҳмуд Саъдийнинг ёнига боради. Унчалик ҳам гапга чечан бўлмаган Баҳром нима дейишини билмай гапни узоқдан бошлайди:

— Мен Хоразмдан келдим...

— Сен нимага Хоразмдан келасан? — дейди Маҳмуд Саъдий жиддий.

— Йўқ, мен Хоразмдан келдим...

Маҳмуд ака пинагини ҳам бузмай яна саволни қайтаради:

— Хўш, Хоразмдан нимага келасан?

Баҳромнинг фиғони фалакка чиқади:

— Йўқ, Маҳмуд ака, мен Хоразмдан келдим, ахир?!

— Йўқ, — дейди Маҳмуд ака ҳам қайсарлик билан, — барибир, айтасан, сен ўзи нимага Хоразмдан келасан?

Баҳром Маҳмуд акадан хафа бўлиб хонадан чиқиб кетади. Маҳмуд аканинг юзига табассум ёйилади:

— Яхши бола экан, зўр шоир бўлади...

Энди улар ҳар гал учрашганларида ана шу воқеани эслашади...

* * *

— Яна қандай саволинг бор? — Маҳмуд ака хаёлимни бўлди.

— Адабий танқид ҳақида сўрамоқчи эдим. Маҳмуд ака, илмий мақола билан адабий-танқидий мақоланинг ўртасида қандай фарқ бор? Илмий мақола нима учун кишини бир оз зериктиради? Мақоладаги образлилик ҳақида нима дейсиз?

— Илмий мақолада тадқиқот биринчи ўринда туради. Мақоладаги фактлар ҳам, мисоллар ҳам, фикр ҳам тадқиқотга хизмат қилдирилади. Адабий-танқидий мақолада образлилик бир восита бўлиши керак. Баъзи мақолаларда шеър бошдан-оёқ қайта изоҳланади. Сатрлар бўлиб ташланади. Баъзи ғазаллар таҳлилида учинчи байтдан сўнг ўқувчини зериктириш бошланади. Шеърни изоҳлаш керак эмас, шеърнинг нима эканлигини кўрсатиб бериш керак.

«Балиқни аввал нимтала, — дейди Игорь Золотусский, — кейин тикиб чиқиб, сувга қўйиб юбор, лекин сузмайди. Бир хил танқидчилар ҳам шунга ўхшайди». Мақолани ўқиган одам, таҳлил этилган ўша шеърни излаб, топиб ўқисин — таҳлил шундай бўлиши керак! Ана шундай мақола ўқувчининг эстетик дидини оширади. Матёқуб Қўшжоновнинг «Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати» деган китобини ўқиб, менинг «Ўткан кунлар»ни қайта ўқигим келиб кетганди.

— Сен мусиқа чаласанми? — дея сўраб қолди тўсатдан Маҳмуд Саъдий.

— Ҳа, нима эди? — дедим.

— Чал, чалавер, — деди Маҳмуд ака, — мусиқа шоир

одамни доимо «форма»да сақлаб туради. Оҳангга ошнолик шоирга хос муҳим хусусият. Шеър оҳанги, аввало, шоирнинг вужудида бўлиши лозим.

Мақоланинг ҳам худди шундай оҳанги бўлиши керак. Мақола ҳам кўшиққа ўхшаб одамни руҳлантириши керакда, ахир.

Биз Адабиёт ҳақида суҳбатлашдик. Адабиёт ҳақидаги суҳбат эса ҳеч қачон тугамайди...

1999 йил 20 июль

ФАХРИЁР,
шоир

ТАҲРИР САНЪАТИ ПИРИ

Маҳмуд ака билан илк учрашувимиз «Шуъла» тўғарагида бўлган. Раҳматли Мукаррама опа Муродова ташкил этган бу тўғарак ҳозирги «Илҳом» театри фаолият кўрсатган ертўлада жойлашган ва дадил гаплар бемалол гаплашиладиган ўзига хос бир «андеграунд» эди.

Гарчи у пайтлар коммунистик мафкура аждарҳоси оғзидан пуркаётган ўт тўлиқ сўниб улгурмаган бўлса ҳам кучи олдингидай ҳўлу қуруқни баравар ёндиришга етмас эди. Горбачёвнинг қайта қуриш эпкени Тошкентга ҳам аллақачон етиб келган, матбуот дадил танқидий фикрларни кўтариб чиқаётган, илгари фақат ошхоналарда гаплашиладиган гаплар аста-секин давраларга, кўчага чиқа бошлаган, зиёлилар «уят-уят гаплар»дан чарчаб, тўғри гапни сўзлашга ўрганаётган пайтлар эди.

Мукаррама опа ёш қаламкашлар билан учрашувга Асқад Мухтор, Усмон Азим, Эркин Аъзам, Шавкат Раҳмон, Тоҳир Малик сингари таниқли миллатпарвар ижодкорларни таклиф қилар, беш йиллаб университетда ўқиб билмаган ҳақиқатларни ўша тешик-туйнуги йўқ ертўла хонасида ютоқиб эшитардик, ҳаво етишмаётгани ҳам сезилмас эди. Гоҳо ҳаёт ҳақиқати билан мафкура ёлғонлари ўртасидаги осмон билан ерча тафовутни англаб ваҳима аралаш ҳайратланар эдик.

Ўша учрашувлардан бирига таниқли журналист, ўзбек таҳрир санъати усталаридан бири Маҳмуд Саъдий таклиф

қилинди. Тўғриси, у кишининг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида ишлаб юришини билсам ҳам яқиндан танимас эдим. Шу сабаблимикан, унинг энциклопедик билимга эгаллиги, нафақат биз китобларини ўқиб, зўр деб юрган шоиру ёзувчилар, қолаверса, тарих, маданият, санъат ҳақида ҳам табиий бир йўсинда кескин танқидий фикрлар билдириши ҳайратга солган ва, энг муҳими, ўз соғлом максимализми — қониқмаслик ҳиссини бизга ҳам юқтира олган эди.

Тўғриси, ҳозир ўша суҳбатнинг барча тафсилотлари хотирамда қолмаган, лекин устознинг ўшанда «Шу ёшга кириб билдимки, одамга илмий даражаси ҳам, олган қатор-қатор ордену унвонлари ҳам мақола ёзиб бера олмас экан», деган бир гапи ҳеч эсимдан чиқмайди. Бу аччиқ киноя замирида биров ёзган мақола ёки адабий асар қусурларини танқид қилишдан кўра муҳаррирнинг ўз ҳаётини бировнинг қораламаларини тузатишдай ишларга сарфлаб қўяётганидан ўкинчу надоматга ўхшаш бир нарса борлигини кейинчалик англаб етганман.

Тўғри, муҳаррир мақолани «одамбашара» қилгани учун маош олади, рўзғор тебратади. Бироқ казо-казо олимман, шоиру ёзувчиман деганинг жўнгина бир нарсани ҳам эп-лаб ёза олмаса, додингни кимга айтасан? Назаримда, бу газетхону китобхон эмас, ижод йўлига энди қадам қўяётган бизга ўхшаш қаламкашлар билиб қўйиши керак бўлган ҳақиқат эди. Ҳақиқатдан ҳам кўра — оғоҳдантириш эди. Лекин масаланинг бошқа тарафи ҳам бор.

Яқинда бирга ишлайдиган дўстим, журналист Дамин Жумакул бир гапни айтиб қолди: бойлик, мансаб баробарида илмнинг ҳам кибри бўлар экан. Ўйлаб қарасам, нафақат илм, балки таҳрирнинг ҳам кибри бор. Айрим муҳаррирларнинг «Мени кўриб қўй» қабилидаги матн ҳошиясини айлантириб бўлар-бўлмас тузатишларни киритавериши таҳрир маданиятига хос эмаслиги тайин.

Маҳмуд акани шу шаштию шафқатсизлиги билан ҳам муҳаррирлар ичида энг «демократи» дейиш мумкин, чунки муаллифнинг услубини — мабодо, у кишининг қўлига тушган матнда ўша жонивор бўлса — сақлаб қолишга ҳаракат қилади, кераксиз тузатишлар қилавермайди. Муаллифга шафқатсизлиги баробарида унинг услубини аяйди.

Устоз таҳрирдан чиққан матн, Абдулла Қаҳҳор таъ-

бири билан айтганда, «деворга қоқилиб, боши юлиб ташланган михлар»га менгзайди ва сўзларни жойидан қимирлатишга нафақат муаллиф, ҳатто ўша таҳрир кибрига мубтало бўлган муҳаррирлар ҳам ожизлик қилади.

Бу XX асрнинг 70-йилларида «Гулистон» журнали таҳририятида шаклланган улкан бир мактаб — таҳрир маданиятининг самараси эди. Кейинчалик ўша пайтлар журналда хизмат қилган ижодкорларнинг деярли ҳаммаси бошқа таҳририятларга ўтиб ишлаб, ўша ерларда ҳам каттадир-кичикдир, мактаб яратди.

Маҳмуд ака эса икки-уч жойда ишлаши баробарида Жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетида талабаларга таҳрир маданиятидан сабоқ ҳам бермоқда.

Аслида таҳрир маданияти ёки илми деганимиз — нисбий тушунча. Чунки унга оид бирорта дарслик ёки қўлланма чоп этилганини шахсан мен билмайман. Шу маънода у ҳам оғиздан-оғизга кўчиб юрувчи фольклор намуналарига ўхшайди.

Назаримда, устоз китоб ўқишдан бошқа ишни шошилмай бажаришга одатланган. Бирор матнни таҳрир қилиб беришни илтимос қилсанг, ойлаб чўзиб юриши мумкин, лекин янги китоб чиқибди, деб гап бошласанг, уни аллақачон ўқиб чиққанини эшитиб, ҳайрон қоласан.

Бундан саккиз-ўн йиллар муқаддам «Ўзбектелефильм» буюртмаси билан Япониянинг Эн-Эйч-Кей телерадиокорпорацияси суратга олган 30 қисмдан иборат «Ипак йўли» ҳужжатли телесериалини инглиз тилидан таржима қилиб берган эдим. Унда XI—XIII асрларда Эронда фаолият кўрсатган ва банг таъсирида сиёсий қотилликлар билан шуғулланган исмоилийлар сектасига мансуб террористлар — ассасинлар ҳақида лавҳа бор эди.

«Assassin» атамасини ўзбекчага қандай ўгирсам экан, деб юрганимда Маҳмуд акадан маслаҳат сўрадим, чунки инглизча-русча луғатларда бу сўзнинг таржимаси «қотил», «террорист», «сиёсий ва бошқа арбобларни ўлдириш билан шуғулланган мусулмон сектаси», деб берилган эди. Шунда устоз бу сўз бошқа тилларга араб тилидаги «хашшашин», яъни «гашиш, банг чекувчи» сўзидан олинганини айтиб қолди ва ўша секта вакиллари илк террористлар бўлгани, секта бошлиғи, сизларни жаннатга киритаман, деб уларни наркотикка ўргатганини гапириб берди ва унинг маслаҳатлари таржима жараёнида жуда асқотди.

Халқимиз – китобхон, деб кўп гапирамиз, бироқ китоб ўқиш маданиятимиз-чи? Баъзан битта керакли китобни топиб ўқиш учун ўнлаб, юзлаб кераксиз китобларни варақлашга тўғри келади. Балки дунёқараш шаклланишида бу ҳам керакдир, аммо беҳуда совурилайётган вақт керакли китобларни ўқишга сарфланса, беҳроқ эмасми? Фарзандларимизга, китоб ўқи, деб уқтираммиз-у, нимани ўқимаслик ҳақида гап кетганда мум тишлаб қоламиз. Шунда беҳосдан етакчи Фарб ёзувчиларининг мутолаа маданияти ҳақидаги китобларини ўқиб, ўзимизда ҳам шуни йўлга қўйса бўлмасмикан; деган мулоҳаза туғилади ва биринчи навбатда хотирга Маҳмуд ака келади.

Эҳтимол, устоз шу ишни ҳам қилаётгандир. Лекин биз тайёрга айёр шогирдларнинг муборак етмиш ёшини қаршилаётган устозни муборакбод этиш ўрнига, ундан бунанқа нарсаларни «тама» қилиб ўтиришга қанчалик маънавий ҳаққимиз бор, деб ўзингга савол берасан-у, Маҳмуд Саъдий қилмаса, шу иш бошқа кимнинг ҳам қўлидан келарди, деган бир истиҳола одамни қийнайди.

Қосимжон СОДИҚОВ,
филология фанлари доктори, профессор

БИЛГИН ЖУРНАЛИСТ

1989 йили «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигида Қ.Маҳмудов билан бирга ёзган буддизм замонидан қолган «Майтри симит нўм битиг» асари тўғрисидаги мақоламиз босилиб чиққан эди. Маҳмуд Саъдийни мен ўшандан буён яхши биламан.

У талабчан, ёзилган мақоланинг ҳар бир жумласига эътибор билан қарайди. Мақола эгаларидан ҳеч кимса ўйлаб кўрмаган, янги фикрларни айтишни, кишилар кўнглига кириб борадиган сўз топиш, ҳар бир сўзни ўрнида, билиб-билиб ишлатишни талаб қилади. Ўзи сезмаган ҳолда, олимларга газетабоп, ўқишли мақола ёзишни ўргатиб қўяди. Мақола ёзгудек бўлсам, Маҳмуд аканинг талаби кўз ўнгимда туради. Яхши, ўқишли мақола ёзсам, ён-веримдагиларга «Маҳмуд акага ёқадиغان мақола бўлди», деб қўяман.

Маҳмуд ака ўз ишининг билимдони, теран фикрли журналист. У ўзбек тилининг жозибаси, гўзаллиги, сўз

бойлигини яхши ҳис этади, ҳар бир сўзнинг қадрини ўрнига қўяди. Ўзи ишлаётган газета ва журналлар мавқеининг юқори туришида унинг хизмати катта. Менинг одатим, ўз мақолаларимда битигларда учрайдиган эски, киши эътиборини ўзига тортадиган сўзларни ишлатишни ёқтираман. Эсимда, Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари тўғрисида бир мақола тайёрлаб эдим. Бор билимингни тўкиб, қоғозни қоралаб ёзган мақоланг ўз болангдай бўлиб қоларкан. Биламан, Маҳмуд акага ҳар қандай сарлавҳа ёқавермайди. Ўйлай-ўйлай битигларда кечган «кумару» сўзи ёдимга келди. Бу сўз «Қутадғу билиг»да ҳам бор, маъноси «ёдгорлик» дегани. «Девону луғатит турк»нинг фандаги илмий аҳамияти, унинг кадр-қимматини кўзда тутиб, мақолага «Буюк кумару» деб сарлавҳа қўйдим. Бу узукка кўз қўйгандек тушди. Муҳаррирга ёққанлигини «сарлавҳа зўр», деган баҳосидан англадим.

Маҳмуд аканинг яна бир одати бор: у сарлавҳани кўпинча мақоланинг ичидан чиқаради. Қайсидир йили «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг эллик йиллигига бағишлаб газета саҳифаларида истагу қутловлар берила бошлади. Яхшигина мақола ёзиб, уни «Ўзбекнинг ўқишли газетаси» деб номладим. Кўп ўтмай, мақолам чиқди: ёзганларимда ўзгариш йўқ, бироқ қай кўз билан кўрайки, унга «Улгу» деб сарлавҳа қўйилган эди. Англадим, бу Маҳмуд аканинг иши. Мен матн орасида ўзбек ўқимишчиларининг ушбу газетасига «у ўзбек адабиётининг улгуси янглиғ», дея таъриф бериб эдим. «Улгу»нинг маъноси «ўлчов, мезон, тарози» дегани. Қадимги турклар Мезон буржини ҳам «Улгу» атаган. Маҳмуд ака мен тузган ўша жумладан «улгу» сўзини олиб сарлавҳага чиқарибди. Унинг бу ишидан хўп суюндим, унга бўлган ҳурматим ортиб кетди.

Қанча мақолам Маҳмуд аканинг таҳриридан ўтган бўлса, бирор марта «бу эски, унутилган сўзни ўринсиз ишлатибсан», «бу сўзингни ким ҳам тушунарди» деган танбеҳ эшитмаганман. Ёзма ёдгорликларни ўрганганда тилимизда қайта тирилтириш мумкин бўлган шунинг сингари юзлаб сўзларга дуч келасан киши. Тушунча моҳиятини аниқ берадиган, туркона, лўнда, кўрклию кўҳли, эсда қоларли, дилинг яйраб ишлатадиган, ишлатганда ҳам ёзма услубга сайқал бергучи ва, энг кераклиси, тил қонунларига бўйсунган ҳолда яратилган истилоҳлар. Биз яратишнинг

йўл-йўриқларини ота-боболаримиздан ўрганмоғимиз керак аслида. Тилимиз тарихида кенг қўлланилган, ҳозирга келиб унутилган сўзни усталик билан ўрнида ишлата олсак, унинг она тилимизга қайта кириб келувига йўл очган бўлаемиз. Ёзувчи ва журналистлар ҳам бизга эргашади. Оқибатда, она тилимиз бойийди. Қайта-қайта ишлатавериб, таъсирию оҳори қолмаган сўзларни камроқ қўллаймиз, ёзма услубимиз равонлашади. Шуларни ўйлаб, эскидан қолган сўзларни ўз мақоламда ишлатганимда Маҳмуд акага ҳам ёқиб тушади. Ўша сўзни адабий тилимизга қайта олиб киришга жон-жаҳди билан курашади.

Маҳмуд ака илмни улуғлайдиган, қадрига етадиган шахс. Фандаги янгиликларни юзага чиқаришга бўлган уринишларини кўриб кўп ҳайратланганман. Унга чексиз ҳурматимнинг боиси ҳам шунда.

Маҳмуд ака билан бирга ишлаётганимиз, оға-инилигимиз менга ўз соҳамни элга етказувимда кўмак бермоқда. Шу чоққа довр чоп эттирган ишларимнинг сирасини кўздан кечирсам, республика газеталаридаги мақолаларимнинг катта бир қисми «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида чиқибди.

Фикрлаш бошқа, фикр бўла туриб, уни қоғозга тушира олиш бошқа экан. Ўз фикрини, хаёлидаги ўй-қарашларини битиб, ёрита олмайдиганлар бор. Ёзганларини мақола кўришига келтиргунча, муҳаррирнинг эси кетади. Кучли ва таъсирчан, ўқувчида қизиқиш уйғота оладиган мақола ёзиш учун узоқ изланиш, ёза олиш маҳоратини эгаллаш, мактаб кўриш ҳам керак. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» мен учун мактаб бўлди. Газета саҳифаларида чиққан мақолаларимнинг кўпи Маҳмуд аканинг таҳриридан ўтган. Муҳими, ёзган мақолаларимнинг бирортасини чиқармай қайтаргани ёки уларни қисқартириб ташлагани йўқ. Кўҳна кўк турк битигларига бағишланган «Мангутошларнинг мангу садоси», «Мангу битиг – эзгу билиг», уйғур ёзувли ёдгорликларга бағишланган «Қадимги турк битиги «Майтри симит», «Тси-ин-чун нўм битиг»; «Тавғач сайёҳининг кечмиши», Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асарига бағишланган «Буюк қумару», Юсуф Хос Ҳожибнинг олам тузилиши тўғрисидаги қарашлари устида баҳс этувчи «Кун буржи собит турур» дея номланган мақолаларим ўқиганларга ёқибди, илиқ сўзлар эшитдим.

Маҳмуд ака Тошкент давлат шарқшунослик институтида ўтказилаётган илмий йиғинлар, давра суҳбатларида ҳам қатнашиб туради. 2005 йили институтимизда «Қутадғу билиг» яратилганлигининг 935 йиллигига бағишлаб давра суҳбати ўтказилган эди. Унда асар устида иш олиб бораётган йирик олимлар қатнашди; мажлисда яхши фикрлар айтилди. Суҳбатни Маҳмуд Саъдий ёзиб олди. Кўп ўтмай, суҳбатимиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида босилиб чиқди. Ўқиганлар биз айтган фикрларни юқори баҳолади.

2007 йили бошқа бир йирик йиғин — «Ўрта Осиё халқлари ёзув маданияти тарихининг учинчи мингйиллиги» мавзuida давра суҳбати ўтказилди. Ушбу суҳбатни ҳам Маҳмуд Саъдий қоғозга туширди. Суҳбатнинг матни битигларнинг намуналари билан бирга «Тафаккур» журналида эълон қилинди.

Маҳмуд ака, кўз тегмасин, қутлуг етмиш ёшга чиқибдилар. Мен у кишига соғлиқ, тетиклик, уй ичига тинчлик-хотиржамлик, тирикчилигига қут-барака тилаб қоламан. Хурматли оғамиз кўмагида матбуот саҳифаларида ҳали кўп ишларни юзага чиқариш истагидаман.

Қудратулла ОМОНОВ,
филология фанлари номзоди, доцент

ЎЗ КИШИМИЗ

Билим йўлида изланаётган кишининг кўнглида қизиқ бир жараён кечади. У вақт-вақти билан ўзи текшираётган ишлари бўйича ўзгаларнинг, соҳадошларининг ўй-қарашлари, баҳосини эшитишни, тўғри йўлдан боряптими-йўқми, билишни истайди. Шундай чоғларда унинг йўлида кўпни кўрган, тушунган, жўяли маслаҳат бера оладиган мутахассис учраса, ўрганаётган ишини якунига етказа олиши осон кечади. Унинг элга, илмга фойдаси тегадиган тадқиқот яратуви тайин. Ўзбек ўқимишчилари орасида бунингдек сифатга эга, ҳамиша холис фикрини билдира оладиган, изланувчининг кўнглига рағбат туйғусини олиб кира оладиган фозиллардан бири Маҳмуд Саъдийдир.

Маҳмуд ака билан биринчи танишувимиз тасодифан юз берган. 2004 йилнинг кеч кузи... Ўзбекнинг билгин туркшуноси Қосимжон Содиқов элик ёшга тўлиши арафасида биз шогирдларнинг кўнглида устозни қутлаш истаги ту-

ғилди. Шунда ҳамкасбимиз Шермурод Субҳон: «Сиз мақолани тайёрласангиз, мен уни чиқаришга ёрдам бераман. Газетада танишларим бор», деб қолди. Қосим аканинг яқиндагина босмадан чиққан «Кўк турк битиглари: матн ва унинг тарихий талқини» (Тошкент, 2004) монографиясига икки энлик тақриз ёзиш баҳонасида устозни қутлаб, мақолани ёзиб тугатдим. Шермурод иккаламиз мақолани қўлтиқлаб «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» таҳририятига кириб бордик. Газета биносининг учинчи қаватида жойлашган кичик бир хонада ёши олтмишларни қоралаб қолган кишига учрашдик. У киши Шермуродга қараб: «Келинг, шоир, сизни бу ёқларга нима шамол учирди?» дея сўради. Шермурод бизни таништириб, бу ерга келишимизнинг боисини англатди. Шунда мен у кишининг Маҳмуд Саъдий экани, унинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» таҳририятида ишлашини билдим. Маҳмуд ака менинг Қосимжон Содиқовнинг шогирди эканимни билгандан сўнг, «Эй, сиз «қотма»нинг шогирдимисиз, ўрта авлод туркшунослари ичида энг олдиси у», деб устозни мақтаб қўйди. Кейин билсам, Маҳмуд ака Қосимжон Содиқовнинг ҳам илк мақолаларини газетада чоп эттиришга ва ўқувчиларга танитишга ёрдам берган экан. Маҳмуд ака устозни илк марта кўргандан бошлаб, шу кезга довуր ўзгармагани учун уни «қотма» сифати билан «сийлаб» атар экан. Шу куниеқ Маҳмуд аканинг барча билим кишилари тўғрисида ўз фикри, уларнинг фандаги ўрни тўғрисида тўғри ва аччиқ-асосли мулоҳазалари борлигига ишонч ҳосил қилдим.

Маҳмуд ака мен ёзган мақолани ўқиб кўриб, чоп этишга арзирли экани, сарлавҳа билан кириш қисми ўзгартирилса, ўқишли нарса чиқишини айтди. Мен тез кунда унинг айтганларини қилиб, таҳририятга элтдим. Мақола маъқул келиб, тез орада газетада чоп этилди. Шундан бери Маҳмуд ака билан орамизда илиқлик бор. Унинг кўмагида бир қанча мақолам газета ва журналларда босилиб чиқди.

Маҳмуд ака билан бўлган ҳар бир учрашувимизда унга ҳавасим ва ҳурматим ортади. У китобни ортиқ даражада севади. Бирор рисола ёки монография чиққанини эшитса, албатта, қўлга киритиб, ўқиб чиқмагунча тинчимади. Кўп ўқийди, олимона мушоҳада юритади. Шунинг учун филология соҳасида яратилаётган ҳар бир иш ва унинг эгаси тўғрисида ўз қараши бор.

Маҳмуд аканинг яхши бир хислати, у газетхонни адабиётшуносликдаги энг сўнгги янгиликлар билан хабардор қилишга уринади. Биз сингари илм йўлида юрганларни ҳам бу ишга жалб қилиш йўлларини яхши билади.

Маҳмуд Саъдий билим йўлида изланаётган олимларнинг ўз кишисига айланган. Қадимги туркий битигларда «ўз киши» деган сифат-атама учрайди. Маҳмуд Кошғарий ўзининг «Девону лугатит турк» асарида унинг маъносини: «ўз киши» — «қўли ишга қовушадиган, ўз хунарига моҳир киши» ва «яқин одам, ўзимизнинг одам», дея изоҳлаган эди. Халқимиз орасида ҳам ўз яқинларини, фикрдошларни «ўзимизнинг одам, ўз кишимиз», деб аташади. Ажойиб инсон, ўз соҳасининг билимдони Маҳмуд Саъдийни ҳам биз ўзимизга яқин олиб, ўз кишимиз, дея мурожаат қиламиз.

ҲАҚИҚИЙ ЖУРНАЛИСТ — ВИЖДОНЛИ ШАХС

Суҳбат

Журналист бўлиш ҳар қандай одамнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бу соҳага умрини бағишлаганлар бор, шунчаки йўли тушмиш одамдай журналистика эшигини қоқиб ўтиб кетгувчилар ҳам қанча. Ёки ёшлиқда бир оз қизиқувчанлик билан «Мен журналист бўламан», деб кўксига урган, кейинчалик журналистиканинг қаттиқ нонига тиши ўтмай, бошқа соҳаларга ўтиб кетганлар озми? Ҳар не бўлса-да, инсон ўзи севган касбда ўзгача бир садоқат, ўзгача бир меҳр билан ишлашига не етсин!

Журналистикада муносиб ўрнини топиб, умрини шу соҳага бағишлаган кишилар ҳам кўп орамизда. Ана шундай замондошларимиздан бири — Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультети муаллими, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд САЪДИЙ билан матбуот ва журналистика, унинг ютуқ ва муаммолари, бу соҳада қилинажак ишлар ҳақида суҳбатлашдик.

— *Домла, журналист унақа ижодкор, журналист бунақа одам, деб кўп эшитамиз, гапирамиз. Сиз журналистикада суяғи қотган кишилардан бирисиз. Ўтган умрнинг сарҳисоби ва анча йиллик тажрибангиздан келиб чиқиб, ҳақиқий журналист қандай бўлиши керак, деган саволга жавоб берсангиз...*

— Журналистни кўпчилигимиз ўзини қизиқтирган нар-салар ҳақида ёзадиган одам, дейишга кўникиб қолганмиз. Бундан ташқари, журналист деганда дунёқараши кенг, дунёнинг пасту баландини тушунган, билими чуқур киши кўз олдимизга келади. Журналист, энг аввало, виждонли, холис одам, ҳар бир нарсага очиқ кўз билан, ҳар томонлама ўйлаб, адолатли ёндашадиган шахс бўлиши керак. Бохабарлик ҳам журналистга хос бўлган фазилатлардан бири. Хўш, журналист виждони нима дегани? Америкалик машҳур психотерапевт Эверетт Шостром ўзининг «Анти-Карнеги ёхуд Манипулятор-одам» китобида психотерапевт Абрахам Маслоу фақат бир фоиз америкаликни актуализаторлар қаторига киритиш мумкин, деб ҳисоблайди, дейди. Хўш, қолган тўқсон тўққиз фоиз америкалик-чи? Улар актуализаторлик йўлини танлаш имкониятига эга бўлган кишилардир. Чунки тўғри одам бўлиш йўли ҳеч кимнинг олдида бекитилмаган!

Актуализаторлар — гапи билан иши бир бўлган, бир нар-сани ўйласа, шуни тилига чиқарадиган, айтганини бажара-диган — бир сўзли, принципиал одамлар ҳисобланадилар.

Манипулятор-одамларнинг кимлиги ҳам барчага маълум. Улар бир гапни айтиб, бошқа ишни қиладиган кишилардир.

Дейл Карнегини халқимиз унинг ўзбек тилига таржима қилинган айрим китоблари орқали билади. У Эверетт Шостромдан бошқача фикрда. Бу психолог асарлари орқали китобхонга одамлар билан қандай муомалада бўлиш, ҳаётда қандай қилиб ўз ўрнини топиш мумкинлиги ҳақида жўяли маслаҳатлар ҳам беради. У шахсий манфаатни ҳамма нар-садан устун қўйишни мақбул иш деб ҳисоблайди. Менга Шостромнинг позицияси ёқади: журналистнинг сўзи билан иши бир бўлишини, айтганини қиладиган инсон бўли-шини истайман. Назаримда, ана шундай журналистлар (одамлар) кам бўлган мамлакатни кучли мамлакат деб айтиш мушкул. Хулоса шуки, виждонли журналистнигина журналист дейиш мумкин!

Газетада ўз ишининг кўзини биладиган муаллифларни жалб қилиб, уларни тарбиялаб, уларнинг қаламидан иложи борича кўпроқ фойдаланиб, айтиш жоиз бўлса, муаллифлар-дан ўрганиб, уларга ўргатиб, бошқариб турадиган муҳар-рир ҳам, энг аввало, виждонли одам бўлиши шарт! (Гап, шубҳасиз, ўз касбини пухта эгаллаган шахсга тегишли!)

Биз ҳозир бутун дунё матбуотидан ўрганяпмиз. Маса-

лан, Ҳёрст деган медиа-магнат ҳақида кўпчилик билади. У Фарбга хос бўлган қилмиш: иккита давлатни бир-бирига зид қилиб қўядиган иғволар ҳам ўйлаб чиққан. Мана шу тоифа одамларнинг ишбилармонлигидан, қандайдир маънода, ибрат олиш, бошқа томондан эса, ўрнак олмаслик тарафдориман. Ўзбек журналистикасида Шарққа хос бўлган — адолатли, тўғри сўзни айтадиган, ёзадиган, бировга зиёни тегмайдиган журналистлар тайёрлайлик. Шу ерда яна бир воқеани эслаб кетмоқчиман. Шайх Умар ўгли Тахурга (пойтахтимизнинг Шайхонтахур тумани ўша кишининг номида): «Сен мулла бўлма, сўфий бўлма, у бўлма-бу бўлма, лекин мусулмон бўлгил», деган экан. Шайх Умар бу ўринда комил инсонни назарда тутган. Бошқачароқ айтсам, ҳақиқий инсондан ўрнак олса арзийдиган ижодкор-журналист етишиб чиқади. Журналистикада мана шу принцип асосида иш олиб борсак, мақсадга эришишимиз мумкин.

— *Сизнингча, журналист олдига яна қандай талаблар қўйилади?*

— Биз ўзбек миллий журналистикаси ҳақида гаплашяпмиз. Ўзингизга маълум, қўлидан келган одам янги нашрлар, радио ва телестудиялар ташкил қиляпти. Бутун дунёда бўлгани каби, бизда ҳам журналистика янада эркинлашиши ва янги-янги нашрлар ташкил этилиши муқаррар. Яширишнинг ҳожати йўқ, баъзи одамлар тирикчилик, яхши кун кўриш мақсадида газета очяпти. Тўғри, уларни ҳам айблаб бўлмайди. Лекин ҳамма қўлидан келган ишни қилгани яхши. Журналистнинг ўз ватанини, халқини унутиб қўйишга ҳаққи йўқ. Шу элнинг фарзанди сифатида халқнинг корига ярайдиган нимадир қилиши керак. Газета очдингми, у нимаси биландир халққа ёрдами тегсин. Масалан, «Шифо-инфо» деган газета бор. Унда халқ саломатлигига ёрдами тегадиган маълумотлар эълон қилиняпти. Бу — яхши иш. Негаки, у газетага ҳам, одамларга ҳам фойда келтиради. Аслида, газетада мана шундай бирор аниқ мақсад бўлиши керак. Ҳозир бизда кўп хусусий нашрлар чиқиб турибди. Уларнинг тўрт-бештасини бир жойга қўйиб, кўз югуртирсанг, деярли бир хил мазмун ва қолипда. Улар ўйин-кулги, олди-қочди гапларни ёйишдан нари ўтмаётирлар. Тўғри, одам ҳар доим қовоқ солиб юролмайди. Лекин газета саҳифаларида муҳим гаплар ҳам бўлиши керак. Қисқаси, журналистнинг ҳам, газетанинг ҳам халқни ал-

дашга ҳаққи йўқ! Қайси журналист ўзбек халқи манфаати-га хизмат қилса, Ўзбекистон тараққиётига ҳисса қўшаётган бўлса, уни қўллаб-қувватлаш керак. Агар халқимизга зиёни тегса, миллатнинг обрўсини туширса, шаънини ерга урса, бу хилдаги журналистика фойдасиз.

Миллий манфаат ҳам мана шу. Аслини олганда ҳар бир давлатнинг ўз манфаатлари бор. Ҳар бир халқ ўз манфаати учун азалдан курашиб келган. Бу дунё — шунақа дунё. Демак, ҳамма ўз қадрини, ор-номусини сақлашга интилади. Шу маънода ҳақиқий журналистда ватанпарварлик ҳисси қоғозда эмас, унинг амалида бўлади.

— *Ҳозир журналист виждони ҳақида қисман гапирдингиз. Уни яна қандай тушуномқ мумкин?*

— Мен виждонли бўлиш оиладан бошланади, деб ўйлайман. Виждон билан боғлиқ бир қизиқ нарсани айтиб берсам.

Университетда бирга ўқиган дўстим ҳаётда кўп ноҳўя ишлар қилди. Унинг ога-иниларини яқиндан биламан. Улар яхши. Аммо дўстим мунофиқона ишларни ҳали-ҳануз қил-япти. Бошида бунинг сабабини тушунолмадим. Кейин билсам, унинг отаси қишлоқда колхоз раиси бўлиб ишлаган экан. Отасининг кимлигини эшитиб эса кўнглимга шубҳа оралади. Маълумки, одатда раиснинг уйига ҳар кун бўлмас-да, кунора турли хил совғалар келиб туради. Совғанинг эса чин совғаси бўлади, совға усулида олиб келинадиган пораси бўлади. Дўстим ана шундай ҳаром луқмаларни еб катта бўлган бўлса керак. Ҳаром луқма охир-оқибат ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Демокчиманки, одам виждонли бўлиши учун ога-онада ҳам виждон бўлиши лозим. Болани ҳаром луқма билан эмас, ҳалол меҳнат қилиб тарбиялаган яхши-да! Лаганбардорлик, қинғир йўллар билан нон топиб едириш фарзандларимизга зиён етказди. Кейин виждон ҳам суяк суради, ген орқали ўтади, деган гаплар бор.

Қолаверса, одамга ҳаётини муҳитнинг ҳам таъсири катта. Мактаб ва боғчада, олий ўқув юртларида ноҳақликка йўл қўйилмаслигини ҳаммамиз истаймиз. Буларнинг ҳаммасига бирданига эришиб бўлмайди, албатта. Одам ўзини ўзи тарбиялаб виждонли бўлишга интилмаса, унинг юрагида яхши туйғулар мужассамлашмаган бўлса, ҳаммаси бефойда!

Ўзини виждонлиман, дея ўғирлик қиладиган, ўзгалар ҳаққини еб, тагин мақтаниб юрадиган одамни тасаввур

қилолмасдим. Лекин ҳаётда шундайлар бор экан. «Фалончини бир боладим-да», деб хурсанд бўлиб юрган кишиларни кўрдим. Улар ҳатто тириклар тугул ўлиб кетганлардан ҳам ўч олади. Бировнинг пойига болта уриб, қалпоғини юқорига отиб юриш виждонсизларнинг севимли иши. Улар тоза муҳитни булғаб, ифлослантириб бораверади. Бунга вақтида чора излаб топиш зарур. Айримлар виждонини чақага сотиб, ўзини оқлаш учун турли йўлларни қидиради. Виждонсиз бўлишга баҳона келтириш ўринсиз, деб ҳисоблайман. Қийинчилик дейсизми? Қийинчилик ҳамма вақт бўлган.

— *Ҳар бир журналист ўз фаолияти давомида доимо матн таҳрир қилади. Бу унинг кундалик иши. Таҳрир жараёнида эса чет муаллифлар билан ишлашга тўғри келади. Тажрибамдан келиб чиқиб муаллифлар билан ишлаш, муаллифларни тарбиялаш ва таҳририят билан муаллиф муносабатлари ҳақида гапириб берсангиз...*

— Муаллиф билан ишлаш газетада умр бўйи давом этадиган жараёнлардан бири. Гап аниқ бўлиши учун тажрибамдан айтиб кўя қолай. Мен талабалик йилларимданоқ муаллиф билан ишлашни бошлаганман, дейишим мумкин. Университетда уч йил адабиёт тўғарагини олиб борганман. Ўша пайтлари тенгдошларимиз билан «Шарқ юлдузи» журналида чиққан арзирли асарларни изчил муҳокама қилиб борардик. Муҳокамада биров проза, биров драматургик асарлар ёки танқидчилик ҳақида гапирарди. Мавзуларни талабаларга бўлиб берардик. Конференцияларга таҳририят аъзолари, бош муҳаррир таклиф қилинарди. Ўша кезлари Асқад Мухтор «Шарқ юлдузи»да бош муҳаррир эди.

Шу ерда бир нарсани айтиб ўтишим керак. Сўзга чиқувчилардан журнал ҳақидаги шахсий фикрларини ёзиб келишларини илтимос қилардик. Албатта, бу фикрлар минбарга чиқиб айтишга лойиқ бўлса, таҳрир қилинмасди. Акс ҳолда, қайта ёздирардим. Катта матнларни икки-уч қоғозга келтириб тайёрлардик. Бир гал Абдулла Қаҳҳор университетимизга келганида минбардан гапирилаётган гапларда ортиқча жойи йўқлигини сезиб хурсанд бўлганди. Абдулла Қаҳҳордек адибнинг қойил қолиши биз учун катта бахт эди.

Орзуим адабиёт газетаси ёки журналида ишлаш бўлгани учун ким шу йўналишда нима ёзса, мунтазам кузатиб борардим. Маълум бўляптики, муаллиф билан ишлашдан олдин уни излаб топиш, материални таҳрир қилишдан

аввал эса унинг кимлиги, қўлидан нима иш келишини билиш талаб этилади. Диплом ишлари ёқланаётганда кириб ўтириш мен учун одат эди. Натижада кейинчалик яхши-яхши диплом ишларидан «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларига мақолалар ёздиртириб чиқардим. Мисол учун, атоқли олим Бегали Қосимов мен топган муаллифларимдан бири эди. У Саидахмад Сиддиқий-Ажзий ҳақида диплом иши ёзганди. Ўша ишдан каттагина ҳажмдаги мақолани «Шарқ юлдузи»да эълон қилгандим. Мақола чиққандан кейин Абдулла Қаҳҳорникида бўлганимизда, адиб: «Буни қаранг, Саидахмад Сиддиқий маърифатпарвар одам экан-а. Биз уни халқ душмани деб ўйлардик», деганди. Демокчиманки, талаба Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультети талабаси бўладими ёки Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультети талабаси бўладими, келажакда қаерда ишлашни ният қилган бўлса, ўша жойга мос муаллифларни жалб этиш ҳақида эртaroқ ўйлаб кўриши керак.

— *Муаллиф танлаш ва тўплашни қандай бошлаш кераклиги ҳақида, қисман бўлса-да, гапирдингиз. Таҳририятга муаллифни жалб этаётганда муҳаррир ҳар тугул йўлда учраган ҳар қандай одамдан «Бизга материал ёзиб туринг», деб илтимос қилавермаса керак. Матбуот муҳаррирдан ўқишли ва савияли мақолалар талаб этади. Шу боис, ҳамма муҳаррирлар ўз атрофига яхши муаллифларни йиғиш ҳақида ўйлайди. Муаллиф танлашнинг ҳам ўзига хос принциплари ва йўллари борми?*

— Албатта, бор. Муҳаррир газетада ишлаётганида қалами ўткир ва билимли муаллифларни тўплаши, уларни рағбатлантириб, газетада кучли-кучли материалларини эълон қилса, ютқизмайди. Муаллиф тўплаш ҳақида гапирадиган бўлсам, ишда ҳам, йўлда ёки мажлисларда, ҳатто тўй-маъракаларда ҳам муаллиф излаганман. Муаллиф билан дуч келган жойда гаплашиб олавериш керак. Албатта, биринчи навбатда, муаллифларнинг ўзлари таҳририятга келади. Кейин етишмаганлари излаб топилади. Ҳар бир журналистнинг ўзи ёқтирган соҳаси бўлади, шу мавзунини ёзишга шашти баланд бўлади. Бир журналист барча мавзуларда бирдек юксак савияли мақола ёзиши анча қийин. Газета-журналларда турли мавзуларда материал беришга тўғри келади. Айтайлик, фанда, мусиқада ёки спортда бирор қувончли

воқеа содир бўлди. Ёки кибернетика соҳасида кашфиёт қилинди. Ана шундай ҳолатларда муҳаррир қайси муаллифга ўша кашфиёт ҳақида ёздиришни билиши керак. Масалан, кибернетика ҳақида Хуршид Дўстмуҳаммаддан илтимос қилса бўлади. Ёки мусиқа ҳақида Отаназар Матёкубов яхши ёзади. Шу ўринда яна бир масала бор. Муаллиф Шарқ мусиқасини яхши биладими ёки Ғарб мусиқасини?.. Мамлакатимиздаги гигант қурилишлар ҳақида, дейлик, Мурод Абдуллаевга ёздириш мумкин. Айтадиган гапим шуки, муаллиф танлаганда ҳар бир соҳанинг ўз билимдонини топиш лозим. Баъзи кишиларда билим кучли бўлса-да, яхши ёза олмайди. Улар билан суҳбатлашиб, ичидагини ташига чиқариб, халққа етказиш керак. Уларга ёрдам бериб, янги фикрларини, мустақил қарашларини суҳбат тарзида эълон қилиш мумкин.

Яна шуниси ҳам борки, ҳар бир газетанинг талабларидан келиб чиқиб муаллиф танланади. Масалан, қайси муаллиф тез ва соз ёзиб келади? Ахир, кимдир секин, кимдир эса тез ёзади. Масаланинг шу томонларига ҳам эътибор қаратиш аҳамиятли. Менинг асосий йўналишим — адабий танқидчиликни оладиган бўлсак, мақолани тез ва дадиллик билан Норбой Худойбергенов ёзиб берарди. Озод Шарафиддинов эса кўп ўйлаб, кейин пухта материал тайёрларди. Ҳажми ҳам каттароқ бўларди. Бир гал Озод акадан Пиримқул Қодировнинг «Қора кўзлар» романига тақриз ёзиб беришни илтимос қилдим. Биламанки, у киши анча узоқ вақт ёзади. Шунда Пиримқул акадан бошқа бировга ёздирсакми, мақола кечикяпти, деб сўрадим. Адиб рози бўлмади. Бу ерда бир нарса ойдинлашаётир, таҳририятга соҳанинг ўз билимдонларини кўпроқ жалб этиш керак.

Ҳар бир муҳаррирнинг ўзи суянган муаллифлари бўлиши шарт. Муаллиф билан ишлаётганда муҳаррир ўз ижодий жамоасини яратишга интилади. Лекин бизда бу иш системага кирмаган. Ҳолбуки, муаллифлар жамоаси яратилса, муҳаррирнинг ўз ижодий концепциясини ишлаб чиқиши осон бўлади. Ҳар бир таҳририятнинг мавжуд бўлимлари ҳисобга олиниб, доимий муаллифлар гуруҳи тузилади. Ана шунда ҳар қандай муаммо осонгина ҳал бўлади. Айтайлик, иккита давлат ўртасида дипломатик алоқа ўрнатилди. Узоқ йиллар икковининг борди-келдиси узилганди. Газетада ўша мамлакат одамлари, тарихи, маданияти, санъ-

ати ҳақида яхши материал бериш лозим. Аввал эса бу хусусда ҳеч ёзилмаган. Бундай ҳолатларда муҳаррир шошиб қолмаслиги керак. Ишончли муаллифлари бор муҳаррир, шубҳасиз, бундай ҳолларда доврираб қолмайди.

Олдинлари баъзи мавзуларда ёзиб бўлмасди. Мустақиллик шарофати билан улар ҳақида материаллар эълон қила бошладик. Тарихдан маълум, бизнинг кўплаб катта-кичик бойликларимиз ўғирлаб кетилган, тортиб олинган. Нодонлик қилиб ўзимиз бериб юборганларимиз ҳам бор. Энди уларни қайтаришимиз даркор. Ҳеч бўлмаса улар ҳақида мақолалар ёзишимиз мумкин. Мен бу ҳақда ёзиб бера оладиган муаллиф излаб-излаб ҳеч тополмадим. Бир куни Ўрта Осиё мамлакатлари тарихи бўйича конференция бўлди. Минбарга бир аёл чиқди. Шамоллаган бўлса керак, қўлида дастрўмоли ҳам бор эди. У айнан мен излаб юрган муаллиф эди. У конференцияда олиб кетилган миллий бойликларимиз ҳақида гапирди. Тадбирдан сўнг унга конференцияда гапирганларини мақола қилиб беришини сўрадим. Икки кундан кейин у мақолани ёзиб келди. Олима асосан русча ёзар экан. Унинг ўзбек тилида мақола тайёрлаши қийин кечган. Газета манфаати учун материал ишланиб, эълон қилиниши керак. Сарлавҳалар қўйиб, «Хазинанинг ҳақиқий эгаси ким?» ва «Талон-торож қилинган мулк» номида иккита материал эълон қилдим. Ушбу муаллифим тарих фанлари доктори Нафиса Содиқова эди. Мақола кўпчиликка маъқул келди. Муаллифнинг юрагида шунчалик дарди ва фикри кўп деб ўйламовдим. Мақола китобларга ҳам киритилди. Энг муҳими, мақола таъсирида давлатимиз томонидан тарихий бойликларимизни ўрганиш бўйича комиссия тузилди. Четга чиқиб кетган бойликларимизни қайтариш учун ҳаракат бошланди. Бу билан нима демоқчиман, газетада ишлайсанми ёки бошқа ОАВдами умринг бекор ўтмасин. Инсон учун энг қимматли нарса — умр. Одам умрини ана шундай ишларга сарфлаши керак. Бундай яшашдан одамнинг ўзи ҳам, халқи ҳам қониқади. Халқ кўксини кўтариброқ юради.

— *Сўхбатимиз давомида муҳаррир ташкилотчи ҳам бўлиши керак экан, деган хулосага келдим...*

— Фикрингизга қўшиламан. Муҳаррир муаллиф билан ишлаганда ташкилотчилик ҳам қилади. Ақлли муаллифлар билан ишлаш эса мароқлидир. «Шарқ юлдузи» журналида

ишлаган йилларим эди. Нажмиддин Комилов таржимашуносликка оид бир мақола олиб келди. Бош муҳаррир ўринбосари Ваҳоб Рўзиматов материални тайёрлашни менга буюрди. Уни ўқиб чиқдим. Яхши мақола экан. Лекин менда мақолани тадқиқотга айлантириш фикри туғилди. Тўғри, мақола шаклида эълон қилаверса ҳам бўлаверарди.

Орадан бир неча кун ўтиб Нажмиддин Комилов таҳририятга келди. Унга фикрларимни айтдим. Муаллиф материални қайта ишлаб келишга рози бўлди. У ўзбек таржимачилигини босқичма-босқич қилиб ёзиб келди. Қилган ишим аввал Ваҳоб акага ёқмади. Ҳамма тайёр мақолани қайта ишлаш учун бераверасанми, деб мени койиган бўлди. Ўн бир қоғозли материал ўн саккиз қоғозга кўпайиб тадқиқотга айланганди. Уни Ваҳоб акага ўқиб, чиқишга бердим. У хонасида ўқиб чиқиб, ёнимга келдида: «Окоси, мақолани қайта ишлатиш мана бунақа бўлади», деди. Бу воқеани эслаб ўтганим манманликка кирмайди, деб ҳисоблайман. Буни масъулиятни бўйинга олиш маъносида тушунаман. Мақола чоп этилгандан сўнг, ёмон бўлса, ҳеч ким муаллифни ёмонламайди. Унинг мазмуни, савияси учун муҳаррир билан муаллиф биргаликда жавоб беради. Нимани қандай қилиб бериш учун билим керак, албатта. Масъулиятни ҳис қилиш журналистнинг принциал вазифаси ҳисобланади.

Хорижий давлатларда адабиётимиз, санъатимиз қандай талқин қилинаётганини ҳаммамиз ҳам билавермаймиз. Халқни бу ҳақда хабардор қилиш журналистнинг иши. Салоҳиддин Мамажонов докторлик ишини ёқлаётган кунлар эди. Чехословакиядан келган Иржи Бечка деган олим билан ўшанда танишдим. Ундан Чехословакияда Навоий ҳақида, қолаверса, Ойбекнинг «Навоий» романи таржима қилингани ҳақида ёзиб берсангиз, деб сўрадим. У киши рози бўлди.

Чехословакиялик ўз юртига қайтиб кетгач, орадан кўп ўтмай «Навоий Чехословакияда» деган мақола ёзиб юборди. Мақолада чехословакияликлар Навоийни қандай билиши, Ойбекнинг «Навоий» романи таржимаси батафсил ёритилганди. Айтмоқчиманки, муҳаррир олма пиш, оғзимга туш, деб ўтирмаслиги керак. Журналист бошқа мамлакатларда ўзбек халқининг маданияти, фани хусусида нима билишади, ана шулар билан ҳам қизиқиши лозим. Уларнинг қизиқишлари халқимиз учун муҳим, албатта. Биз —

зўрмиз, деб мақтаниб юрсаг-у, моҳият бошқача бўлиб чиқса-чи? Муаллиф билан ишлаганда муҳаррир сифатида бунга ҳам аҳамият бериш лозим. Улар бизга қайси томондан баҳо беряпти, умуман, улар реал баҳо бера оладими? Ўзбек халқи дунё билан бўйлашиб бораётган экан, бу масалани ҳам эсдан чиқармаслик керак, деб ўйлайман.

Муҳаррир фақат таҳририятда ўтириб, кимларнингдир яхши-ёмон мақолаларини чиқариш билан овора кимса эмас. У ўз ишини ўзи топиб олади. Бу хилдаги ижодкор муҳаррирлари кўп таҳририятнинг нашри ўқишли ва мазмундор бўлади. Ҳамма бўлим муҳаррирлари топган-тутганини газета ёки журналга илиниши керак. Шу маънода муҳаррир — фаол ижодкор ва маданият ходими.

Шу ўринда бир нарсани аниқ айтиш керак, деб ўйлайман. Ўзбек матбуоти тарихига доир кўплаб турли савиядаги китоблар ёзилмоқда. Уларнинг айримлари жуда юзаки. Мен икки нарсани алоҳида таъкидламоқчиман. Биринчиси, Асқад Мухтор давридаги «Гулистон» журналининг ўн йиллик тарихи. Иккинчиси эса, «Фан ва турмуш» журналининг яқин ўтмишдаги тарихи (ҳозиргиси эмас). Ҳар икки журналда таҳрир бўйича жуда кўп фойдали ишлар қилинган. Улар ҳақидаги ҳақиқатлар ўзбек матбуоти тарихи китобларидан жой олиши керак. Балки, кимдир бу ишларни қилаётгандир ҳам. Шундай бўлса, адолатли бўларди. Негаки, бу журналларнинг муаллиф билан ишлаш, муаллиф топиш, сарлавҳа ва рукнлар қўйиш тажрибаси жуда бой. Масалан, «Фан ва турмуш» журналининг «Юрган — дарё» каби ўзбекона рукнларини ҳамон эслайман.

— *Сухбатимизда тўғри таъкидлаганингиздек, бугунги кунда янги-янги нашрлар урчигандан урчиб бормоқда. Табиийки, бу доимий муаллифларга бўлган талабни оширади. Таҳририят ўз муаллифлари билан мунтазам алоқа ўрнатиши учун нималар қилиши керак?*

— Энг аввало, муаллифнинг ишончини қозониш керак. Бу қандай бўлади? Биринчидан, муаллифлар билан тўғри муносабатда бўлиш, мақоласи ҳақида тўғри, асосли ва аниқ гапларни гапириш керак. Иккинчидан, муаллифлар ҳам ҳар хил: баъзилари ҳам яхши ёзади, ўзи ёзган мақоласи нимага арзишини ҳам билади. Шундай пайтлари муҳаррирнинг билимдонлиги қўл келади. Муаллиф нима ёзиб келди, мақолани чоп этса бўладими ёки йўқ, буни

дарров айта олади. Яна бир нарсани кўшимча қилишим мумкин, муҳаррир муаллифлар психологиясини ўрганишга мажбур. Шундан келиб чиқиб муомала қилинади. Муаллиф тўғрисиўз, ҳалол одам бўлса, бундай одамга мақоласи ҳақида бор гапни рўй-рост ўзига айтиш керак.

Муаллифларнинг яна бир тоифаси борки, улар хира муаллифлардир. Уларнинг мақсади нима қилиб бўлса ҳам, сени тилингдан илинтириб, мақоласини чиқариш! Мақола жуда саёз ёзилган. Буни унинг ўзи ҳам билса-да, фамилияси чиқишини жуда хоҳлайди. Бундай муаллифдан осонликча қутулиб бўлмайди. Унга мақолангизни қолдириб кетинг, кўриб чиқамиз деб, арқонни узун ташлаб, яхши ўйлаб гаплашиш лозим бўлади...

Бир фактни айтай. Номдор газетанинг бош муҳаррири билан суҳбатлашиб ўтиргандик. Эшикдан бир одам важохат билан кириб келиб, «Нега менинг мақоламни чиқармадингиз», деб жанжал кўтарди. Архивдан ходимлар унинг мақоласини топиб, олиб келди. Шунда мақолани ўқиб кўрдик, муаллиф шахсий манфаатини кўзлаб, коллеж директорини мақтаб ёзган экан. Мақолада жўяли фикр ҳам, янгилик ҳам йўқ. Лекин муаллиф бу ерда ўзича ҳақ. Нега? Чунки ўша хабарни муҳаррир олиб қолаётганда, мақолангиз яхши бўлса нашр қиламиз, дейиши керак эди. У рози бўлса мақола олиб қолинарди. Муҳаррирнинг айби — мана шу гапни айтмаганида, холос. Агар муаллиф гапингни нотўғри қабул қилса, у ўзининг иши. Кейин баъзи муаллифлар бор, улар яхши одам, мақоласи ҳам бинойидек, лекин ёзиш услуби чатоқ. Жумлалар ғализ тузилган, фикрлар ифодаси ёмон, материал таҳрирга муҳтож. Аниқроғи, материални қайта ишлаш керак. Бунинг учун кўп вақт кетади. Шундай пайтларда муаллифга вақтим бўлса, қайта ишлаб бераман, деб айтилади. Инсофли муаллиф ҳаммасига рози бўлади, айтган вақтинггача безовта қилмайди. Агар шу гаплар айтилмаса, ҳар куни эртадан кечгача телефон қилиб ёки олдингизга келиб бошни қотиради. Демак, сиз бундай муаллиф билан ишлашга тайёр туришингиз керак.

Мақоласи бир тийинга қиммат муаллифлар ҳам бор. Мақоласининг тили равон бўлса-да, эскича ёндашувда ёзилган. Мақоласининг ёмон тарафини муаллифга дарров айтманг. Уларга кейинроқ хабарлашинг, дейиш мумкин. Бунга унинг сабри чидамай ишхонага, уйингизга телефон

қилиб, кўлидан келган ҳамма ишни қилади. Муҳаррир бундай сурбет муаллифлар билан ўзгача муомалада бўлиши лозим. Хоҳласангиз, материални қайтариб беринг, истаган нашрида эълон қилаверсин.

Бир олтин қоида бор: муҳаррир муаллиф яхши бўладими, ёмон бўладими, барибир, у билан хушмуомалада бўлиб, таҳририят эшигидан кириб келган кишини норизо қилиб чиқариб юбормасликка интилиши лозим.

— *Баъзи муаллифлар бўладики, таҳрир деган нарсани ҳазм қилолмайди...*

— Ҳа, саволингизни тушундим. Муаллиф услубини сақлаб қолиш деган масала ҳақида фикрим шундай: муаллифнинг ўз услуби бўлса, уни мақоласи таҳрир қилинаётганда сақлаб қолиш керак, албатта. Муаллифнинг фикри теран, тили равон бўлса, мақолани имкон қадар қисқартирмасликка, фикрларини олиб ташламасликка интилиш зарур. Мақоланинг ҳажми катта, ортиқча сўзлар кўп ишлатилиб, фикр саёз бўлса, яхшиси, уни чоп этмаган маъқул. Аслини олганда, шахс бўлиб шаклланмаган муаллифда услубнинг ўзи бўлмайди! Фақат шахсдагина услуб ҳам, фикр ҳам бўлади. Қолаверса, жуда-жуда оз журналистларда ўзига хос услуб бор. Афсуски, бу — аччиқ ҳақиқат. Кўпчилик журналистнинг ёзганини ўз услубида дегандан кўра, усулида ёзибди, десак, менингча, тўғрироқ ва адолатдан бўлади.

— *Таҳририят ўз муаллифларини тарбиялаб бориши керак, деб айтиб ўтдингиз...*

— Ҳар бир ёш ижодкор халқ тилини мукаммал ўрганиши лозим. Тўғри, кимлардир мен ўз она тилимни зўр билан, деб мақтаниб юрган бўлиши ҳам мумкин. Ўзбек тилининг қонун-қоидаларини яхши билган киши, балки, беҳато ёзар, лекин ёзган асарини халққа манзур қилиши учун ўз она тилининг барча жилоларини пухта билиши жуда-жуда зарур. Масалан, ҳаммамиз Фафур Фулом битган асарларни бирдек севиб ўқиймиз. Сабаби — у тилимизни аъло даражада билган. Халқ оғзаки ижодини кўп ўқиган. Ҳатто бозорларда юриб «гап ўғирлаган»; шунинг учун ёзган асарларида бу сўзларга кенг ўрин берилган. Мана, ҳозир чоп этилаётган аксарият асарлар ўқувчини дарров зериктиради. Нима учун? Чунки бу китобларда халққа яқин бўлган ифода, оҳанг йўқ, ҳаммаси расмий хабарлар тилида...

Пушкинни нима учун руслар яхши кўради? У ҳам доим

бозорларда юриб тил ўрганган. Деҳқоннинг сўзларидан асарларида кенг фойдаланишга ҳаракат қилган. Ҳозирга келиб бозорларимизда деҳқон қолмади, ҳаммаси олибсотарлар.

Иккинчи томондан эса, бой халқ оғзаки ижодимиз бор. Ундан ижодкор кўплаб янги-янги сўзларни топиши мумкин. Улар том-том бўлиб чиқяпти. Масалан, «Гўрўғли» туркумидаги, қолаверса, «Алпомиш» ва «Кунтуғмиш» дostonларини ҳар бир журналист ўқиб чиқиши зарурлигини айтган бўлардим. Хоразм дostonларидан ҳам кўп нарсани ўрганиш мумкин. Уларни тушуниб ўқиган одам кўп нарсаларни топиши, ўзлаштириши мумкин.

Дostonларимиздаги сўзларнинг салмоғи бор. Буни дostonни ўқиган одам бирданига ҳис қилади. Халқаро журналистика факультети талабаларига дарс бераётганимда кичкинагина «Тўлғоной» дostonини олиб, уч қатор ўқиб бердим. Талабалар дostonнинг ана шу уч қаторида етти янги сўз ва янгича ифода, ёндашув борлигини сизди. Бу биргина мисол. Халқ оғзаки ижодида эртақлар, мақоллар, латифалар, ривоятлар ҳам жуда кўп. Халқ кўшиқларини ҳам кўшимча қилишим мумкин. Уларни ўқиган одамнинг кўнгли тозаради, ёзган мақоласининг ҳам ўзгача бир таровати бўлади.

Ёш журналистлар моҳир журналист ва ёзувчиларнинг услубларини ўрганишлари зарур, деб ҳисоблайман. Тарихни ҳам, дунё географиясини ҳам. Хуллас, журналист бўлишни чидаганга чиқарган. У ёзадиган нарсасини эплаб ёзиши керак.

Ҳар бир таҳририят қошида ўз муаллифларини тарбиялайдиган тўғарақлар очиб, ёзишга иштиёқи бор ёш ижодкорларни тайёрлаб бориш керак. Ҳозир айрим таҳририятларда бу иш матбуотни қўллаб-қувватлайдиган фондлар кўмагида амалга оширилмоқда. Бу — яхши. Унга тажрибали журналистларни жалб қилиб, улар турли мавзуларда маърузалар ўқиб, тажрибаларини баҳам кўрсалар жуда яхши иш бўларди. Ўз навбатида, ёшларни бир ёки икки йилда етук журналист қилиб қўйишнинг ҳам иложи йўқ.

Бироқ интиланганга толе ёр, деб бекорга айтишмаган-ку!

Азим РЎЗИЕВ сўхбатлашди

*Венера КАЮМОВА,
кандидат филологических наук, доцент*

ДОКТОР РЕДАКТИРОВАНИЯ

Десять лет назад я познакомилась с удивительным человеком – Махмудом ака Саъдиновым. Вначале слышала о нем, что это прекрасный специалист, редактор, каких мало, человек, по совету которого был введен курс устного народного творчества на факультете международной журналистики, человек, который уже очень много лет мечтает нашим студентам рассказывать об искусстве чтения.

С 2002 года предмет искусство редактирования (названный так по предложению Махмуда ака) был введен в программу нашей кафедры, состоялось наше более близкое знакомство. К этому времени я уже начала осваивать курс редактирования по книгам, чтобы вести его в еврогруппах. Однажды попросилась на лекции Махмуда ака: опыт человека, проработавшего в редакциях газет более 40 лет, конечно же, не мог заменить даже самые блестящие книги по редактированию. Поняла, может быть, самое главное: Махмуд ака – человек, увлеченный своей профессией. Его лекции – поиск новых форм работы и со студентами и в газете, обсуждение материалов, будущих рубрик, интересных тем. Редактор не может быть безразличным к своей газете, он может сделать её лучше, интереснее, полезнее. Редактор – это человек, который беспокоится о себе: без знаний, без профессионального отношения к Делу, он никому не интересен. Но этого мало. Мне кажется, что в основе преподавательской работы Махмуда ака лежит глубокое уважение студентов – тех, кто хочет учиться, работать не прокладая рук вместе с Мастером. Он объективно оценивает себя, свой труд – иначе как можно требовать от студентов роста и работы, если сам не идешь к вершине.

Каждый год Махмуд ака руководит выпускными квалификационными работами и магистерскими диссертациями. Меньше пяти работ у него не бывает. Вначале мне трудно было понять: это же громадная работа, которая требует не только обширных знаний, но и значительной

душевной работы. Нужно не только уметь объяснить студентам, что и как делать, их надо увлечь и раскрыть глубину и красоту исследуемой проблемы. Все его выпускники получают отличные оценки. Но это не главное. В совместной работе со своим руководителем они становятся журналистами. И не только потому, что он своих студентов «пропускает» через газету «Маърифат»: прежде чем защищаться ребята, как правило, пишут не одну развернутую статью в эту газету на тему, связанную с исследованием. Он увлекает их и поднимает на высокий уровень осознания проблемы. А для этого происходит кропотливая работа по написанию исследовательской работы: ученик и учитель не только постоянно встречаются и перезваниваются (как сказала одна из его выпускниц: как ни позвоню, он спрашивает, что сейчас делаешь, пишешь?), они совместно трудятся, не замечая время. Поэтому его ребятам во время защиты задают довольно много вопросов: интересно их мнение по изученному материалу. Один только перечень работ его выпускников говорит о том, насколько широк круг интересов их учителя: «Жулқунбой(Абдулла Қодирий) публицистикаси тили ва услубининг баъзи жиҳатлари», «Инглиз мақолларини ўзбек тилига таржима қилишда услубни сақлаш масалалари», «Сомерсет Моэм адабий-танқидий ва публицистик ижодининг услубий хусусиятлари», «Истиқлол даври публицистикасида ёзувчи фикралари(услуб масалаларига доир)» и др.

Но с Махмуд ака нас связывает не только преподавательская деятельность, с 2002 года мы вместе работаем над журналом «Филология масалалари». Здесь мне, не имеющей опыта редактирования, пришлось браться за работу над статьями на русском языке. Конечно же, помогал Махмуд ака. Его советы, рассуждения о работе над текстом были бесценными. Они позволяли на обычное взглянуть по-другому, может, более профессионально. Как-то поразила его мысль о том, что страница журнала с жирным шрифтовым выделением на общем обычном фоне будет смотреться некрасиво. То есть существует эстетика восприятия шрифтов, в которой, исходя из наблюдений за работой Махмуд ака, предпочтительнее использовать

обычный курсив. Но и жирному шрифту находится работа: заголовки, фамилия автора непременно должны быть им выделены. Интересно Махмуд ака задавать вопросы по использованию в редактуре того или иного знака, потому что он не только даст ответ на вопрос, но и объяснит, почему и как следует употребить тот или иной знак. Например, перед скобкой, стоящей в конце предложения не стоит оставлять пробела, потому что она заключает последнее высказывание и отсутствие пробела говорит об этом. В середине же предложения перед скобкой может быть пробел, поскольку он показывает, что выражение или слово, заключенное в скобки принадлежит не последнему высказыванию, а всему предложению в целом. Я до конца все-таки не согласилась с Махмуд ака и долго искала пояснений в специальной литературе на русском языке. Оказалось, этот вопрос вообще не описан и, судя по использованию скобок в книгах и пособиях, нет однозначного ответа на этот вопрос. А у Махмуд ака есть своё понимание этой проблемы с однозначным ответом.

Нравится мне бережное отношение Махмуд ака к языку. Он часто говорит авторам: «В языке есть два знака: дефис и тире, у них разные функции, различайте их, пожалуйста!» По поводу использования значений слов в узбекском языке у него есть свои представления, которые основываются глубоким знании языка. Эти представления постоянно всплывают при обсуждении каких-либо вопросов, связанных и с переводом текстов, и с редактированием.

Поражает способность этого человека увидеть проблему и подсказать, как лучше её решить. Рассматривая обложку книги нашей студентки Махмуд ака сказал: очень перегружена. А до него казалось, что обложка интересна, на ней отражены все поднимаемые в книге проблемы: на фоне газеты времен второй мировой войны мелкие фотографии героев книги. «Зачем, — говорит Махмуд ака, — столько фотографий, они же есть все внутри, это повтор, ничего нового он не дает, возьмите только фотографию солдат на танке. Это очень хороший символ войны, в неё входят все ваши другие фотографии». После таких слов невольно думаешь, это же было очевидно, как сама такого не увидела?

Может, то, о чем я говорю, покажется многим элементарным, но через такое элементарное мы постепенно постигаем целое. И во многом благодаря Махмуд ака.

Дорогой Махмуд ака! Примите мои поздравления и поздравления от всей нашей кафедры с юбилеем. Будьте здоровы ещё долгие лета, ведь надо ещё написать учебник по редактированию, а он будет, как я понимаю, глубоким исследованием редакторского дела, а потому в Вашем изложении очень интересным. Будьте счастливы, потому что у Вас замечательная семья: умные и красивые дети, прекрасные внуки. Работайте ещё по возможности долго, потому что Вас любят студенты и им нужен Мастер-устоз.

«МАЪРИФАТ»ДА УСТОЗ МАКТАБИ

Тахрир соҳасида номзодлик иши бўйича тадқиқот олиб бориш мобайнида амин бўлдимки, миллий журналистикамизда тахрир назариётчиларидан кўра, тахрир амалиётчилари кўпроқ экан. Бу борадаги асосий билимлар захираси шунга мувофиқ тарзда уларнинг амалий фаолиятидагина иш бермоқда. Катта тахририятларда ишлайдиган тажрибали муҳаррирлар мактабини ўрганиш тегишли дарсликлар, қўлланмалар, адабиётлар етарли бўлмаган ҳозирги шароитда жуда фойдалидир.

Матбуотимизда маҳоратли муҳаррир номини қозонган устоз Махмуд Саъдий тажрибалари тадқиқотимизнинг асосий объектларидан ҳисобланади. Устоз «Гулистон» журналида, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида тахрир мактаби яратгани сир эмас. Аммо унинг 1998 йилдан буён «Маърифат» гезатаси қошида олиб бораётган маҳорат дарслари биз учун фойдали янгилик бўлди. Мазкур дарсларда қатнашган аксарият журналистлар устоз сабоқларини миннатдор бўлиб эслайди. Улар билан суҳбатлашиш асносида ҳар бир билдирилган фикр нафақат амалий, балки назарий қимматга ҳам эга, деган хулосага келдим ва уларни батариб ёзиб олдим:

Баҳодир ЖОВЛИЕВ, «Маърифат» газетаси бош муҳаррирининг биринчи ўринбосари: — «Маърифат» ўз йўналишига эга ихтисослашган тармоқ газетаси ҳисоблангани учун бу соҳада журналистик маълумотнинг ўзи етарли эмас.

Шунинг учун тахририятимизга қўлида қалами бор педагоглар ҳам ишга таклиф этилади. Бу даргоҳда иш бошлаганимизда ҳам журналистикада тахрир маҳорати, публицистика жанрларини етарлича билмаганмиз. Ўқиганларимиз, тажрибамиз асосида қўлимиздан келганча ёзганмиз. Шунинг учун Маҳмуд Саъдийнинг дарслари бизга педагогик билимларни журналистик маҳорат билан уйғунлаштиришда анча қўл келган. Устоздан муаллифларни жалб этиш, улар билан ишлаш, ёш ходимлар, талаба-журналистларга ўз билим ва тажрибамизни ўргатиш, улардан ўзимизга керак бўлганини, домла таъбири билан айтганда, суғуриб олиш маҳоратини ўрганганмиз. Айтиш лозимки, домланинг дарс ўтиш услубида ўзига хослик бор, устоз назария билан чекланиб қолмай, ўзи билан ишлаган журналистлар, ёзувчилар фаолиятидан мисоллар келтирарди ва бу ҳаётий мисоллар берилаётган билимнинг кўпроқ эсимизда қолишига омил бўларди.

«Маърифат» маҳорат мактабидаги машғулотлар пайтида мақолаларни тахрир қилардик. Кейин устоз худди шу тахрир қилинган мақолани шеригимизга бериб, бизнинг тахриримиз тўғри-нотўғрилигини ўзимизга текширтирарди. Баъзан ўз позициямизни ҳимоя қилишга киришиб кетардик. Бу бизни мукамал ишлашга, ўз фикримизни ҳимоя қилиш, исботлашга ундарди.

Шерали НИШОНОВ, «Таълим менежменти» журнали бош муҳаррири ўринбосари: — Устоздан мақоланинг асл нусхаси билан ишлаш усулларини ўрганганман. Дейлик, тахририятга мақола келдими, унда муаллифнинг исм-шарифи тўлиқ ёзилганини, муаллифнинг имзоси билан текшириб материални қабул қилиб олиш керак бўлади. Қолаверса, муаллифнинг ишхона ва уй телефонларини олиб қолиш лозим. Негаки, мақолани тахрир қилиш жараёнида саволлар туғилиши мумкин.

Мана, яқинда ҳам домлага мурожаат қилишга тўғри келди. Ҳасан Қудратуллаевнинг қўлимдаги материалида «Бобурнома»дан иқтибос келтирилган экан. Менда 1989 йили чиққан нашри бор эди. Домла билан маслаҳатлашганимда улар анча мукамал чиқарилган 2002 йилги нашр билан солиштиришни маслаҳат бердилар. Хуллас, устоз ёнимизда юрган жонли дарсликка ўхшайди, қачон иккилансанг, бемалол, ишонч билан мурожаат этиш мумкин.

Райҳона ХУЖАЕВА, «Маърифат» газетаси мухбири:

— Домладан билим билан бирга сабр-тоқатли бўлиб, бир ишни охиригача етказишни, бунинг учун чидам, қатъият билан меҳнат қилишни, фидокорликни ўрганганман. Ўз устимда кўпроқ ишлай бошладим. Авваллари бирор нарса-ни ўқиб иккилансам, шубҳалансам ҳам шунчаки ўтиб кетаверардим. Домланинг ўгити сабаб манбаларни кўриб, уларни муаллиф матни билан солиштириб, ишонч ҳосил қилгандан сўнггина мақолани таҳририятга топширадиган бўлдим.

Бакалаврлик ва магистрлик ишларини ёзиш жараёнида домладан адабиётлар билан ишлашни ўргандим. У киши мавҳум нарсаларни жуда ёмон кўради, шунинг учун биздан ҳам аниқликни талаб қилади. Гапирдикми, шу гапимизга далил сўрайди: қайси китобда, қачон, ким ёзган? Кўп гапиргани қўймайдилар. Мақолани таҳрир қилганда шафқатсиз (яхши маънода) қисқартириб ташлашининг сабаби ҳам шунда. Энг муҳими, устоздан ўнта сўзнинг ўрнига бешта сўз ишлатишни ўрганганман.

Дарс ўтган пайтларида ҳали мақола ёзиб, ишлаб юрмаганимиз учун, нега шунчалик қийналиб материал тайёрлаш кераклигини, шунчалар синчиклаб ўқиш лозимлигини тушунмаганман. Кейин таҳририятда ишлаб, жараёнининг ичида юриб, мақоланинг бошида бир бет қилиб ёзадиган киришларим умуман керак эмаслигини тушундим.

Хусан НИШОНОВ, «Маърифат» газетаси бош муҳаррири ўринбосари: — Мен Маҳмуд Саъдийдан кўнглимдаги гапни очиқ айта олиш, яхшининг яхши, ёмоннинг ёмон эканлигини ажрата билиш ва уларга муносиб муносабатда бўлиш, мақола ёзишда сўзни ортиқча сарфламаслик кераклиги, маълумотларнинг саволга ўрин қолдирмайдиган даражада аниқ бўлиши лозимлигини, қандай китобларни ўқиш ҳамда ўқилиши шарт эмас дейилган китобларни нега ўқиш кераклигини ўргандим.

* * *

Бизнингча, юқорида суҳбатдошларимиз билдирган фикр-мулоҳазаларидан нафақат талабалару фаолият кўрсатаётган журналистлар, балки таҳрир бўйича дарс берадиган

ўқитувчилар ҳам методика нуқтаи назаридан фойдаланишлари мумкин. Устоз таҳрир маҳоратини оширишда қўллаган услублари самарали эканлигини шогирдлар гапидан билиб олиш қийин эмас.

Маҳорат дарсларининг самарасига келадиган бўлсак, унинг суҳбатдошларимиз сўзларидан ташқари ўзига хос хужжатлаштирилган исботи борлигини аниқладик. Дарсларда таҳрир қилинган, етарлича «пиширилган» энг яхши мақолалар «Маърифат» газетасининг 2004 йил 9 июнь сонисидаги қўш саҳифада эълон қилинган. Уларни ўқисангиз, чиндан ҳам таҳрир нуқтаи назаридан етарлича ишланганига гувоҳ бўласиз. Маҳмуд Саъдийнинг ўзи ҳам муҳаррирлик борасида сезиларли ютуқларга эришган шогирдлари билан фахрланади.

— Айтиш керакки, машгулотлардан ўзи интиланган, ўзи хоҳлаган одам сабоқ олди. Истаги бўлмаган одамга ҳеч нарса ўргатиб бўлмайди, — дейди **Маҳмуд Саъдий**. — Умуман, мазкур маҳорат дарслари ўз-ўзидан ташкил этилмаган. «Маърифат» газетаси билан анчадан буён алоқам бор. Ҳар кирганимда сарлавҳалар, мақолалар юзасидан ўз фикримни билдириб ўтардим. Кейинчалик бу ерга мени дарс бериш учун таклиф қилишди. Дарслар шу бинода бўларди. Эсимда бор, ўтилган дарслардан бирини ўша пайтда «Маърифат»да ишлаган Норали Очилов ёзиб олган. Ўзига хос конспект 63 бет бўлганди. Ўша ёзувлар ҳали ҳам бор. Бундан ташқари, талабалар билан олиб борган машгулотлар натижасида ҳам фикрлар тўпланди. Улар асосида қўлланма ёзганман.

Дарслардан мақсад ёшларнинг таҳрир маҳоратини ошириш, уларни таҳрир принциплари билан таништириш бўлган, амалий иш биринчи ўринда турган. Ўзим уларнинг мақолаларини таҳрир қилардим. Ўша пайтда муаллиф ўз материални ўзи қисқартиришнинг конкрет йўллари гапланганмиз. Биринчидан, энг асосий фикрни олиб қолиш. Дейлик, бир муаммо кўтарилган. Шунда энг асосий масала аниқланади ва уни очиб берадиган жумлалар қолдирилади. Яна сарлавҳалар қандай қўйилишига эътибор қаратганмиз. Бу одамнинг маҳоратига, интилишига боғлиқ. Масалан, Абдулҳамид Абдуҳаҳад ўғли анча ўрганган. Кейинги дарсларда Шерали Нишонов, Нурлан Усмонов, Баҳодир Жовлиев ҳам ўрганиш пайида бўлишган.

Мақолада «от совутар» – ўринсиз ёки узундан узоқ кириш бўлмаслиги керак. Бу – асосийси. «Айсберг» назариясига кўра, асарда ифода этиладиган маънонинг саккиздан бири ёзилади, қолган етти қисмни ўқувчи ўзи тасаввур қилиб оладиган даражада бўлмоғи даркор.

Муҳаррир биринчи галда виждонли, кўнгли тоза одам бўлиши талаб этилади. У ўз ишининг устаси бўлишидан қатъи назар, аввало, инсон бўлиши, ўз нафсини енгиши керак. Шунинг учун менинг иккинчи машғулотим муҳаррир виждони мавзусида бўларди.

Таҳрирда ҳамма нарсани ўқувчига етиб борадиган, ўқувчига сингадиган қилиб бериш мумкин. Бунинг учун таҳрирнинг нозик томонларини эгаллаш керак. Маҳорат дарсларида айнан шу жиҳатларни ўргатишга ҳаракат қилганман.

Лекин битта камчилик бор эди. Энди газетачилик бўлгандан кейин, машғулотлар пайтида таҳририят топшириғи, хизмат сафарлари чиқиб қолади. Шундай пайтда дарсларда узилишлар бўлган, изчиллик етишмаган. Бу, албатта, самарага таъсир қилган.

Устоз суҳбатимиз давомида яна кўп масалаларда ўз мулоҳазаларини билдирди. Унинг иқтибос олишининг йўллари, бошқа тиллардан кириб келган атоқли отларнинг ёзилиши каби бир қанча масалалардаги фикрлари асосида алоҳида-алоҳида назарий қоидалар ишлаб чиқиш мумкин.

Маҳмуд Саъдийнинг «Маърифат» газетасидаги маҳорат мактабида бу каби суҳбатлар, улар юзасидан бўлиб ўтадиган муҳокамалар талайгина. Газетада фаолият олиб бораётган ижодкорлар, талаба-журналистлар учун ушбу машғулотлар ўзига хос мактаб вазифасини ўтайди ҳамда уларнинг муҳаррирлик борасида муайян анъаналарга мувофиқ, аниқ принциплар асосида ишлашларини таъминлайди ва ўз маҳоратларини мунтазам равишда ошириб бориш имконини беради.

Наргиза ТЎХЛИЕВА,
тадқиқотчи

Учинчи фасл

**ЖАНОБ
МУАЛЛИФ**

*Ёқубжон ИСҲОҚОВ,
адабиётшунос*

ТАҲРИРДАН ТАФТИШГАЧА

Мулло Маҳмуд билан яқинлигимиз қирқ йил муқаддам бошланган. Бу давр тарих учун арзимас бўлса ҳам, жамият ва инсонлар ҳаётида унутилмас из қолдириши мумкин. Чунки инсон нафақат табиий ва ижтимоий ўзгаришлар гувоҳи бўлади, балки унинг ўзи ҳам ўзгариб, янгиланиб боради.

Гоҳида камроқ кўришиб юрган танишларинг билан учрашганингда бирдан таниб олишинг ҳам қийинроқ бўлади. Лекин баъзан шундай одамлар ҳам учрайдики, гўё улар катта муҳлатни четлаб, бир сакраб ҳозирги кунга келиб қолгандай туюлади.

Бундай нодир шахслар кам, лекин топилади. Масалан, мен дўстим мулло Маҳмуд Саъдиновни ана шундай камёб инсонлар жумласига киритган бўлар эдим.

Менинг ушбу фикримни таҳрир қилмоқчи бўлган ҳар қандай одам билан баҳслашишга тайёрман. Чунки бу фикр — оддий эмас, балки ниҳоятда қаттиққўл («шафқатсиз» деса ҳам бўлаверади) муҳаррирнинг «тарбия»сини кўрган холис инсоннинг қатъий хулосаси.

Бундай шахсларни мен даврлар шамолига бардош бериб, бир хилда турадиган ҳайкалларга ўхшатаман.

Тўғри, вақт-вақти билан улар ҳам таъмирталаб бўлиб қолиши мумкин, лекин ўз салобатини йўқотмайди. Дарвоқе, мутлақо ўзгармас дўстимиз ҳам бир марта енгил «таъмир»ни бошидан кечирди. Лекин мен бу ҳодисани тасо-диф, деб ҳисоблайман. Ахир, оёқнинг таҳрирга нима алоқаси бор!

Ана шу ҳодисадан кейин ҳам дўстимизнинг иш услуби ўзгармади, балки янада такомиллашди: олдин икки-уч ой ичида қўлдан чиқадиган ишлар учун энди йиллар керак бўлиб қолди(ҳар қалай бир олимнинг етмиш ёшга тўлиши

Устод Абдулла Қаҳҳор ёш ижодкорлар: Маҳмуд Саъдий, Муҳаммад Али, Шукр Холмирзаев, Абдулла Орипов, Уткир Ҳошимов, Норбой Худойбергенов, Хайриддин Салоҳ, Эркин Воҳидов, Уқун Назаров даврасида. 1967 йил.

муносабати билан ёзилган мақола унинг етмиш беш ёшида газета юзини кўрди, йўқолиб кетмаган экан).

Маҳмуднинг фаолияти, асосан, вақтли матбуот билан боғлиқ бўлганлиги учун уни журналист, деб аташ мумкин. Лекин мен бундай баҳога қўшилмайман. Чунки унинг иш услуби кўпроқ тадқиқотга ўхшаб кетади. У фақат мақола ёки рисоланинг услуби эмас, балки ундаги ҳар бир фикр-хулоса ва иқтибосни жиддий тадқиқ ва таҳрирдан ўтказди. Бунинг учун ойлаб вақт керак бўлади. Бинобарин, мен уни «тадқиқотчи муҳаррир», деб атаган бўлар эдим. Лекин баъзи бир жиддий ишларидан кейин уни «тафтишчи (эксперт) муҳаррир», деб аташ адолатли бўлади, деган хулосага келдим (тафтишчининг меҳнатини улар билан тўқнашган одамлар яхши тасаввур қилади). Фикримнинг исботи сифатида 38 йил бурун бўлиб ўтган бир воқеани эслатаман.

«Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг 1971 йил 2-сониди менинг форсийнавис мумтоз бир шоирнинг адабий мероси ва дунёқарашига бағишланган мақолам чоп этилди.

Бу мақолада шу соҳада дастлабки ишларни амалга оширган (ва бизнинг хонадонимизга жуда яқин бўлган) анча машҳур олимнинг асосий хулосалари рад этилиб, бу шоирнинг дунёқараши жавонмардлик (футувват) оқими-га мансуб, деган хулоса чиқарилган.

Ўша пайтга қадар республикадаги фалсафа ва тарихга доир бирорта асарда мазкур истилоҳ тилга олинмаган экан. Мақоладан хабар топган устоз мен билан учрашиб, қилган тадқиқотларимдан мамнун бўлди ва «Мен ўтсам, ўрним бўш қолмас экан», деб дуо қилди. «Ўз хулосаларимни ўзим таҳрир қилганим маъқул», дея мақолам ва шу масалага доир бошқа қоғозларимни олиб кетди.

Устоз «жавонмардлик» ҳақида ўзининг олдинги хулосаларини зимдан рад этадиган мақола ёзиб, «Гулистон» журнаliga топширади. Мақолада олдинги тадқиқот тилга ҳам олинмаган экан. Мақолани нашрга тайёрлаш журнал ходими Маҳмуд Саъдиновга топширилади. Маҳмуд «Ўзбек тили ва адабиёти»да чоп этилган мақоладан хабардор экан. Бу ҳақда муаллифга гапирса, у ниҳоятда газабланиб кетибди. Раҳматли Ваҳоб Рўзиматов уни тинчлантириб, жўнатиб юборгач, Маҳмудга қараб шундай дебди: «Олимлар ҳам галати бўлар экан. Бир-бирини тан олса, ўлиб қоладими! Мақоланинг охирига «Бу ҳақда ёш олим... тадқиқот олиб бормоқда», деб қўшиб қўйинг». Мақола худди шу тахлитда чоп этилди. Мана энди менинг «тадқиқотчи, тафтишчи муҳаррир» деган таърифимни мулоҳаза қилиб кўрасиз. Чунки Академиянинг тор доирада тарқатиладиган журналидаги мақоладан кимнинг хабари бўлади?

Агарда эътиборли нашрларда лоақал биттадан ана шундай «тафтишчи» адабий ходим бўлганида кўчиб юрувчи «сайёр» фикр ва хулосалар бир оз камайган бўлармиди!

Фақат Маҳмуд фаолияти учунгина характерли бўлган яна бир хусусиятни таъкидламай ўтиш ноинсофлик бўлади.

Маҳмуд билан гурунглашганда оғзингизга эҳтиёт бўлинг: мабодо суҳбат асносида бирорта янги фикр ёки гоёнинг учини чиқара кўрманг! Акс ҳолда... Сиз тилга олган мавзу, қоралама тарзида бўлса ҳам, қўлига тушмагунча Сизни тинч қўймайди. Мабодо Сизни қидириб тополмаса, уйингизга «бостириб» боришдан ҳам тоймайди.

Далил керакми — марҳамат: 1985 йилнинг бошларидаги бир суҳбатда ахийлар ва ахийлик ҳаракати ҳақида «гуллаб қўйдим». «Таъқиб» бошланди: «Мақола тайёрми?», «Неча саҳифа бўлди?», «Қачон оламан?» ва ҳоказо. Ниҳоят, мендек беҳафсала одамга ҳам Оллоҳ инсоф бериб, қора-

лама тайёр бўлди. Лекин тазйиқ тўхтамади, балки таъқибга ўтди.

Ёз кунларининг бирида бизнинг хонадонда марҳум дўстимиз Шукур Холмирзаев билан чақчақлашиб ўтирган эдик. Кайфият аъло даражада... Баногоҳ дарвоза тақиллаб қолди.

Биз ҳеч кимни кутмаётган эдик.

Чақирилмаган меҳмон ким бўлди экан, деб эшикни очдим. Не кўз билан кўрайки, рўпарамда эски бир папкани кўлтиқлаб Маҳмуд турибди.

Салом йўқ, алик йўқ — сўроқ бошланди:

— Мақола қани?

— Ҳа, уйга қирайлик, мақола бир гап бўлар.

— Менга «бир гап» эмас, мақола керак.

Можарони эшитиб Шукур ҳам чиқди.

— Э, дўстим Маҳмудбий, тинчликми? Худди бир пайтлар папкасини кўлтиқлаб, эшикма-эшик юрадиган налогчиларга ўхшайсиз-ку!

— Сиз, Шолохов(Шукурни шундай атар эди), катталарнинг гапига аралашманг. Қачондан бери ваъдани бажармай қочиб юрасиз. Мана, энди сизнинг «подпольный» жойларингиздан бири фoш бўлди.

Мақолани кўлига тутқизишга қасамёд қилиб, уйга олиб кирдик. Важоҳатида заррача ўзгариш сезилмади. Қораламани кўлига олгандан кейингина дастурхонга назар ташлади.

Ўзим босишни ўрганолмаган «Москва» русумли машинкам бўлар эди.

Шукур маҳоратини ишга солиб, ҳаш-паш дегунча мақолаларни териб ташлади ва уларни Маҳмуднинг кўлига берар экан, сўради:

— Маҳмуд, булар қачон чиқади?

— Таҳрирдан эсон-омон чиқса, албатта, босилади.

Маҳмуд кетишга ҳозирланди. Шукур қолишга кўндира олмади. Мен унга таскин бердим: кўяберинг, Шукур, бизнинг кўчада ҳали тақиллайдиган эшиклар бор (У. Норматов, С. Ҳайдаров, Р. Иноғомов ва бошқалар). Қоронғи тушиб қолса, улар эшик очмасликлари мумкин.

Ҳарҳолда, мазкур мақолалар «ЎзАС»нинг 1985 йил 16 август («Исми ҳам жисмига монанд») ҳамда 31 декабрь («Хожа Ахий фақат сахийми?») сонларида босилиб чиқди.

Бундай мисоллар етарли.

Ўн йил муқаддам бир мақоламнинг таҳрири устида кун бўйи ўтирдик. Ниҳоят, эркин нафас олиш учун хонадан чиқсам, бир неча таҳририят аъзолари менга тикилганча сўрадилар:

— Домла, тинчликми?

— Тинчлик деса ҳам бўлади.

— Ҳорган, эзилган одамга ўхшайсиз?

Жавоб қилдик:

— Шу хонага кириб, бардам қайтиб чиққан одам ҳам бўлганми? (Кулги кўтарилди.)

Гапирсак, гап кўп. Кейинги ўнйилликка ҳам қолсин.

Гапнинг лўндаси: агарда Маҳмуд қимматли вақтидан бир қисмини фақат ўзи учун қолдирганда қанча рисола-лар яратган ва илмий даражалар соҳиби бўлиши шубҳасиз эди. Лекин унинг беғараз кўмаги туфайли юзага чиққан юзлаб мақола ва рисолаларда дўстимнинг улуши бор.

Мен Маҳмуд сиймосида мутафаккир Л.Н.Толстой қаламига мансуб кўйидаги ҳикматли хулосанинг ёрқин исботини кўраман: «Бурчингни адо этишга тиришиб кўр. Ундан кейин ўз қадр-қимматингни билиб оларсан».

*Суйшма ФАНИЕВА,
профессор*

ЎЗ ИСМИГА МОНАНД

Маҳмуд Саъдийнинг ўз касбини севиши, адабиётнинг, адабиётшуносликнинг долзарб масалаларига эътибори, кунюнчаклик билан мақолалар ташкил қилиши, матнга, ундаги иқтибосларга синчковлик билан қараши, муаллиф билан мақолани қайта ишлаб чиқиши фақат менда эмас, кўп ҳамкасбларимизда яхши таассурот қолдирган.

1971 йили Навоийнинг туғилган куни арафасида «Ўзбекистон маданияти» газетаси учун мақола сўраб, Маҳмуджон кўнғироқ қилиб қолди. Мен бир-икки мавзун айтдим. У Навоийнинг «Муншаот»ига оид бўлса, яхши бўларди, деди. Шунда «Навоийнинг мактублар мажмуаси» номи мақолани ёзиб берганман.

Маҳмуджоннинг баъзи таклиф ва истаклари ёдимда қолган. 1976 йили Олма-отада ўтган халқаро туркшунос-

лик конференциясида «Поэтика эпистолярного жанра у Навои» мавзусидаги маъруза билан қатнашганим. Конференция ҳақида Маҳмуджонга сўзлаб берганимда, шуни «Гулистон» журнаliga мақола қилиб берсангиз, деб қолди. «Иншо санъати ва «Муншаот» деб номланган мақолам «Гулистон» журналининг 1977 йил 2-сонида чоп этилди. Ўшанда Маҳмуджоннинг таважжуҳ доираси жуда кенглигини билганман. Мақола устида ишлар эканмиз, у Навоий мактубларини йўллаётган шахс — мухотабни имкон қадар аниқлашга, келтирилган матнларнинг тўғри бўлишига (бир неча аслиятга қиёс қилиш), мактублардаги шеърларга юклатилган бадиий уҳдаларни очишга эътиборни тортарди. Жумладан, Мўмин мирзо қатли муносабати билан Бадиуззамонга ҳамдардлик билан, тасалли бериш мазмунида битилган мактуб ҳақида муфассалроқ фикр билдиришга оид, яна бошқа масалалар хусусидаги қизгин ва қизиқарли суҳбатларимиз ҳеч ёдимдан чиқмайди. Шулар боис, 1981 йили «Навоий ва ижод сабоқлари» тўпламига «Навр ва бадиият («Муншаот» асосида)» деб номланган мақолам яралди.

ЎЗРФА Тил ва адабиёт институти адабиёт тарихи бўлими ходимлари ниҳоятда тезкорлик билан «Навоий қомуси» устида иш бошлаган кунлар эди. Бундан Маҳмуд Саъдий хабардор экан. Бир куни учрашайлик, яхши ният бор, деб қолди. Учрашдик. «Навоий қомуси»га кўп нарсалар ёзписиз. «Санъат» журнали учун шоир даври санъаткорлари ҳақида мақолалар тайёрлаб берсангиз», деди. Шу ташаббус билан 1991 йили журналнинг 1—4-сонларида 20 нафар ҳам шоир, ҳам мусиқа соҳасига дахлдор ижодкор ҳақида мақолаларим чиқди.

Маҳмуджоннинг бевосита ташаббуси, саъй-ҳаракати билан Эронга сафарларим, Навоийнинг дастхати, унинг муҳрини топиш билан боғлиқ воқеалар ҳақида газета ва журналларда мақолалар, суҳбатлар уюштирилган эди.

Шарқ алломаларидан бири, ҳар ким бирор иш талабиди қадам қўйса, бу ишнинг қийинчиликларига бардош бериши керак. Мақсад сари йўлга чиққан одам заҳмат саҳросидан чўчимаслиги керак, деган экан. Маҳмуд Саъдийни шундай олимлардан деб биламан. Унинг касб-корига фи-

дойилиги, заҳматкашлиги, тўғрисиўз ва талабчанлиги, сажий қалб эгаси эканлигига таъзим бажо қилиб, муборак ёши билан қутлайман, сиҳат-саломатлик тилайман.

Умарали НОРМАТОВ,
профессор

ЎЗИМИЗНИНГ МАҲМУДЖОН

Маҳмуд Саъдий имзоси билан танилган журналист, муҳаррир, мунаққид Маҳмуджон ҳам, қарангки, бугун 70 ёшга етибди. Мен у билан салкам ярим аср бурун танишганман. Ўтган аср 60-йилларининг бошлари. Мен ўша кезлари ҳозирда Миллий университет деб номланган муқаддас даргоҳнинг филология факультети ўзбек адабиёти кафедраси аспирантман, Маҳмуджон эса факультетнинг журналистика бўлими иккинчи курс талабаси. Тақдир тақозоси билан Матёқуб Қўшжонов бошчилик қилган адабиёт тўғарагига камина — аспирант раҳбар, талаба Маҳмуджон эса раис этиб тайинланган эдик. Тиниб-тинчимас, ўжар, гап келганда отасини ҳам аямайдиган Маҳмуджоннинг саъй-ҳаракати туфайли тез орада тўғарагимизнинг довруғи эл оғзига тушди, Ёзувчилар уюшмаси ҳузурида шоир Миртемир бош бўлган машҳур тўғарак билан бўйлаша оладиган мақомга кўтарилди. Адабий-илмий мунозаралар, янги асарлар муҳокамалари, адиблар, мунаққидлар билан ижодий учрашувлар, юбилей анжуманлари, айниқса, университет талабалари орасидан етишиб чиқаётган ёш истеъдодлар қўлёмалари муҳокамалари изчил йўлга қўйилди. Реализм теварагидаги қизғин баҳс, «Тобутдан товуш», «Ўтмишдан эртақлар», «Мирзо Улуғбек», «Уфқ» муҳокамалари, «Шарқ юлдузи» ходимлари билан учрашувлар тарих мулкига айланиб қолди, улар хусусида кейинроқ ёрқин хотиралар ёзилди.

Матёқуб домла Маҳмуджонни ҳазиллашиб «искабтопар», дер эдилар. Талабалар орасида «йилт» этган истеъдод соҳиби борки, у биринчилардан бўлиб билар, танир, улар билан яқин дўст тутинар, энг муҳими, уларни Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, қолаверса, каминага таништирарди. Абдулла Ориповнинг «Митти юлдуз» шеърий

тўплами, Ўткир Ҳошимовнинг «Одамлар нима деркин?» китоблари чиққанида, бу икки ёш истеъдод соҳибини Эски Жўвадаги ижарада турадиган ғарибгина кулбамизга ҳадди сиғиб бошлаб келган ҳам мана шу ўзимизнинг Маҳмуджон бўладилар. Думалоқ стол теварагида келинпошша юғуриб-елиб примусда тайёрлаган фарғонача антиқа қип-қизил паловхон тўра устида ярим тунгача давом этган мажолисун нафоисимиз завқ-шавқини унутиб бўладими! Асло! Кейинроқ, «дом»га кўчганимизда Маҳмуджон етагида уйимизга ташриф буюрган Тоғай Мурод билан танишув айёми ҳам мен учун Оллоҳнинг бир инояти бўлган. Бу ҳақда ёзганман. Ҳаммасини бир-бир айтаверсам, каттакон дoston бўлиши мумкин.

Маҳмуджон ўзига яқин олган ёш истеъдодларни ниҳоятда қадрлар, аммо улар шаънига ҳеч қачон мақтов гаплар айтмас, аксинча, ижодига хос камчиликларга ошкора киноя-кесатиклар, ишоралар қилиб турарди. Шукур Холмирзаевни у «Шолохов» деб атар, Шолохов Дон колоритини дунёга дoston қилгани каби, Шукур ҳам ўзимизнинг Бойсун руҳини адабиётга олиб кираётгани учун қувонар, бироқ ҳозирча унда Шолоховга хос кўлам етишмаётганини ёзувчининг ўзига дангал айтаверар, Шукур ҳам ўз навбатида бу хил таъналарни ўзига оғир олмасди. Мурод Муҳаммад Дўстни у Гоголга ўхшатар, «Муроднинг киноя-кесатик, халқона пичинглар билан йўғрилган услубигина эмас, қиёфаси ҳам Гоголни эслатади; мўйлов-ку тайёр, агар сочини бир оз ўстириб икки чеккасига ташласа, айни Гоголнинг ўзгинаси бўлади-қолади», дея ҳазиллашар, ўз навбатида, «Ўхшашликнинг ўзи асосий фазилат эмас, муҳими, миқёс, бу йўлда у ҳали кўп ишлаши керак», дея писанда қилиб ўтар, Муроджон эса, бунақа ҳазил-мутойибаларга, эътирозларга жавобан ўзига хос кинояли табасум билан чекланарди. Ўткирнинг тилига, насрдаги шоирона ифода тарзига қойил қолар, лекин илк асарларидаги сентиментал талқин, персонажларга хос кўнгилчанликни ёқтирмасди. «Одамлар нима деркин?» деб савол қўйибсиз, жавоб тайин-ку!» дея кескинроқ таъна ёғдирган эди бир гал. Ўткир бу таънани оғирроқ қабул қилган бўлса-да, кейинги асарларида сентиментал талқинлардан юз ўтириб, реалистик йўлга ўта бошлади...

Булар ҳақида Маҳмуджон бирор сатр ҳам ёзган эмас, аммо кейинги қирқ йил давомида тенгдош-сафдош қаламкаш дўстлари асарлари, ижодий изланишлари хусусида доимо кўнглида туғилган ўй-мушоҳадалари, танқидий мулоҳазаларини мудом айтиб келган, бинобарин, адабий жараёнга ана шундай оғзаки мулоҳазалари билан муайян таъсир кўрсатган.

Маҳмуджоннинг муҳаррирлик бобидаги заҳматларини эсласам, беихтиёр Эркин Аъзамнинг «Ёзувчи» ҳикояси қаҳрамони, унинг қисмати кўз олдимда намоён бўлади. Асли номи — исм-шарифи ҳам унутилган, «ёзувчи», «муҳаррир», «домла» деган ном остида бутун умри, билим, ақл-заковатини ўз асарларига эмас, ўзгаларнинг «қоралама»ларини «одам қилиш» — юзага чиқаришга фидо этган ғаройиб зот китобда эмас, ҳаётда ҳам бор! Ўзимизнинг Маҳмуджон шулардан бири. Бир-икки мисол. Бир гал «ЎЗАС» таҳририятидаги Маҳмуджоннинг хонасига кирсам, мук тушиб бир қўлёзма устида ишлаб ўтирибди. Саломимга алик ҳам олмай, шунчаки бош силкитиб ишини давом эттираверди. Феълини билганим учун рўпарасидаги стулга ўтириб индамайгина ўз ишим билан шуғуллана бошладим. Ниҳоят, ярим соатлардан кейин қоғоздан бошини кўтарди ва таҳрирдан чиққан қўлёзмани олдимга ташлади. Ёши ҳам, илмий даражаси ҳам улуғ номдор адабиётшуноснинг машинкада кўчирилган мақоласи матнига кўз югуртирдим. Қалам тегмаган бирорта ҳам жумла йўқ... «Муаллиф буни қанча муддат ичида ёзганини билмайман, аммо уни «одам қилиш» учун бир ҳафта ўтирдим», деди елкасидан тоғ ағдарилгандек енгил тортиб, айни пайтда афсус-надомат билан. Эртаси мақола газетада чиқди, одамларнинг оғзига тушди, таҳририятга, муаллиф хонадонига телефон орқали табриклар ёғилди. Аммо кўпчилик мақола қай тариқа шу ҳолга келганлигини билгани йўқ. Худо кўрсатмасин, у «асл ҳолида» чиққанида нима бўларди?..

1999 йили «Ўқитувчи» нашриёти олий ўқув юртлари учун «XX аср ўзбек адабиёти тарихи» дарслигини нашрга тайёрлади. Дарсликнинг махсус муҳаррири Маҳмуд Саъдий эди. Дарслик корректураси танишиш учун муаллифларга, жумладан, устоз Озод Шарафиддиновга ҳам берил-

ди. Ўз қаламига мансуб боблар билан танишиб чиққач, у киши менга: «Бу Маҳмуджонингизни мен ўзбилармон, қайсар деб унча ёқтирмайроқ юрардим. Бало экан-ку! Дарсликнинг бошқа боблари қандай таҳрир қилинганлигини билмадим-у, аммо менинг ёзганларимни жуда чиройли таҳрир этибди, бунақасини кутмаган эдим. Бирорта ҳам эътирозим йўқ. Унга айтинг, менга учрашсин, хоҳласа, «Жаҳон адабиёти»га ишга оламин», дедилар.

Маҳмуджоннинг бунақа савоб ишларининг саноғига етиб бўлмади.

Маиля, унинг беқиёс хизматларини, неча минглаб, балки миллионлаб саҳифаларга сингган кўз нурларини биров билар, биров билмас. Аммо барчаси Яратганга аён! Шахсан ўзим ярим аср давомида Маҳмуджондек заҳматкаш ўз иним, маслақдошим, йўлда йўлдошим, дангалчи маслаҳатгўйим борлигидан фахрланаман.

*Аҳмад АЪЗАМ,
ёзувчи*

АКА

Маҳмуд ака билан, аниқ эсимда йўқ, ишқилиб, етмишинчи йилларнинг бошида Фанлар академиясининг аспирантлар ётоқхонасида танишганман. Тошкентга янги келганман, Самарқанддан ўзига укасидек яқин олиб, доим қўллаб юрадиган устозим Ҳотам ака Умунов дўсти Мурод ака Иброҳимовга учрашишимни тайинлаб юборган, у киши қаёққа бош суқишимни билмай, сарсон юрган пайтларимда хонасидан бошпана бериб турган. Мурод акани Оллоҳ раҳмат қилсин, жуда яхши одам эдилар, кўп яхшиликларини кўрганман. Маҳмуд ака Мурод аканинг дўсти, ёнига борганида суҳбатларида бўлиб, шу билан бир умрга ака-ука бўлиб қолганмиз.

Ўзи, инсоннинг ҳаёти яхши одамлар кўрсатадиган яхшиликлар силсиласидан иборат, таржимаи ҳолингизга мундоқ разм солсангиз, сизни шу ҳолингизга олиб келган яқин кишилар кўз олдингизда узун қатор тизилиб, сиз қайтара олмаган хизматлари хотирингизни маълул қилади.

1975 йили Маҳмуд ака «Гулистон» журнаliga мақолам-

ни олган. Ёзувчи Турғун Пўлатнинг «Ичкүёв» қиссасига тақриз эди. «Вафот этган ёзувчининг асарига ёзиб, жуда хайрли иш қилибсан, берамиз», деб у киши ҳам мени хурсанд қилди, ҳам ўша пайтлардаги адабий жараён, танқидчиликнинг тағзаминида баъзан манфаат, ошна-оғайнигарчилик ҳам бўлишидан сергаклантириб қўйди. Мен учун «Гулистон» журнаliga мақолам олиниши тушимга ҳам кирмаган мартаба, чўққига олиб чиқадиган қанотни елкамга ёпиштириш билан баробар эди. Лекин уни маъқул деган одам яна кўзойнагини бурнининг устига қўндириб, мен не ҳасратда қойиллатаяпман деб тўлдирган даста қоғознинг устидан «расм солиб» кетса! Ўзимча яхши ёзаман, ёзаётганда жумла нималигини қўлим билан ҳам ҳис қилишим керак деб, ҳатто ручкагача танлайдиган одамман, Маҳмуд аканинг чизмакашлигига қараб кайфим учиб кетди. Соғ қолган жумла йўқ, чизилган, ўчирилган, яна саҳифанинг ёнидан ҳам, бошидан ҳам, ҳар ёғидан «бедана тузоқ»қа тушириб киритилган гиж-биж сўзлар. Қоғоз қора қонига бўлмаса-да, кўк сиёҳига бўялди. «Бўлди-қилди»ни, яъни «бўлмоқ», «қилмоқ» феълларини шунақа кўп урчитилишимни ўзим мутлақо билмаган эканман.

Маҳмуд ака бир саҳифани кўргандан кейин: «Ма-э, саводсиз экансан-ку», деб қайтариб берса керак деган эдим, йўқ, «Мана, қара-да, мен ўзимдан бир фикр ҳам қўшмаяпман, сеникини тозалаб, очяпман. Яхши ёзгансан, лекин чиқит, паразит сўзлар кўп. «Бўлди-қилди»ни мунча яхши кўрмасанг», деб тақризимни охириги жумласигача битта ҳам қолдирмай бўяб чиқди; биронта сўз эътибордан четда қолмади. «Қора қони»га беланган «асар»имга қараб, бу тузоқлар, сиртмоқлар, киритмалар, устидан ҳам, остидан ҳам қилинган чумолийўл тузатишлардан биров бир нарсани тушунармикан десам, машинкачи қизлар Маҳмуд аканинг «ребус»ларини жуда осон ечар экан, босилганини ўқиб кўрсам, мен ёзган нарса, худди ўзгармагандек, лекин айтмоқчи бўлган гапларим шундай жаранглаб, равшан фикр бериб турибдики, ёзганимга ўзим ҳам ишонмайман.

Шу нарсам устида ишлаётганида Маҳмуд аканинг завқини кўрганман. Таҳрир қилиш завқини. Маҳмуд аканинг газета ва журналларда ишлаган бутун умрида шу завқ бор

ва бу завқ умуман бугунги адабиётимизга катта таъсир ўтказган. Ҳали бу гапга қайтаман.

Тақризим «Гулистон»да босилгандан бир йил ўтиб, ўзим ҳам Маҳмуд аканинг ёнида ўтириб бошқаларнинг асарларига «расм солиш», жумла «бўяш»ни ўргана бошладим. Яъни, шу журналга ишга ўтдим. Албатта, Маҳмуд аканинг таклифи ва бош муҳаррир Асқад Мухтор, у кишининг ўринбосари Ваҳоб Рўзиматовга тавсияси билан. Журналнинг шу кишилар раҳбарлик қилган даври адабиётимизда алоҳида ўрин тутади. Бугунги кунда таниқли, номдор ўнлаб ёзувчи ва шоирларимиз ўша пайти, яъни етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида айнан «Гулистон» журналида тетапоя бўлган. Ҳеч муболағаси йўқ, унда тўрт қатор сатри босилган ҳаваскор тан олинган катта шоирга айланиб, ютуғини бир ҳафта «ювар» эди. Ўттиз тийинлик журнал шу қадар машҳур, адабий жараёнда, айниқса, ёшлар ижодини ёритиш бўйича дарғалигидан қўлда бир сўмга чиқиб кетган эди.

Журнални бундай мартабага кўтаришнинг замирида, албатта, ҳали айтганим, завқли ва... ниҳоятда оғир меҳнат ётар эди. Буни нашрлар саҳифаси устида тер тўкиб ётган заҳматкашлар жуда яхши билади. Ўшанда кун бўйи «Гулистон» материалларидан бош кўтармай, кечқурун «Кўк гумбаз» чойхонасида кундузи қилган ишининг ҳаяжонини боса олмай, чойнак-чойнак чой бўшатиб, томоғи бўғилиб қолгунча баҳслашган Мурод Хидир, Тоҳир Малик, Эркин Аъзамов, Сулаймон Раҳмон, Саъдулла Аҳмад, Абдулла Шер каби ҳамкасблар таҳрир завқини ҳали-ҳануз унутолмаймиз. Маҳмуд ака эса ўзгармаган, ўн йил олдин ҳам, йигирма йил, ўттиз-қирқ йил олдин ҳам шундай эди. Ҳозир ҳам қўлига тушган мақолага шундай берилиб, завқ билан ишлов беради. Бир ўйлаб кўринг, Маҳмуд ака ҳозир етмишга чиқиб, таҳрирчилик фаолиятини, дейлик, йигирма беш ёшларидан бошлаган бўлса, шу давр бадалида қўлидан ўтган асарлар неча-неча юз жилд китоб бўлади! Шуларнинг ҳаммасига сўзма-сўз кўз нуруни берган, ҳар битта жумланинг устида букчайган. Ҳар бир мақола ё ҳикоянинг устида фақат мен билан эмас, умуман, қоғозини кўтариб келган қалам аҳли борки, ҳаммамиз билан яккама-якка ўтириб, бирга «расм солган». «Торта олмаган», қайтарилган асарларнинг ҳеч ким ҳисобига етмаган. Уларнинг

ҳам бирортаси ўқилмай, муаллифига тушунтирилмай қолмайди. Бу меҳнатга кундалик бўлгани учун кўникилган, билмаган одамга одатий туюлади. Лекин... адабиётни шу меҳнат яратади. Адабиётнинг бугунги мавқе-даражасида Маҳмуд акага ўхшаган таҳрирчиларнинг сиртдан бўртиб турмайдиган, камтар-камсуқум, лекин буюк меҳнати ётади. Бу ҳақиқатан ҳам буюк, юки фақат чидаганга чиқарган оғир, одамнинг бутун умрини оладиган, баъзан ҳаммасини бошқаларга бериб, ўзига миннатдорликдан бошқа нарса қолдирмайдиган ниҳоятда ғалати меҳнат. Одам қўлига тушган нарсаларга талаб билан ёндашади, бировники бўлгани учун талабнинг оғирлиги аввало ўзининг зиммасига тушади, кун-кундан ошган талаб бир кун келиб «фетиш» – «маъбуд»га айланади, ўнлаб одамларнинг юзлаб асарларини таҳрир қилиб ўрганган одамнинг ўзи ёзишига... хуллас, масъулияти имкониятидан ҳам каттариб кетади. Кейин, бошқаларнинг ҳар хил мавзу, ҳар хил жанрда, фикр услуби, ифода усуллари турлича асарларини йиллаб таҳрир қилиш, албатта, ниҳоятда керак, хайрли, шарафли иш, аммо муҳаррирнинг ижодий қувватини сўриб, ўзи ёзишига ҳеч нарса қолдирмайдиган сурункали, ниҳояси йўқ бир заҳмат ҳам. Бутун умрини шу тарзда сўз санъатига фидо қилиб, ўз ижодлари орзуларидагина қолаётган ҳамкасбларимизнинг шовқинсиз, кўринмайдиган тер тўкишлари билан матбуотимиз матбуот, адабиётимиз шу даражада. Бизда таҳрир меҳнатига алоҳида ҳақ тўланмайди, муҳаррир лавозими учун маош олади, лекин унинг бошқа муаллифлар асарига ишлов бериши ўзиникини ёзишидан устун туради ва уни маош билангина баҳолаб бўлмайди.

Яна бир томони ҳам борки, ҳаммани тузатиб, таҳрир қиладиган одам ўзидан ҳаммадан баланд ёзишни кутади ва жуда кам ёзади ёки бошқаларнинг устидан ишлаб, чиқариб берган асарларини ўзиники қабул қилиб ҳам ишлайверади. Шу маънода Маҳмуд ака дунёга келтирган асарларнинг саноғи йўқ. Тўғри маънода ҳам шундай. Маҳмуд ака қўлидан етаклаб, елкасидан итариб, юрмаганларини судраб ҳам адабиётга олиб кирган ижодкорлар жуда кўп. Шуларнинг қарийб ҳаммаси у билан бир умр ҳамкорликда, доим у кишидан аниқ фикр кутади, у киши ҳам қаламини қайраб, ҳамшиша тайёр...

Гапни ўзимдан бошладим — Маҳмуд ака биринчи мақоламни чоп этиб, адабий жараёнга қўлимдан етаклаб олиб кирган, шу жараёнда «сузиш»ни ўргатган. Яна ўзимга келсам, ҳозир ҳам у кишига талпинаман, фикрини эшитгим келади. Чунки аямай гапиради. Кўп йиллар ёзмай юриб, бултур «Ҳали ҳаёт бор» деган бир қисса ёздим. Ўқишга биринчилардан бўлиб Маҳмуд акага берган эдим, у киши ўқиб, шунинг номига ҳам: «Анави аёл қаҳрамоннинг гапидан олинган экан, қўштирноқни ёпишдан олдин уч нуқта қўйиш керак», деб тузатиш киритди. Ўша Маҳмуд ака-да.

Ўша-ўша, жуда кўп ижодкорларга акалик қилган, адабиётда укалари жуда кўп, ҳали ҳам кўзойнагини бурнининг устига қўндириб, «ўзимизнинг жонқовуллар тимтимаклари» устидан эринмай бўяб, яна орада чаёнқалампирдай аччиқ истехзо қилиб ўтирадиган Маҳмуд акамиз — ҳамманинг бирдек ҳурмати қозонган хизмат кўрсатган муҳаррир.

*Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ,
адабиётшунос*

ФИДОЙИ МУРАББИЙ

Маҳмуд Саъдий — фалсафий фикрловчи, хотирасида оламжаҳон асарлар ва ҳодисаларни сақлаб юрувчи зиёли. У шоирлар ва ёзувчиларнинг ижодини яхлит тарзда тасаввурга келтириб фикрлайди ва шу асосда ўз нуқтаи назарини баён қилади.

У ўзида бор илмни, ҳикматни бошқалар билан баҳам кўради, шунинг учун энг яхши топилмаларини ҳеч қизганмай дўсти ёки шогирдининг мақоласи ёки рисоласига илинаверади.

«Тонг юлдузи», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Маърифат» газеталари, «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналлари фаолиятига, шу таҳририятлар воситасида кўплаб олимлар, шоирлар, ёзувчилар, таржимонлар, журналистлар ижодига, демакки, улар орқали минг-минглаб ўқувчилар кўнглига файз бўлиб бу меҳрибон, оқибатли ижодкорнинг кўз нури, қалб кўри, ақл қаймоғи ҳам сингган, сингмоқда...

Устод Муртемир ёш қаламкашлар: Тилак Жўра, Абдулла Шер, Турғунбой Халилов, Маъруф Жалил, Сулаймон Раҳмон, Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва Саъдулла Аҳмад билан. 1970 йиллар.

Ёшликнинг кўзи ўткир, қулоғи энг мукамал антеннадан ҳам сезгир, димоғи ҳар қандай нозик ҳиднинг қилини қирққа ёрувчи, таъм билиши чашначидан ортиқ, тери орқали сезими ҳам шуларга яраша бўлади.

Умрнинг ана шундай лайли тонг фаслида, 1965 йили, I курсда ўқиётган вақтимда ҳамсабоқ тенгқурим, асли тўрткўллик Юсуф Машарипов:

— Бир қараб, бўладиганни ажратиб берадиган одам билан учрашишни хоҳлайсизми? — деб сўраб қолди.

— Қори Ниёзий домла ўқувчиларнинг кўзларига қараб, қобилиятли болаларни таниган экан.

— Қаердан биласиз?

— Тўхтасин Тиллабоев, Фуломжон Алиматов дег. ўқитувчиларимиз бор — ўзлари шоир — шулардан эшитганмиз.

— Яхши, — деди Юсуф. — Одамни кўзидан биладиган бир киши бор. Сизни таништириб қўяман.

Бир куни Юсуф, ҳарбий хизматни тугатиб, биз билан бирга университетга кирган Ёқубжон Мадаминов, Абду-

жалил Халилов, Эштемир Нурқобилов, камина истиқомат қилаётган ётоқхонага бир меҳмон келди. Юсуф менга ваъда қилган сюрприз шу киши — Маҳмуд Саъдий (Саъдинов) экан.

Суҳбатида 3—4 марта иштирок этгач, миллий адабий танқиднинг ривожидан фикру зикрини банд қилгандай туюлди менга. Маҳмуд ака таъби тортганида биз — талабаларнинг ётоқхоналарига келар, келгани ҳақида хабардор бўлсак, Эргаш Муҳаммад, Абдулла Шер, Саъдулла Аҳмад, Отаёр, яна бошқалар жам бўлиб, бир пиёла чой устида гурунглашар эдик. Суҳбатлар, асосан, адабий мавзуларда бўларди.

(У биринчи учрашгандан «сен» деб мурожаат қилди — ниҳоятда оғир ботди; ота-онамиз, ака-опаларимиз, ўқитувчиларимиз «сиз»лаб ўргатган эди... Шунда бошқа бир «сен»ловчи эсимга тушди.

Бизнинг кишлоғимизда кайвони аёлларни туғилиб ўсган кишлоғи, шаҳари номи билан аташ одати бор. Масалан, Чилгижийдалик хола, Қўқонлик она ва ҳоказо деймиз. Улар орасида Оқчангаллик холамиз антиқа, ўзи бир нусхада — бошқа бунақаси йўқ...

Оқчангаллик хола — полвон аёл. Ариқ ёки зовур қазиганини кўрсангиз — эркакларни ҳам ортда қолдиради. Кўнглида кири йўқ; сенлаб, қарганиб гапиради — бу ҳеч кимга оғир ботмайди. Болалар, ёшлар эмас, катталарга ҳам шундай муомала қилади.

— Оғзинга ..., раис укам (ёки райком укам ёки табелчи болам), яхши юрибсанми? Бўйгинанга ўзим қоқиндиқ! — дейди.

Унинг беқуюшқон суйишидан, «сенлагани»дан ҳеч ким хафа бўлмайди — кулиб қўя қолади.)

«Шарқ юлдузи» журнали қошида ёш ижодкорлар адабий тўгараги ташкил этилган экан. Маҳмуд аканинг таклифи билан биз шу тўгаракка қатнайдиغان бўлдик. Тўгаракнинг машғулотларига танқидчилар, ёзувчилар, шоирлар таклиф қилинар, улар ўз ижодий лабораториялари борасида сўзлаб берар эдилар. Вақт-вақти билан бирор тўгарак аъзосининг машқлари муҳокама қилинар, мушоиралар ўтказилар эди. Тўгарак аъзолари орасида талабалар, ўқувчилар, ишчилар ҳам бор эди. Кўнглига келиб қолса, бу даврага

Рауф Парфи, Маъруф Жалил, Машраб Бобо, Чўлпон Эргаш ёки бошқа шоир, ёзувчилар ҳам кириб келаверар эди. Мен улар билан, Асқар Қосим, Нурмуҳаммад Холлиев ва бошқалар билан шу даврада таниш-билиш бўлганман.

«Шарқ юлдузи» журнали адабий тўғарагига домламиз масъул эди, яна ҳам аниги, бу анжуман унинг ташаббуси билан уюштирилган экан. У ўртага ташланган фикр-мулоҳазаларнинг мағзини чақиб ўтириб, мажлисдан сўнг: «Шу фикрингизни ривожлантириб, бир мақола ёзмайсизми?» деб руҳлантирарди.

«Шарқ юлдузи» журналининг ҳар бир сонидан янги чиққан китоблар тўғрисида маълумот(аннотация)лар бериб борилар эди. Домламнинг раъйига юриб, мен ҳам янги китобларга аннотация ёзишга киришдим.

Курсимизнинг навбатдаги иш ўрганиш(амалиёт) вақти бўлганида, Маҳмуд акани қора тортиб, ҳар гал «Шарқ юлдузи»ни танладим. Бу ерда ўз ишининг усталари — Ваҳоб Рўзиматов, Шуҳрат, Ҳайдарали Ниёзов, Носир Фозилов, Ҳусниддин Шарипов, Турғун Пўлат, Оқилжон Ҳусанов, Муҳаммад Хайруллаев, Лола Тожиева ва бошқа адиблар, шоирлар, таржимонлар, журналистлардан сабоқ олдим, бош муҳаррир — шоир, адиб Ҳамид Фулом суҳбатидан баҳраманд бўлдим.

Шу вақтларда машҳур рус шоирлари — Александр Блок ва Михаил Светловнинг ижодидан намуналар ўзбек тилида китоб бўлиб босилиб чиқди. Бу таржималар ҳақидаги мулоҳазаларимни тинглаб, Маҳмуд ака қизиқиб қолди, мақола ёзишга даъват этди.

Мақолани ёзиш учун астойдил киришдим. Александр Блок, Михаил Светлов ижоди, уларга бағишланган тадқиқотларни эринмай ўргандим. Бир йилдан кўпроқ вақтимни шунга бағишладим. Асл нусха ва таржимани қиёслаб таҳлил қилдим. Мақола Маҳмуд ака ва бошқа устодлар назаридан ўтиб, эълон қилиш учун навбатга қўйилди...

1970 йил бўлса керак, испан шоири Гарсиа Лорканинг «Лўли романсероси» шеърий туркумини рус тилидан таржима қилганимда, «лунатик» сўзининг ўзбекча муқобилини топа олмадим, луғатлардан ҳам ахтардим — керак сўз чиқмади. Ёр-дўстлар, устодлардан ҳам ўсмоқчилаб сўрайман...

Бир куни Маҳмуд ака:

— Юр, Миртемир домланинг уйига борамиз. Ҳеч ким билмаса ҳам Миртемир домла биледи, — деди.

Бордик. Домла жуда илиқ кутиб олдилар.

Гап айланиб келганда, Маҳмуд ака:

— Домла, «лунатик»ни биз нима деймиз? — деди.

— Шундай сўз бор... — Миртемир домла бу сўзни эс-лолмади. — Борликка бор... Тилим учиди турибди...

Миртемир домла бу сўзни ёдига туширолмади.

Кейин бир пайт:

— Майли, ҳозир ойимдан сўраб чиқаман, — деб биз ўтирган меҳмонхонадан ташқарига чиқа бошлади. Хона эшигини очиш учун ушладую биз томонга бурилди:

— Ойим биледи...Жуда қуймақулоқ...

Мен Маҳмуд акага савол назари билан қарадим, чунки Миртемир домланинг ўз онаси ҳақидаги марсия шеърларини яхши билардик.

— Қайнонасини айтяпти... — деди Маҳмуд ака шивирлаб.

Бир вақт Миртемир домла хурсанд бўлиб қайтиб кирди:

— «Телвагезак» экан, бўтам, телвагезак...

Шундай қилиб, Маҳмуд ака етови, Миртемир домла саъй-ҳаракати, табаррук энамизнинг фавқулудда хотираси шарофати билан «телвагезак» сўзи адабий таомилга кириб қолди.

* * *

1969 йил, биз бешинчи, яъни битирувчи курс эдик. Мирзачўлда — пахта ҳашарида узоқ қолиб кетдик, ноябрь бошида ҳам далада эдик.

... Бир вақт қарасак, тушлик олиб келаётган машина кузовида, ошпаз билан бирга курсдошимиз Отаёр ҳам келяпти.

Курсдошларимиз — Абдулла Шер «Гулистон» журналида, Отаёр «Тошкент оқшоми»да иш бошлаганлари сабабли, пахтага чиқишмаган эди.

Отаёр чаққонлик билан сакраб тушди. Кўришар эканмиз, у менинг белимдан олиб, даст кўтариб, гир-гир айлантирди:

— Табриклайман, дўстим! — деди.

Отаёр келганики, Маҳмуд Саъдий «Шарқ юлдузи» журнали танқид ва адабиётшунослик бўлимига мудир бўлибди, адабий ходимликка менинг номзодимни таклиф этибди; бу таклифни раҳбар ҳам қабул қилибди. Буни университетдаги домлаларимиз ҳам маъқуллашибди. Маҳмуд ака: «Ҳаялламай, дўстингни бошлаб кел!» деб, Отаёрни юборибди.

«Шарқ юлдузи»да иш орасида фаройиб суҳбатлар бўлар эди. Ҳаммасини ёзиб бормаганимга афсусланаман...

Ана, Ваҳоб Рўзиматов домла бизнинг хонага кириб келиб, дераза ёнига бориб, ташқарига қараб қолди. Икки кундирки, ёмғир тинмас эди... Ваҳоб ака туриб-туриб:

— Маҳмуд, — деди.

— Лаббай, Ваҳоб ака.

— Абдулла Шерни қандай топса бўлар экан?

— Муҳаммадга айтсак, зинғиллатиб топиб келади.

— Ие, худосиз бўлманг, Абдулла Шерни зинғиллатиб топиб келиб бўлар эканми?

— Ваҳоб ака, айтинг, нима гап эди?

— Ёмғирни тўхтатиб беришни сўраб эдик...

Шундай деб, Ваҳоб ака хонасига чиқиб кетди.

У чиқиб кетгач, биз роса кулдик — яйрадик.

(Абдулла Шер:

*Мен тушимда худо бўлибман,
Инсонликдан жудо бўлибман, —*

деган шеър ёзган, Ваҳоб ака шунга киноя қилган эди.)

Журналистиканинг ҳам, адабий танқиднинг ҳам қора меҳнати мил-мил. Шу қора меҳнатни қилиб, оғир юкни тортувчилар бўлмаса, газетанинг ҳам, журналнинг ҳам, нашриётнинг ҳам юзига қизил югурмайди, элнинг: «Ҳалолингиз бўлсин!» деган олқишини ололмайди.

Бу аслида игна билан қудуқ қазиш, лекин кимларгадир икир-чикир бўлиб кўринади. Масалан, иш куни тугаб, уйга қайта туриб, кўргингиз келиб, Маҳмуд Саъдий ишлайдиган таҳририятга бош суқасиз... У бир мақолани кун бўйи уйида таҳрир қилиб, ҳозиргина хонасини очиб кирганида учратасиз — кеча таҳрир қилган мақоласини кўчириб, столига қўйишган экан.

— Ке... Яхши бўлди. Бир тешик қулоқ керак бўлиб турганди, — дейди.

Ана энди чиғириқ ишга тушади...

«Тешик қулоқ»(подчитчик) деганики, кўчириб қўйилган нусхани домламит овоз чиқариб ўқийди, Сиз аввалги — таҳрир амалга оширилган нусха матнидан кўз узмай — ўқиганини эшитиб, икки нусхани қиёслаб турсиз, камчилик чиқиб қолса — дарров айтасиз: шу тариқа янги нусха асл нусхага қиёслаб — тузатиб борилади.

Матн бир марта бошдан-охиригача ўқиб тўғриланади, лекин шошилманг — давоми бор. Домла ҳеч вақт қўлидан қўймайдиган катта портфелидан бир-икки китоб олади, муаллиф ўз мақоласида келтирган кўчирмаларни текширишга ўтади. Баъзан кўчирмани муаллиф ўзи таржима қилиб келтирган бўлади — Маҳмуд ака уни асл нусхага қиёсан таҳрир қилади. Айрим вақт кўчирма шўрванинг шўрваси бўлиб чиқади, уни муаллиф бошқа бировнинг мақоласи ёки китобидан олган — асл манбани ўқимаган бўлади. Яъни бу фикр асл манба кесимида (контекстида) тамомила бошқа мазмунни ифодалагани билиниб қолади. Шунда домла истехзоли кулади...

Кейин, ўз таъбири билан айтганда, «тимтимак»лар билан шуғулланади, имло белгилари тўғри ёки нотўғри қўйилганини текширади. Бир вергул (,), бир нуқта (.) инсон ҳаёт-мамотини ҳал қилиши мумкин. «Маҳбусга ўлим йўқ шафқат» деган жумлани «Маҳбусга ўлим, йўқ шафқат» ёки «Маҳбусга ўлим йўқ, шафқат» тарзида ёзишнинг фарқи бор, албатта.

«Тимтимак»лардан сўнг «тойғоқ жой»ларга эътибор қаратилади. Яъни тойғоқ жойларда одам сирпаниб йиқилиши эҳтимолдан холи эмас. Ҳар қандай адабий матнда «тойғоқ жой» бўлмаслиги керак.

(«Ўйнаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир». Нафсиламбрини айтганда, ўзбекнинг қочиримга кетмайдиган сўзи кам бўлади. Ийҳом санъати, туюқ жанри бизнинг адабиётимизда алоҳида мақомга эга бўлгани — бу, табиий ва мантиқий феномен.)

Шундай қилиб, домла матнни яна бир сидра кўздан ва қулоқдан ўтказди (ичида ўқийди, кейин овоз чиқариб ҳам ўқийди). Беихтиёр бошқа маъно бериб қўядиган ибораларни таҳрир қилади, асл маънони тўғри ифодалайдиган шаклга келтиради.

Иннайкейин, десангиз, бу мақола газета ёки журналда эълон қилинганидан сўнг, кимда, яъни ўқувчиларнинг қайси қатламида қандай таассурот қолдириши мумкинлиги прогноз қилинади. Аини прогноз бу мақоланинг тўғри идрок этилишини таъминлаш учун ўқувчини руҳан ҳозирлаш зарурлигини кўрсатса, таҳририят номидан кириш сўз ёзилади.

Ана энди муаллифни чақириб, таҳрирдан кейинги вариантни ўқитиб, розилигини олиш қолди...

Шу ўринда эслатиш жоизки, Маҳмуд Саъдий ҳар бир шогирдини ёнига ўтқазиб, адабий таҳрирни, юқорида саналган барча жараёнларни унинг иштирокида амалга оширади — ўргатади. Такрор-такрор бу жараёнда «яшагач», шогирдда малака ҳосил бўлади, қора меҳнат интизомига одатланади.

Маҳмуд Саъдий газетада, журналда, ЎзДЖТУнинг халқаро журналистика факультетида фаолиятини давом эттирмақда, унинг атрофида ҳамisha ёшлар — янги шогирдлар. У, ҳақиқатан, туғма мураббий.

Эндиликда репетиторлик урф бўлди. Мундоқ ўйлаб қаралса, Маҳмуд Саъдий умр бўйи, фақат ҳеч қандай тамасиз — холис репетиторлик қилиб келади.

Ҳурматли устозимиз, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд Саъдий, соғ бўлинг. Умрингиз узоқ, бахтингиз зиёда бўлсин!

*Бекқул ЭГАМҚУЛОВ,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган журналист*

ЎЗИГА ҲАМ, ЎЗГАЛАРГА ҲАМ ТАЛАБЧАН

Тошкент давлат университети (ҳозирги Миллий университет) журналистика факультетининг 3-курсини тугатиб, ўша пайтда янгидан ташкил этилган «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасига амалиёт ўтагани келдим. Котибиятда ўтирсам, сочлари ёнга таралган, кўзойнакли бир одам кириб келди-да, ҳамма билан сўрашиб чиқди. Сўнг масъул котиб Маматқул ака Ҳазратқуловга мени кўрсатиб:

— Бу жонқовул ким? — деди.

Маматқул ака талаба эканлигимни, амалиёт ўтагани келганимни айтгач, менга бирдан сенлаб гапира бошлади.

Қаердан келганиму қайси курсда ўқишимгача суриштирди. Нималар ёзишим билан қизиқди. Гўё эски танишлардек гаплашди. Мен бу одамнинг муомаласидан аввалига ҳайрон бўлдим. Орадан йиллар ўтгач, билдимки, у ҳамма билан шундай тез тил топишиб кетар, ҳаммани ўзига яқин олиб, қўлидан келса ёрдам беришга интилар экан. Маҳмуд Саъдий билан шундай танишганман.

Мен ўша пайтларда ҳикоялар машқ қилиб юрардим. Бир куни ҳикояларимдан бирини Маҳмуд акага кўрсатдим. У икки-уч кундан сўнг мени хонасига чақирди.

— Ҳикоянг ёмон эмас. Уни ўзимизнинг газетада чиқарса ҳам бўлади. Сенга битта маслаҳатим, уни Асқад акага ўзинг олиб кириб бер. Амалий машғулот ўтагани келганман, ҳикоялар машқ қиламан. Кўриб, маслаҳат беринг десанг, у киши, албатта, танишиб чиқади. Асқад Мухтор ёш ижодкорларни яхши кўради. Йилг этган истеъдоди бор ёшларни дарров ёнига олишга, тарбиялашга ҳаракат қилади, — деди.

Асқад Мухтор ўша пайтда газетанинг бош муҳаррири эди. Биз талабалар унинг олдига журъат қилиб кириш у ёқда турсин, кўчада кўриб қолсак салом беришга ҳам ботинолмасдик. Маҳмуд аканинг гапи далда бўлиб, бир куни хузурига кирдим. Асқад Мухтор жуда мулойим одам экан. Самимий кутиб олди. Бир четга ўтқазиб, кимлигим, нега келганим билан қизиқди. Маҳмуд ака ўргатган гапларни такрорладим-да, секингина ҳикоямни узатдим.

— Яхши, мен ўзим кўриб қўяман, — деди Асқад ака. — Кейинроқ бир келганингизда кирсангиз, жавобини айтаман.

Орадан бир ойлар ўтгач, бошқа иш билан таҳририятга келдим. Масъул котиб ўринбосари Камол ака Матёқубов суратимни олиб келишимни, тайёр суратим бўлмаса, сураткаш Содиқ Маҳкамовга учрашиб, суратга тушишимни тайинлади. Билсам, Асқад акага ҳикоям маъқул бўлиб, ўзи таҳрир қилиб, навбатдаги сонга беришни мўлжаллашаётган экан. Шундай қилиб, Маҳмуд аканинг маслаҳати билан биринчи ҳикоям «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида эълон қилинган. Кейин узоқ йиллар Маҳмуд ака билан шу газетада бирга ишладик. У кишидан кўп нарсани ўргандим.

Маҳмуд Саъдий кейин ҳам газета ва журналларда чиққан ҳикояларимни ўқиганда: «Кўпроқ ўқи, кўпроқ ёз», деб маслаҳат бериб турди. Ҳозир эса: «Сендан дурустгина ёзувчи чиқиши мумкин эди, уни журналистикага алмаштирдинг», деб афсусланиб қўяди.

Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари охирида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси мамлакатдаги энг нуфузли газеталардан бирига айланган эди. Шундан бўлса керак, таҳририятга ҳар йили ўнлаб талабалар амалиёт ўтагани келарди. Бир-икки ой таҳририятга келиб-кетиб юрган талабалар, нисбатан ёшроқ, бизлар билан эмас, негадир Маҳмуд ака билан дўст, қадрдон бўлиб қоларди. Мен бу ерда «дўст» сўзини чин маънода ишлатяпман. Улар кейин ҳам ҳамиша Маҳмуд акани излаб келарди, маслаҳат оларди. Мақолаларини, китобларини олиб келиб, кўриб беришини илтимос қиларди. Маҳмуд аканинг бевосита маслаҳати билан Беруний Олимовнинг биринчи шеърини китоби нашр қилинди. Ҳалим Саидов журналистикадан ажралмаган ҳолда илмий иш билан шуғулланди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Шуни ҳам тан олиш керакки, Маҳмуд ака тез ишлайдиган, бугун берган мақола ёки шеърни эрта-индин ўқиб келиб, маслаҳат берадиган одам эмас. Ҳамиша вақти тиғиз, иши кўп бўлади. Баъзи қўлёмаларни сумкасида ойлаб кўтариб юради. Шундай бўлса-да, ёш ижодкорлар уни излаб келаверади. Асарларини унга ўқишга бераверади. Нега шундай? Мен шу саволга кўп бора жавоб излаб кўрдим ва шундай хулосага келдим. Маҳмуд ака материалларни узоқ вақтда кўрса-да, ёшларга тўғри маслаҳат бера олади. Яна ҳам тўғрироқ айтадиган бўлсам, Маҳмуд Саъдий билимли одам. Билимсиз одам бировга ҳеч қачон маслаҳат бера олмайди. Бировнинг асари ҳақида яхши ёки ёмон, деган фикр билдиришга журъати ҳам етмайди.

Саъдийнинг яна бир хусусияти, у ҳеч қачон ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Тўғри гапни бетинга айтиб қўя қолади. Айрим муаллифларга: «Бу ёзганинг мақола эмас, аввал ёзишни ўрган», деб мақоласини қайтариб берганига ўзим бир неча бор гувоҳ бўлганман. Гапини мантиқан асослагани учун ўша муаллифлар лом-мим демасдан, мақоласини олиб кетарди.

Маҳмуд ака ҳар бир газетанинг ўз рукни бўлиши керак, деган гапни кўп такрорлайди. Адабиёт газетасида ишлаб

юрганимизда, ҳар бир бўлимнинг доимий рукни бор эди. Саъдий танқид ва адабиётшунослик бўлимида ишласа ҳам, ҳаммамиз, бирор янги рукн ташкил қилмоқчи бўлсак, албатта, у билан маслаҳатлашардик. Лекин у кишининг бирор марта «Ўзинг топ, менинг бўлимимнинг иши эмас-ку», деганини эслай олмайман. Битта рукн топишга баъзан ойлаб вақт кетарди. Аммо маъқул рукн топилмагунча, изланиш давом этарди.

Газетанинг «Шум боланинг чойхонаси» саҳифасида болалар учун ёзилган шеърлар мунтазам бериб бориларди. Вақти келиб унга янги рукн топиш керак бўлиб қолди. Мен ўша пайтда сатира ва юмор бўлимида ишлар эдим. Бир куни Маҳмуд ака хонамга хурсанд ҳолда кириб келди-да:

— Рукнни топдим, — деди. — «Ўзим ўқийман». Ҳам болаларбоп, ҳам боланинг гапи — ўзим ўқийман. Шундай қилиб янги рукн туғилди. У ҳаммага маъқул бўлди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»да шу рукн бутунгача сақланиб қолган. Аслида Маҳмуд ака бошқа бўлимнинг мудир сифатида бу рукн ҳақида ўйламаса ҳам бўларди. Лекин у фақат ўзининг бўлими ёки ўзи туширадиган материаллар эмас, бутун газетанинг шаъни учун курашадиган инсон. Адабиёт газетаси бошқа газеталарга ўрнатқан бўлиши керак, деб ҳисоблайди.

— Рукн газетанинг юзи, — дейди Маҳмуд ака. — Ҳар бир газетада ҳар бир рукннинг ўз ўрни бўлиши керак. Шунда ўқувчи ўзига керакли материални излаб юрмайди. Ҳозир айрим газеталарда ҳар бир мақола учун алоҳида рукн қўйилади. Бу эса кераксиз ва сийқа рукнларнинг кўпайишига хизмат қиляпти, холос.

Адабиёт газетасининг котибиятида ишлаб юрган кезларимда, баъзан Маҳмуд Саъдий билан тортишиб қолардик. Чунки Маҳмуд ака бир материални икки, керак бўлса, уч-тўрт марта таҳрир қилар, натижада уни цехга тушириш кечикар эди. Шундай пайтларда, «Нима, сизнинг шу иккита нуқта, вергулни жойига қўйганингиз билан мақола зўр бўлиб қоладими?» деб тортишардик. Энди ўйлаб қарасам, гап аслида шу вергул ва нуқталарни жойига қўйишда экан. Маҳмуд ака материални хом-хатала туширишни истамагани учун, керак бўлса, уч-тўрт марта таҳрир қиларди.

Маҳмуд Саъдий иш услуби ҳақида гап кетганда, яна бир нарсани алоҳида таъкидлаш жоиз бўлади. Устоз таҳрир

давомида мақолада келтирилган ҳар бир парчани, албатта, оригинали билан солиштириб чиқади. Муаллиф иқтибос олган китобларни вақтида келтирмаса, мақола стол устида тураверади. Муаллифлар кўчирилган парчанинг аниқлигига кафолат берса ҳам Маҳмуд ака ўзи солиштириб кўрмагунча теришга бермасди. Шунинг учун у тайёрлаган материалларда хато ўтиб кетмайди.

— Маҳмуд акадан кўп нарсани ўргандим, — дейди таниқли журналист Гулчеҳра Умарова. — Бирор сўз ёки гапнинг маъносини тушунмай қолсам, дарров Маҳмуд акадан сўрайман. У киши ҳеч қачон йўқ демайди, сўраган саволингга тўлиқ жавоб беради. Мабодо унга тўла жавоб топа олмаса, кутубхонасидаги китобларни титиб, эртаси куни жавоб топиб келади. Менимча, бу ҳақиқий фидойилик бўлса керак.

Маҳмуд Саъдий 70 ёшга кирибди. Ишониш қийин. Кўринишидан ҳеч ким уни бу қутлуғ ёшга кирганига ишонмайди. Ёнида юрсангиз, қувиб етолмайсиз. Маҳмуд аканинг бунчалик ёш кўринишининг боиси, у кишининг кўнгли ёшлигида бўлса керак. Кўнгли ёш инсон эса қаримайди. Устознинг кўнгли ҳамиша ёш бўлиб қолишини тилайман.

*Норали ОЧИЛОВ,
журналист*

УМРДАН МАЪНИ ИЗЛАБ...

Устоз Маҳмуд Саъдий...

У киши ҳақида сўз кетганда таҳрир санъатининг пири, том маънодаги зиёли, виждони уйғоқ, юрт ва миллат қайғусидаги жонсарак инсон кўз ўнгимда гавдаланади. Яна Маҳмуд ака тўғрисида ўйласам, талабалик йилларидаги ёрқин хотиралар ёдга тушади.

Бор-йўғи, 10 йил қолди...

...1994 йил. Журналистика факультетининг биринчи босқич талабасимиз. Курсдошим Зафар отаси — таниқли журналист ва шоир Сафар Омоннинг «Лайлатулқадр» деб номланган китобчасини берди. Булбулнинг тилидек келадиган шеърий китобчани мутолаа қилиб, шоирнинг ўзига

хос кўнгил розлари — бетакрор ташбеҳлар, юрак торларини беихтиёр чертиб юборадиган нафис кечинмалар ва мулоҳазага чорловчи ҳикматларга ошно бўлдим. Таассуротлар таъсиридами, дўстимизни ва унинг отасини хурсанд қилиш иштиёқими, ҳарҳолда, китобчага ихчамроқ бир тақриз ёзиб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасига олиб бордим.

Бундай йўналишдаги мақолалар Маҳмуд аканинг бўлимида кўриларкан. Эшик қоқдим, кираверинг, деган сало эшитилгач, салом берган ҳолда қисиниб-қимтиниб ичкариладим. Унчалик катта бўлмаган хонадаги бир-бирига тақаб қўйилган столларнинг ўнг томондагисида ёши улуғроқ, кўзойнакли киши, қаршисида эса ундан ёш, қорақош, тийрак нигоҳли киши қоғоздан бош кўтармай ёзув-чизув қилиб ўтирарди. (Кейин маълум бўлдики, булар устоз-шоғирд — Маҳмуд Саъдий ва Аҳмад Отабоев экан.) «Кел, нима гапинг бор?» — деди ёши улуғи, «Ўтиринг», дея илтифот кўрсатди иккинчиси. Мен кўзойнакли кишига ийманиб қўлёмнамни тутдим. У киши ҳафсала билан кимлигимни, қайдан келганимни сўраб-суриштирди. Ора-сира дали-ғули саволлар бериб, мазамни қочирди, ҳамхонаси эса суҳбатни тинглаб, мийиғида кулганича ишини давом эттирарди.

Одамзод яхши гапнинг гадоси. Гарчи тақризни ўқиб ҳам кўрмай (шусиз ҳам столдаги қоғозлар ошиб-тошиб ётган эди) тортмасига солиб қўйган бўлса-да, дилкаш ва самимий бу инсонга меҳрим тушди. Шу-шу, баъзан атай, баъзида газеталарга йўлим тушганида ҳафта, ой оралаб «асар» тақдири билан қизиқиб турдим. Ҳар гал келганимда Маҳмуд ака мавзу ўзанини бошқа ёққа бурар, камина асл мақсадимни унутиб, у кишига соме бўлардим. Чама-си, орадан олти ойлар ўтиб, у киши тақриз билан танишиб чиққани, уни обдон қайта ишлашим зарурлигини тайинлади. Айтганидек, қайта ишлаб бердим. Яна ярим йил ўтди, мақоладан дарак йўқ. Бошқа нашрларда турли жанрлардаги материалларимиз пешма-пеш эълон қилинди ҳамки, устоздан садо чиқмади. Бир куни у киши гапнинг дангалига кўчиб қўя қолди: «Университетни битиргунингча чиқади!»

Вақт югурик. Олтин давр ҳам ортда қолди. Мақоладан ҳамон дарак йўқ. Кейин билсак, Маҳмуд ака айрим муаллифларнинг маънан эскирмайдиган ва салмоқли мақолаларини 25 йил ғаладонида асраб-авайлаб, кейин чоп эттирган экан. Албатта, сифат ва салмоғи унчалик тош бос-маса-да, тақризимиз таҳрир қилинаётганига энди 15 йил бўлди. Демак, устоз тортмасида яна 10—15 йил «дам» еса, маромига етиб қолиши аниқ...

Устознинг бойликлари ёхуд «Яхшилик жазосиз қолмайди»

Ҳаётда Маҳмуд акадек бағрикенг инсон билан танишиб, мулоқот қилиб, у кишидан сабоқ олиб, кўп нарсага эга бўлдик.

Журналист, муҳаррир ва олим Ҳалим Саидов ташаббуси билан 1996 йили «Маърифат» газетаси таҳририяти қошида ташкил этилган маҳорат мактабида Маҳмуд Саъдийдан таҳрир санъатини, китоб танлаш ва мутолаа маданиятини ўргандик. Биз, тўрт-беш чоғли талаба-журналистнинг ташқи оламга — кишиларга, воқеаларга, жамиятга, илмга бўлган муносабатимизнинг шаклланишида устоз беқиёс роль ўйнаган. Айниқса, сўзни ҳис эта билиш, ундан самарали фойдаланиш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, муаллифлар билан ишлаш, уларни саралаш(керак бўлса, айримидан воз кеча олиш), таҳрирнинг нозик сирларини пухта ўзлаштириш суҳбатларимизнинг бош мавзуси бўлган. Устоз донғи чиққан шоирлар, олимлар, публицистларнинг ижодий ишлари қўлёмалари устида қилинган таҳрирларни, жумладан, 30—40 йил илгариги материаллар асосида фикр, сўз ва ибораларни қўллашда муҳимни номуҳимдан, зарурни кераксиздан, ўринлини ўринсиздан ажратишни ўргатарди.

Яна у кишидан шахс феноменига нисбатан талабни юқори қўя билиш, миллий гурурни кўнгилга туғиб, ўзлик ва умуминсоний қадриятларга садоқат руҳида яшаш, жамиятда тутган мавқедан қатъи назар, ички менни, маънавий қиёфани сақлаб қолиш сингари инсон камолотига хизмат қилувчи кўпдан-кўп фазилатлар ҳақида маълумотга эга бўлдик ва уларни эгаллашга интилдик. Устознинг аксарият сабоқларини диктофонда ёзиб олиб, кейинча-

лик қоғозга туширганмиз. Бу йўналишда кичик бир қўлланма яратиш ниятимиз бўлган.

Маҳмуд ака билан суҳбатларимиз соатлаб чўзилар, муҳими, бу сўзловчига ҳам, тингловчига ҳам малол келмасди. Бир гал (1996 йил қиш кунлари эди) уйларига таклиф қилди. Устознинг уйидаги манзарани кўриб-кузатиб ҳайратдан ёқа ушладим. Лофи билан айтганда, оёқ босадиган жой йўқ: ҳамма ерда китоблар тахлаб ташланган. Бошида кутубхонага тушиб қолгандек ҳис қилдим ўзимни. Уч хонали уйнинг ҳар бир хонаси тенг ярми полдан шифтгача, жиҳозларининг ост ва устлари, ўтиш йўлақлар, эшик ва ромлар ёнидаги бўш жой борки, жаҳон адабиёти дурдоналари, миллий, илмий ва диний адабиётлар, луғатлар, турли даврларга мансуб энциклопедиялар, ўқув қўлланмалар, қўйингки, турфа номдаги китоблар билан лиқ тўла эди.

Ҳайратланарли жиҳати шундаки, у киши зарур бўлиб қолган асарни минглаб китобларнинг орасидан ҳамирдан қил суғургандек ҳеч қийналмай топиб оляпти. Жаллолиддин деган кенжа ўғли кутубхона ходимига ўхшаб ҳеч бир китобга гард юқтирмай ўтирибди. (Шу ўринда кичкина бир сирни ошкор қилиб қўяқолай: Маҳмуд акадан китоб сўраб юрманг, фойдаси йўқ. Устоз уларни ўзидан ҳам қизганади. У кишининг айна масалада фикри қатъий: «Яхшилик жазосиз қолмайди». Бу ҳикматнинг маънисини шуки, яхшилик қилиб китоб берасан, оқибатда у қайтмайди. Натижада яхшилик мукофотига жазо олади. Зеро, минг машаққат билан йиғилган бойликларининг соврилиб кетишидан ким ҳам кўрқмайди дейсиз!) Ўшанда устознинг дунёқараши нега бунчалар кенглигига, фикрмулоҳазалари чуқур ва теранлигига жавоб топгандек бўлганман. Солиҳ фарзандлари ва оқибатли шогирдларидан ташқари, жавон тўла китоблари ҳам у кишининг туғанмас бойликлари экан.

Қозиқнинг ўртаси

Ўшанда устоз билан уч соатга яқин суҳбатлашганмиз, талабага хос қизиққонлик (аслида беодоблик десак, тўғрироқ бўлар) билан турли мавзуларда баҳслашганмиз. Кейинчалик, ушбу мулоқот таъсирида айрим фикрларни

қоғозга тушириб, у кишига йўллагандим. Мулоҳазалар анчайин бетартиб, аксар ҳолларда, бир ёқлама ва баландпарвоз бўлса «максималист талаба» — каминани маъзур тутгайсиз. Мана, ўша ҳаваскор журналистнинг тажрибали муҳаррирга йўллаган ёзишмаси.

«Ҳурматли Маҳмуд ака, ниҳоят, Сиз билан учрашганимиздан ўн беш кун ўтиб, айтган мулоҳазаларингизни қоғозга муҳрлашга жазм қилдим.

Нега ўн беш кун ўтгач, дея савол беришингиз мумкин. Сабаби, аввало, ўз хотирамни синаб кўриш, қолаверса, Сиз айтган гапларнинг асосийсинигина қоғозга туширишдир. Буни қанчалик уддалай олдим ёки йўқ, қуйидаги мулоҳазалардан билишингиз мумкин:

Биринчи мулоҳаза

Маҳмуд ака, Сиз билан уч соат мобайнида қилган суҳбатимиздан ўзимнинг анчайин маънавий қашшоқлигимни сездим. Бу нарсани, хусусан, Сиз савол қилиб берган Европа адабиёти ва исломий адабиёт мисолида кўришингиз мумкин. Тўғри, Сиз диний адабиётни кам ўқишингиз, унга амал қилиш ёхуд қилмаслигингиз шахсий ишингиз экани билан бирга, Европа адабиётини чуқур билишингизни кузатдим. Аммо мен ўз фикримда собит қолиб, шуни таъкидламоқчиман: Европа файласуфларининг ўн-ўн беш асаридан олинадиган мағиз (маъно) бизда (Шарқда, умуман, мусулмон оламида) яшаб, ижод қилиб ўтган олим ва орифларнинг кичкина бир мажмуасида ўз ифодасини топган. Бу билан мен исломни қўллаб-қувватлаб, унинг замирида туғилган фанлар дунёни забт қилганини эътироф этмоқчиман. Аммо бу дегани Европа адабиётидан бутунлай воз кечиш керак, дегани эмас. Лекин яна бир бор таъкидламоқчиман, Европада дунёга келган ҳар қандай фан ва адабиётни мен қуёшнинг ойнага тушиб қайтаётган аксига ўхшатгим келади.

Иккинчи мулоҳаза

Доно халқимизда қозиқнинг боши ҳам, учи ҳам бўлма, ўртаси бўл, деган ҳикматомуз гап бор. Бу ҳикматни янада кенгроқ шарҳласак, мана бундай маъно чиқишини кўра-миз. Қозиқнинг учи ерга киради, боши тўқмоқ ейди, ўрта-

си эса ерга ҳам кирмайди, тўқмоқ ҳам смайди. Аммо бу ҳикматни зинҳор-базинҳор русларнинг «Не рыба, не мясо» мақолига муқояса қилиш керак эмас.

Сизда мен ўрта позицияни кўрдим ва бунинг тасдиғини ўзингиздан эшитдим. (Комил Яшин билан қилган суҳбатингиз, ундан сўнг қарама-қарши томонларнинг Сиздан мамнунлиги мисолиёқ бу фикримизни асослайди.) Кўпгина масалаларда авсат (ўрталиқ) сақланган ҳолда баъзан биринчилик ҳам кишига зиён қилмайди, назаримда (бу фикрни бир ёқлама тушунмаслик керак).

Учинчи мулоҳаза

Инсон, албатта, эртанги кунга умид ва ишонч билан яшамоғи керак. Ҳ.Саидов ва иккинчи бир шогирдингиз ҳақидаги фикрларингиз жўяли. Уларнинг бугунги камоли ҳам бевосита Сизнинг маънавий қўллашингиз самарасидир. Асос: Сиз уларни теппа-текис, силлиқ йўлдан эмас, вақтинча безовта қиладиган, керак бўлса, ирода, сабр, бардош талаб этадиган, келажаги порлоқ сўқмоқдан бошладингиз ва, назаримда, натижа улар ўйлаганидан ҳам аълороқ бўлди. Бу амалингиз (бировни ҳақ йўлга солмоқ) ҳаётда ҳам, охирада ҳам беажр қолмайди, албатта.

Сўзларингизда мен учун ибрат талайгина. Буни ёзишдан мақсад, кўнглингизни овлаш эмас, балки ҳақиқатни эътироф этишдир.

Тўртинчи мулоҳаза

Ҳокимиятни бошқариш масаласида тарихий ҳақиқатларни исботлаб берганингиз, туркий халқни (шу халқ фарзанди сифатида) ҳар томонлама устун қўйганингиз аини муддао. Ислолда миллат ажратилмайди. Аммо айрим кўкрак кераётган, турли даъволарни рўкач қиладиган миллатларга туркнинг (туркийнинг) қўлидан нималар келишини, у нималарга қодирлигини кўрсатиб қўйиш — бу ҳақни ботилдан ажратмоқ демакдир. Бу нозик масаладаги фикрларингизга эътирозим йўқ.

Умуман олганда, мен 16.00 дан 19.00 гача бўлган вақт оралиғида ўтган умримни бекорга сарфламаганимга имон келтирдим».

Хотима. Ўзликни англашга даъват

Устоз Маҳмуд Саъдий кейинчалик, 1999 йилида диплом ишимнинг расмий тақризчиси сифатида ҳам ўзининг қаттиққўллигини кўрсатди.

«Хуррият» мустақил газетасида ишлаган дамларимизда ҳам биздан маслаҳатларини аямади. Маҳмуд ака устоз ёзувчи, газетанинг ўша пайтлардаги бош муҳаррири Хуршид Дўстмуҳаммаднинг илтимоси билан саккизинчи мўъжиза — китобга бағишланган қўшсаҳифа тайёрлаб, кўпчиликни мутолаага чорлади. У киши газетадаги мўъжаз, аммо асосан турли баҳсларни бошлаб келадиган «Йўғ-э!» рукнига теша тегмаган гапларни топиб берди. «Тулкининг замони келди», «Журналистнинг тили узун, қўли калта», «Ишонган тоғда кийик ётмас», «Олға, аммо менинг ортимдан!» сингари ихчам, аммо ижтимоий юки анчайин залварли топилмалар ана шулар жумласидандир. Устоз «Тафаккур» ва «Алмойи-алжойи ўйлар» рукнлари учун ҳам кўпчиликнинг хаёлига келмаган ҳикмату ҳақиқатлардан саралаб берган.

Маҳмуд ака бизни ҳечам аямаган. Кўришганида яхши гап айтиши ҳам амримаҳол. Асосан бирор камчилигимизни топиб «тузлайди». Ўйлаб кўрсам, бежиз эмас экан. Устоз кўнглига яқин олган кишиларни ўзига ўзи маҳлиё бўлиб қолишдан, ўқиб-изланишдан тўхтаб, ижод йўлида хотиржамликка берилишдан сақлаш учун ҳам танбеҳларини тўкиб соларкан.

Устоз Маҳмуд Саъдий ён-атрофидаги кишиларни ҳаммаша ўзлигини англашга даъват этиб келган. Ўттинчи ҳою ҳавасларга берилиб, ўзини, ўзлигини унутаётган, мақсадидан оған ҳар қандай киши, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, устоз олдидаги қадр-қимматини йўқотади.

Биз эса, билдирган ишончига муносиб бўлолмаганимиз боис зоҳиран устоздан қочиб, ботинан у кишига талпиниб бораверамиз.

БИЗНИ ТОПГАН ХАЗИНА

Устоз Маҳмуд Саъдий мени биринчи курсдалигимда «топиб» олган. Барчага бирдай талабчан ва, ўз навбатида, меҳрибон бу донишманд инсонга ихлос қўйганлар кўплигини ўша пайтлариёқ ҳис қилганмиз. У киши мени ҳали олий ўқув юрти аудиториясига тўла мослашиб улгурмасимдан университет газетасига ишга олган. Бошқа ўқитувчилар: «Талаба домланинг гапига қўшимча қила олмайди», деб турган пайтда устознинг бундай йўл тутиши қалбимдаги умид учкунларини алангалатиб юборган эди. Ўйлаб кўрсам, домла ўзининг назарида озгина эътибор, таянчга муҳтож ёшларни турли йўллар билан ўз ҳимоясига олар экан. Ўшандан бери устознинг ортидан қолмасликка ҳаракат қиламан. Талабалик ҳамон давом этяпти...

Ўша айтганим университет газетаси — «Тил ва дунё»да ва бошқа матбуот нашрларида чиққан, Маҳмуд Саъдий назаридан ўтган барча шеър у мақолаларим моҳир муҳаррирнинг «қўли теккани» учун ҳам менга қадрли. Учинчи курсда устознинг ташаббуси билан янги — «Онамнинг кўнглига кетамиз» номли шеърини тўпламининг муҳокамаси бўлиб ўтди. Факультетда ўтган бу тадбир талабаларга кўп нарса берган, десам янглишмасам керак. Домла китоб чиқариш, унинг масъулияти ҳақида куюниб сўзлагани эсимда. У ўзи айтмоқчи адабиётнинг росмана талаблари билан ёндашишга арзийдиган китоб чиқаришимизни истар эди. Ўзимизга шундай катта талаб қўйиб ёзишимизни хоҳларди.

Устоз муҳокама баҳона дилидаги гапларини айтганди: «Авваллари биринчи китоб чиқиши байрам бўларди. У бир адиб адабиётга кириб келаётганидан дарак берарди. Бугун эса сўзнинг, китобнинг қадрини анча пасайиб кетди. Масъулият сусайган. Олдин китоб муҳаррирлари қаттиққўл ва талабчан бўлиб, муаллифлар билан ижодий иш олиб борарди. Бу эса, яхши китобнинг дунёга келишига сабаб бўларди. Ҳозирги китобларда таҳрирсиз жумлалар жуда кўп. Ҳатто «Китоб савиясига муаллиф жавобгар», деган ёзув-

лар пайдо бўлди. У ҳолда китобни нашр қилган одамнинг масъулияти қаерда қолади? Умуман, китоб ҳолатида чоп этилган бадий асарлар таҳрир қилиниши, муҳаррирларнинг обрўйини кўтариш керак. Ахир, Навоий ҳам ўз асарини Хусайн Бойқарога таҳрир қилдирган эди-ку. Демак, ўша замонларда сўзнинг қадри жуда баланд бўлган. Афсуски, ҳозир «жўкийлик шеърини» жуда авж олди. Бадиий сўз қадрланадиган ижодий муҳит яратилиши, ўқувчининг бадиий дидини ўстириш лозим. Ана шундагина яхши китоблар кўпаяди».

Домла китобларнинг «махсус муҳаррир»лари зиммасидаги масъулият ҳақида ҳам куюниб сўзлаганини кўп эшитганмиз.

Ўшанда мен ҳам устоз назарда тутган мағзи тўқ китоб чиқаришни астойдил ният қилганман. Шу мақсадда навбатдаги тўпламим қўлёзмасини ҳеч иккиланмай Маҳмуд Саъдийга олиб бордим. Домла ниятимни тўғри тушунди-ю, «Чидармикансан?» дегандай маъноли қараб қўйди. Розилик олдим, аммо бир хавотир бор. Устознинг одатини яхши биламан, битта сўз устида соатлаб бош қотириши мумкин. Бундан ташқари, шеърлар композицияси борасида ҳам анча инжиқ: ҳар бир шеър китобдан жой-жойини топмагунча қўймайди. Хуллас, ишнинг «чўзилиб» кетишидан чўчир эдим. Лекин на илож? Китоб чиқаришни, устига-устига, Маҳмуд Саъдий билан ишлашни чидаганга чиқарган.

Устоз ўз амали билан ёшларни «қора меҳнат»дан қочмасликка ўргатиб боради. Бир жойда бир дақиқадан кўп тура олмайдиган янги замон ёшлари учун бу катта мактаб. Ўзимдан қиёс: домланинг «секин» ишлашидан, йўғ-э, ишлатишидан бўғилган бўламан, «қуённинг расмини чизиш»га уриниб кўраман. Ишлайвераман, ишлайверамиз. Кейин яна... Ҳар битта сўз «чиғириқ»дан ўтади. Қарабсизки, бошида ўзимга «сал хомроқ» туюлган материалнинг камчилиги устознинг ақл «қўзойнаги»да микроскопдаги микробдай аниқ кўринади. Баъзида материал ойлаб ишланади, аниқроғи, қайта туғилгандай бўлади. Кейин ўзим шундай нарса ёзганимга ишонгим келмай юраман.

Қўлёзмани ишлашни бошлаб олдик. (Унгача ҳам қанча

тайёргарлик кўрилди.) Дастлаб барча шеърлар мавзусига қараб бўлимларга ажратилди. «Ўқиганда фикринг чалғиб кетмайди», дея изоҳ берди бунга устоз. Дарвоқе, у кишининг яна бир одати бор: кайфиятига қараб шеър ўқийди. Бунинг ҳам яхши томони кўп экан. Биринчидан, шеър тушуниб ўқилади, кам-кўсти кўзга ташланади. Иккинчидан, китобга биринчи ўқишда яхши таассурот қолдирадиган «силлиқ» шеърлар киритилмайди. Ёки, аксинча, бир ўқишда унча ёқинқирамаган, тагида чуқур маъно мужассам шеърлар «тушиб» қолмайди. Масалан, менинг шош-машошарлик билан қилган қистовларим туфайли устоз «кайфиятсиз» ўқиган шеърлар кейин қайта кўриб чиқилиб, яна тикланди, баъзилари олиб ташланди.

Сўзни ҳурмат қилиш керак, дея уқтиради домла. Ҳар бир сўзни ўз ўрнида ишлатишга ундайди. Матнда қовушмаган ёки маъноси кучсизроқ сўз бўлса, албатта, муносибини топишни тавсия қилади. Домла билан бирга «ёзган» сатрлардан бир-икки мисол келтирсам.

Кўлөзмада:

Ўзимча ўйлардим: «Шеърга *қорилдим*»,
Бугун битта Сўз деб ўлаётирман.

Китобда:

Ўзимча ўйлардим: «Шеърга *йўғрилдим*»,
Бугун битта Сўз деб ўлаётирман.

Кўлөзмада:

Ҳозирча ўзимдай *қашшоқ* юрагим
Қандай хизмат қилгай башариятга?

Китобда:

Ҳозирча ўзимдай *дардчил* юрагим
Қандай хизмат қилгай башариятга?

Биргина сўзнинг алмашиши шеърдаги «юк»ни олдингисига нисбатан оширган.

Устозга «ясалган» шеърлар ҳеч ёқмайди. Китоб тайёрлаш жараёнида сўз ясашдан қочиш кераклигини кўп бора таъкидлади. Айниқса, мавҳумликни хушламайди. Шеърда ҳам аниқлик бўлсин, деб баъзи мисраларимни қайта-қайта ишлаттирди.

Матнда тиниш белгилари ҳам катта аҳамиятга эга эканлигини билардим-у, шеърда бунга кўпам эътибор бермас-

дим. Сўроқ, ундов белгиси, кўп нуқтани ўрни келса-келмаса, ишлатаверардим. Маҳмуд Саъдий тиниш белгиларининг ҳам тилини топиб, уларга шеър мазмуни, руҳини кучайтириш вазифасини юклай оладиган синчи муҳаррир экани туфайли тиниш белгилари борасида ҳам хушёрроқ бўлиб қолдим. Яна, шеърни овоз чиқариб ва овоз чиқармасдан ўқишнинг ўзида катта фарқ борлигини айтиб, баъзан кўз, баъзан қулоқ алдайди, лекин овоз чиқариб ўқиш фойдалироқ, дерди. Бир шеъримда «*Оёғим остидан чиққан арилар, Умримдан гуноҳлар йиққан арилар*» сатрларидаги *оёғим остидан* жумласи устозга маъқул бўлмади. «Арининг оёқ остидан чиқиши галати, шу жойини ўзгартириш керак», деди. Кейин мисра шундай ишланди: «*Мудом кўз остидан* чиққан арилар». Ана шу тарзда домланинг талаби билан китобга кирган юздан ортиқ шеърнинг ҳаммасини овоз чиқариб ўқиб, сўзма-сўз, қайта-қайта кўриб чиққанмиз.

Муҳими — устоз фақат ўзининг фикринигина маъқуллаб қолмайди. «Бундай қилсак, нима бўларкан?» деб, маслаҳат сўрагандай иш тутади. Муаллифни «ўзининг чизигидан юриш»га мажбур қилмайди. Китобнинг номи масаласида ҳам анча тортишганмиз. Вариантлар кўп бўлди. Устоз танлаб берган ном менга у қадар маъқул бўлмади ва буни очиқ айтдим. Охири «Сен қачон гуллайсан» номида тўхтадик.

Домла китоб сўзбошиси умумий гаплардан иборат ёки муаллифнинг шахсияти ҳақида гапириш билангина чекланилган бўлса, унинг кераги йўқ, дерди. Менинчга, китобга сўзбоши ёзишда ўзи айтганига амал қилди.

Қисқаси, қанчадан-қанча гап эшитишлар, қайта-қайта ишлаш натижасида китоб дунё юзини кўрди. Уни қўлга олганлар ҳали ўқиб чиқмасданоқ ҳазил аралаш «Маҳмуд Саъдий муҳаррирлик қилибдими, яхши китоб бўлган», дейишди. Бу эса устозга берилган ҳақиқий, холисона баҳо, албатта.

Устознинг бир «касал»ини ўзимга юқтира олмай ҳалакман. Ўлгудай «китобхўр» бўлиш бадиий ижод билан шуғулланаётган киши учун кони фойда экан. Бу шеър ёзишда, таҳрир жараёнида ҳам жуда асқотаркан. Илм ўрганиш ва ўргатиш вақт, жой танламаслигини устозни кўриб, кузатиб юриб тушунганман. Ишда, кўчада, уйда — исталган

ерда илм олиш имкони топилади. Биз эса ҳамма бойлик кутубхонада, деймиз-да, диққинафас хонадан чиқмай ўтираверамиз. Таъбир жоиз бўлса, устознинг ҳар бир суҳбати — илм. Биргина «тешик қулоқ» бўлиб туришнинг ўзидаёқ қанча нарса ўрганганман. Устоз «ихтиро қилган» янги сўзларга бир қулоқ тутинг: «қўлоғоч» («сотка»), «жўқий» (қўштирноқ ичидаги шоир)...

Одатда, хазинани узоқ қидирадилар. Не бахтки, унинг ўзи бизни топиб турибди. Лекин баъзан ўзимиздан орта олмай(муштдай бошимиз билан-а!), шу хазинани «бир оз» унутиб қўйганимиздан хижолат бўламан. Аслида эса, хазиналар ҳеч қандай эътиборга муҳтож бўлмайди. Шундай эмасми!

*Алишер ОТАБОЕВ,
таржимон*

УСТОЗ САБОҚЛАРИ

Устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар, дейишади. Баъзан бу халқ мақоли биз ёш журналистлар учун тўқилмаганмикан, деб ўйлаб қоламан. Журналистика, бир қарашда, жуда оддий касбдай туюлади. Одатда, газетада ишлашни орзу қилган ёшлар мактабдаёқ ўзларича қалам тебрата бошлайдилар. Бу пайтда катак дафтарларга битилган машқлар деярли таҳрир қилинмайди. Чунки ҳеч ким ўзининг ёзганларидан хато топишни хоҳламайди. Ҳамма ўзини ўта истеъдодли, деб ҳисоблайди. Лекин талабалик даврига келиб журналист бўлишни истаган ёшлар авваллари жуда қизиқарли ва енгилдай туюлган бу касб аслида анча оғир эканини секин-аста тушуна бошлайдилар. Талаба ўзича мукамал, деб ҳисоблаган мақоласини газетага олиб боргач, дарров эълон қилинишини кутади. Таҳририятдаги журналистлар унга мақоласидаги камчиликларни кўрсатишганда эса, баъзан хафа бўлади. Бу ҳолат журналистикани танлаган кўпчилик ёшларга таниш бўлса керак. Менинча, айнан шундай вазиятларда уларга тажрибали устозларнинг мақола ёзиш санъати ва сир-асрорлари тўғрисидаги сабоқлари етишмайди.

Яқинда улуғ инглиз ёзувчиси Уилям Сомерсет Моэм

ҳақида мақола ёзмоқчи бўлдим. Адиб ижодига аввалдан қизиққанам учун унинг ҳаёти ва асарлари тўғрисида бир-қадар маълумотга эга эдим. Бунинг устига қўлимда Моэм ҳаёти батафсил ёритилган жуда қизиқарли биографик асар ва ёзувчи ижоди таҳлил қилинган адабий портретлар бор эди. Мақоланинг бошида Моэмнинг ижод ҳақидаги бир фикрини келтиргач, унинг таржимаи ҳолидаги энг эса қоларли воқеалар ва асарларидаги ўзига хос хусусиятлар тўғрисида ёздим. Кўлёмани таҳрир қилганимдан кейин, мақолам жуда қизиқарли, пишиқ-пухта чиққанга ўхшади. Мақтов эшитиш илинжида уни тажрибали журналист, устоз Маҳмуд Саъдийга кўрсатдим.

«Ёзувчи ҳаётдан яхши лавҳалар келтирибсан», деди устоз. Кейин эса, йўл қўйган хато ва камчиликларимга батафсил тўхталиб ўтди. Мақолани расмий тилда ёзганимни, жумлалар сўник ва жонсиз чиққанини таъкидлади. «Моэм ҳақида ўқиган ўзбек газетхони уни ўзи учун кашф қилиши керак. Газетхонда ёзувчи ҳаёти ва ижодига, асарларига қизиқиш уйғониши лозим. Бунинг учун мақола бир маромда ўқиладиган, энгил тилда ёзилиши керак. Равон чиқиши учун ҳар бир жумлага эътибор бериш даркор», деб маслаҳат берди устоз.

Моэм 1874 йили Францияда туғилган бўлса-да, инглиз фуқаролигини олган. Сабаби, Париждаги инглиз элчихонасида ишлаган отаси унинг Франция фуқаросига айланиб, кейинчалик шу давлат қўшинлари сафида жанг қилишини хоҳламаган. Мақоламда ёзувчи таржимаи ҳолига оид шу каби қизиқарли факт ва воқеаларни келтиргандим. Устоз буни маъқуллади. Лекин шунга ўхшаш эпизодларни иложи борича ўқувчини қизиқтирадиган, ўзига хос тарзда баён қилиш лозимлигини айтди.

Яна бир ўринда Моэмга амакисидан қолган мерос воқеасини баён қилишда кутилмаганда гапни: «Моэмни дўстлари хасисликда айблаларди», деб бошласанг газетхоннинг эътиборини тортасан, қизиқишини оширасан», деб уқтирди.

Чиндан ҳам, мақоламни қайта ўқиб, ўйлаб қарасам, керакли, ўзим муҳим деб ҳисоблаган гапларни, саналар, воқеалар, жойлар номини киритганман, тўғри баён қил-

ганман. Бироқ кутилмаганда ўқувчининг эътиборини тортадиган, қизиқишини орттирадиган нуқталар шунчаки айтиб ўтилгани, ортиқча сўз ва таъриф-тавсифлар тагида «кўмилиб» қолганини кўрдим. Моэмнинг ҳаёти ва ижоди-га, шахсига, феъл-атворига тааллуқли энг зарур деталларни биринчи планга олиб чиқиш лозимлигини, мақола матнига қалб ҳароратини, таъсирчанлигини сингдириш лозимлигини англадим.

Шунингдек, устоз «бўлган», «билан», «ва», «эди» каби сўз ва қўшимчаларнинг кўп такрорланганига эътиборимни қаратди. Ёзганларим самимий чиқиши учун «буюк», «улуғ» каби сифатларни ҳам камроқ қўллаш лозимлигини таъкидлади. «Яхши мақола ҳам роман ёки ҳикояга ўхшайди. Унинг равон, қизиқарли чиқиши учун журналист ҳар сафар бор имкониятини ишга солиши керак», деб уқтирди устоз.

Мен лицейда ўқиб юрган кезларимда Сомерсет Моэмнинг ижоди билан қизиқиб, унинг ҳикояларини инглиз тилидан ўзбекчалаштиришга уриниб кўрдим. Жаҳон тиллари университетига ўқишга кирганимдан сўнг бу машқларимни (жами тўққизта ҳикоя таржимаси) устоз бирмабир чизиб ўқиб, менга жуда қимматли маслаҳатларини берди. Келинг, шу ўринда бир-икки конкрет мисол билан ўша маслаҳатларнинг моҳиятини, аҳамиятини англантишга уриниб кўрай.

Ҳар бир халқнинг ўз урф-одати, дини ва анъаналари бор. Баъзан ўзбекчалаштирилган фильмларда «Будда» ёки «бог» каби сўзларни «Оллоҳ» ёки «епископ»ни «эшон», «авлиё» деб берилганига гувоҳ бўламиз. Аслида бу қўпол хато, чунки бундай йўл тугилганда бир халқнинг дини, урф-одатлари бошқа халқнинг қадриятларига қористириб юборилади. Моэмнинг «Руҳоний» ҳикоясини она тилимизга ағдараётганимда мен ҳам дастлаб шундай хатоларга йўл қўйдим.

Ҳикоянинг бир жойини мен аслиятдан дастлаб қуйидагича таржима қилгандим:

«Ўша кунни туш пайти Авлиё Пётр черковида чўқинтириш маросими бўлиб ўтган, Альберт Эдвард Формен эғнидаги руҳонийлик либосини жаноза ва никоҳ тўйларига асраб

қўйганди(бундай маросимларга обрў-эътиборли одамлар тез-тез келиб туришарди), ҳозир эғнидаги кийими бир оз эскироқ эди. Альберт руҳонийлик либосини, худди черковнинг улуғвор рамзидек, ўзгача фахр-ғурур билан киярди, уларни ўзи ювиб, ўзи дазмолларди. Шу черковда ўн олти йил руҳонийлик қилиб, бир қанча ридоларни кийиб тўздирганига қарамай, эскирганларининг бирортасини ҳам ташлаб юбормаганди».

Устоз билан биргаликда таржима устида ишлаганимиздан кейин, юқоридаги матн қўйидаги якуний кўринишга келди:

«Ўша куни туш пайти Авлиё Пётр черковда чўқинтириш маросими бўлиб ўтган, Альберт Эдвард Формэн эғнидаги руҳонийлик либосини **дафн ва никоҳ маросимлари**га асраб қўйганди(бундай маросимларга обрў-эътиборли одамлар тез-тез келиб туришарди), ҳозир эғнидаги кийими бир оз эскироқ эди. Альберт руҳонийлик либосини худди черковнинг улуғвор рамзидек ўзгача фахр-ғурур билан киярди, **уни** ўзи ювиб, ўзи дазмолларди. Шу черковда ўн олти йил **хизмат қилиб**, анчамунча либосни кийиб тўздирганига қарамай, эскирганларининг бирортасини ҳам ташлаб юбормаганди».

Таржиманинг хомаки вариантыда «funerals and weddings» сўзларини «жаноза ва никоҳ тўйлари», деб ўзбекчалаштирганман. Устоз христиан динида «жаноза» деган удумнинг йўқлигини, «тўй» сўзи ҳам ўрнига тушмаганини уқтирди. Бу сўзларни «дафн» ва «маросим» билан алмаштирдик. «Бундай маросимларга обрў-эътиборли одамлар тез-тез келиб туришарди», деган гапдаги «туришарди» сўзини ҳозирги замонда ишлатганимизда гап тиниқлашди ва табиийлик касб этди. Кейинги гапдаги ноўрин қўйилган вергуллар олиб ташланди ва «либос» бирликда келгани учун «уларни» сўзи «уни» деб тузатилди. Кейинги жумладаги «руҳонийлик қилиб» ибораси ҳам устоз эътирозига сабаб бўлди. «Руҳонийлик» касбдан кўра кўпроқ унвон маъносини билдиргани учун бу сўзни «хизмат»га алмаштирдик; «gown» сўзини ўзбекчага «ридо» шаклида бериш нотўғри бўларди. Шунинг учун «gown»ни «либос», деб тузатдик.

Моэмнинг қаҳрамонлари жуда жонли, эсда сақланиб қоладиган даражада кўрсатилган ҳикояларидан бири — «Тиланчи»дир. Бу асарда ёзувчи инсон тақдири қанчалик

ачинарли бўлмасин, унинг феъл-атвори ўзгаришсиз қолишини ҳаққоний ёритади. Ҳикоя бош қаҳрамони — Тиланчи ҳолати тасвирланган парчани дастлаб шундай ўзбекчалаштирдим:

«Майдон одамга ҳар доимгидан ҳам кўпроқ тўлди. Гумбазли дарвоза тагидаги столлар ҳам тўлди. Одатдагидек қизил сочли тиланчи ҳам ўзининг мудҳиш сукунати, уада кийимларию адоғи йўқ ғами билан келди. Мен одамларни тиланчилардан ҳимоя қилиб юрган полициячини кўрганымда, у икки стол нарида турганди. Полициячи унинг елкасига мушт туширди».

Устоз бу ҳикоя таржимасини ҳам ўқиб, ҳар бир гапда ишлатилган сўзлар, уларнинг маъноси, ўрни ҳақида эринмай батафсил тушунча бериб, таржимадаги камчиликларни бирма-бир кўрсатиб ўтдилар. У кишининг маслаҳатидан кейин юқоридаги парча қуйидаги ҳолатга келди:

«Майдон ҳар доимгидан ҳам гавжум. Кунгурали дарвоза тагидаги столлар ҳам тўлди. Одатдагидек қизил сочли тиланчи ҳам ўзининг аянчли сукути, уада кийимларию адоғи йўқ мусибати билан келди. Мен одамларни тиланчилардан қўриқлаб юрган полициячини кўрганымда, у икки стол нарида турганди. Полициячи унинг елкасига бир мушт туширди».

Биринчи гапдаги «кўпроқ тўлди»нинг ўрнига «гавжум» деган сўзни ишлатганимиздан кейин «одам»га ҳожат қолмади. Гап ихчамлашиш билан бирга, анча тиниқлашди. «Гумбаз» Осиё шароитига хос сўз бўлгани учун унинг ўрнига «кунгура» сўзини ишлатдик. Навбатдаги жумладан ўрин олган «мудҳиш сукунат» инсонга эмас, жойга нисбатан қўлланиши боис, уни «аянчли сукут», деб ўзгартирдик. «Ғам» сўзини ҳам гапга мос тушадиган «мусибат»га алмаштирдик. Кейинги «елкасига мушт туширди» жумласига «бир»ни қўшганимизда фикр янада ойдинлашди.

Моэмнинг мен инглиз тилидан таржима қилган ҳикоялари ўзбекчада ҳар жиҳатдан пишиқ-пухта чиқди, дея олмайман. Лекин ҳикоялардаги ранг-баранг тасвирлар ва ёзувчининг ўзига хос услубини инглизчадан айнан таржима қилишга интилдим. Бу борада устозим Маҳмуд Саъдийнинг йўл-йўриқлари мен учун бебаҳо сабоқ бўлди. Домла

асарлар мазмуни, руҳи, жумлалар, гаплар замиридаги мазмун-моҳиятни имкон қадар тўлиқ чиқаришда тиниш белгиларини тўғри қўллашдан тортиб, мос ўзбекча сўзларни топиб ишлатишгача, асар оҳангини сақлашгача бўлган эътиборталаб нуқталарда мендан қимматли маслаҳатларини аямади.

Шогирдларининг ютуғидан бирор-бир устоз домла Маҳмуд Саъдийчалик қувонмаса керак. С.Моэмнинг менинг таржимамда устоз назаридан ўтган ҳикоялари китоб ҳолида чоп этилганида чин дилдан фахрланганини кўриб ҳам қувонганман, ҳам ўйланганман. Қувонганимнинг боиси, Устозда менга нисбатан «боқса одам бўлади», деган бир ишонч пайдо бўлганини кўрганим. Ўйланганимнинг сабаби эса... устоз ишонган шогирдларидан катта ишларни кутади. Таржима соҳасидами, журналистика ёки бадиий ижоддами, барибир, ўртамиёна бўлиб қолиш — Устоз ишончини оқламаслик билан тенг. Ана шу ҳадик, ана шу масъулият юки Устознинг биз шогирдларига берган, юқтирган, сингдирган энг катта сабоғи.

Тўртинчи фасл

**УМР МАЗМУНИ —
ЎЗНИ АНГЛАБ
ЯШАШ!**

*Иброҳим ҒАҒУРОВ,
адабиётшунос, таржимон*

МУСТАҚИЛ ФИКР ЭҒАСИ

Маҳмуд Саъдий ғаройиб одамлар сирасига киради.

Унинг яшаш маконларини кўпроқ ўзи эмас, китоблар эгаллагани учунми? «Китоб жинниси», деб ном қозонгани боисми? Ё ярим соатда битадиган ишни ярим йилга чўзадиган одатлари сабабми?

Нима учун Маҳмуд Саъдий ғаройиб одамлар сирасига киради?

Бундай қарасангиз, миллат тақдирига таъсир кўрсатадиган ўнлаб яхши романлар ёки адабиёт мезонларини белгилаб берган юзлаб китоб, мақолалар ҳам битмаган...

Ғаройиблик зўраки эмасмикан?

Ғаройиблик балки унинг зиёли табиатида, кўпларга ноқулай туюладиган феъл-атворида, одамлар, ҳаёт, муносабатлар, муомалаларга тўла шаклланган қарашларидадир?

Маҳмуд Саъдий менинг бу ёзганларимни ўқиса, ўзини ўзи танирмикан?

Танимаслиги ҳам мумкин, тан олмаслиги ҳам мумкин. Бироқ гап унинг тан олиш ё олмаслигида эмас. Гап портретнинг ҳаққониятида. Ҳар қалай, бу менинг тасаввурларим. Улар Маҳмуд Саъдийнинг ўз-ўзи тўғрисидаги тасаввурларига тўғри келмаслиги ҳам мумкин.

Маҳмуд Саъдийни танибманки, уни мустақил фикрли одам деб биламан. Мустақил одам, деб таниганман. У пайтлари «Шарқ юлдузи» журналида ишларди. «Шарқ юлдузи» журналида адабий ва ижтимоий танқид мустақил, ўзига хос жозибали корхона даражасига кўтарилиб кела бошлаган эди. Бу ёрқин корхонанинг юраги ва ақли Маҳмуд Саъдий эди. У ахтарар эди. Ўткир, қиррадор, оригинал адабий-танқидий мақолаларни ахтарар, шундай мақолалар ёзиши мумкин бўлган одамларнинг кетидан юрар, улар билан қайда ва қандай бўлмасин, мулоқотлар қидирар,

топар, мақолалар ундирарди. У шундай тинимсиз ахтариш ва мулоқотларида ижодкорлар, олимлар, танқидчиларни кутилмаган, оригинал фикрли мақолалар ёзишга қизиқтирар, кўндирар, бу нарсанинг адабий ҳам ижтимоий жиҳатдан жуда зарурлигига ишонтирар, ўзи қизиққан, журнал ходими сифатида манфаатдор бўлган муаммони кўтаришга отлантирарди.

Маҳмуд Саъдийнинг мана шу отлантириш одати ва салоҳиятига кўп маҳал қойил қолардим.

Ўша пайтдаги кўп яхши, тилга тушган мақолалар — муаммоларни миллий манфаатлар ва миллий назарлар билан ёритишга уринишлар баайни мана шу — Маҳмуд Саъдийнинг отлантириш, илҳомлантириш, қизиқтириш санъати ҳамда маҳорати боис юзага чиққан.

Отлантириш учун отланган ҳам бўлиш керак. Рағбатлантириш учун рағбатланган бўлиш керак. Маҳмуд Саъдий тарихий, адабий, сиёсий илмларни хўб яхши ўзлаштирган, улар ичида худди балиқдек сузар, океан тўлқинларидан ҳадиксирамас ва, умуман, ўзи ҳадиксираш нималигини билмас эди. Университет фанларини у юксак ва аъло даражада ўзлаштирган, муболағасиз айтиш мумкинки, унинг ҳар бир «аъло»си бошқаларнинг юзта «аъло»сига баробар бўларди. Бундай дейишимнинг сабаби — у фанларни ижодий ўзлаштирар, ижодий қабул қиларди. У фанлар ичига чуқурлашиб кирарди. Унда маърифат ва илмга интилиш ғоятда табиий эди. У китобларни ташналик билан ўқир, ўқиганлари фикрини уйғотар, уйғонган фикр исён кўтарар, исёнга чақирар, чорларди. Унинг фикри кенгаярди. Кенгайгани сари кўпроқ ижтимоий ҳодисаларни қамраб олиш хусусиятини касб этарди. Китоблар Маҳмуднинг фикрини исёнкор қилди, ҳаёт ва адабиёт, халқ ҳаёти ҳодисаларига танқидий назар билан қарашни ўргатди. Маҳмуд шундай танқидий назарга одатланди. Боя айтилган отлантириши асосида Маҳмуднинг ана шу одатланиши ётарди.

Маҳмуд университетни ҳар ким ҳавас қилса арзийдиган даражада аъло натижалар билан битирди. Университет муаллимлари ва талабалар ўртасида обрў-эътибор қозонди. Мустақкам мударрис ва зиёли унинг қиёфасида шаклланиб етган эди.

Лекин Маҳмуднинг ўқиган ва етишган замони Маҳмуд каби ўйловли, мустақил одам ва мустақил фикрларни сира

чиқиштирмас, уларни ўзига сиғдирмас ва ҳар қандай йўл билан бўлмасин, уларни ўзидан сиқиб чиқариш, мутлақ бегоналаштиришга уринарди. Замон Маҳмуд билан кўп муроса қилишга уринди. Лекин у яна бир карра ҳеч муроса қилмайдиган одам билан тўқнашган эди. Маҳмуд шу муросасизлиги билан Маҳмуд Саъдий бўлди ва танилди. Унинг муросасизлиги яшаш учун ўзига йўл қидирди. Унинг муросасизлиги ўзига танқид майдонидан йўл топди.

Маҳмуд Саъдий ўша давр — 60—70-йиллар танқиди ва танқидчилари, шу йилларнинг адабий-ижтимоий муҳитига кираркан, темир-бетон мафкура қўрғонлари, дзотлари, мустақамланган айланма ҳимоя усулларига ҳар қадамда дуч келди. Уларни зўр билан ёриб ўтишга уринишлар фойдасизлигини неча-неча бор кўрди. Зулм қалъаларини неча-неча бор чамалади. Бутун меҳр-муҳаббати ва эътиқодини таъқиб этилган миллий адабиётга — унинг улуг, жафокаш намояндалари, улар яратган дардли асарларга қўйди. Улар ҳақиқий маънода истибдод остида қолган ўлка ва халқ жароҳатларига чинакам малҳам эканлигини англади. Улардан ўз жароҳатларига ҳам дармон излади.

У Солиҳ Қосимовдан жадидлар ҳақида бир туркум мақолалар ундириб, уларни журналда чиқаришга муяссар бўлганда, катта роман ёзгандан ортиқ қувониб, бахтиёр юрганини кўрганман. У Комил Яшиндан Чўлпон ҳақида қийин суҳбат олишга эришганда қанчалар шод-хуррам бўлганлигига гувоҳман.

Маҳмуд ўзгалар учун, адабиёт учун қанчалар қувонади. Қанчалар яхшилик соғинади. Яхшиликка эришганда «демона» бўлиб кетади.

Маҳмуд Саъдий мустақил ҳаёт ичига кириб, газета ва журналларда иш бошлаб, ўз олдига фикр ўтказишни мақсад қилиб қўйди. Миллат манфаатлари ва тақдирига хизмат қиладиган фикрни у фикр деб билди. Шундай фикр учун у жон-жаҳди билан курашди. Шундай фикр эгаларини у ўзига маслакдош деб қаради. Шундай фикрни тирик сўз деб ҳар доим эъозлади. Тирик сўзни — мустақил сўз ва фикрни у ўз идеали даражасига кўтарди. Маҳмуд Саъдий Асқад Мухтор, Ҳамид Фулом, Ваҳоб Рўзиматов, Шухрат, Одил Ёқубов каби таниқли муҳаррир, журналист, ёзувчилар қўл остида ишлаб, уларнинг ташкилотчилиқ, муҳар-

рирлик, ёзувчилик иш усул-йўсинларини синчков назар билан ўрганди, уларнинг таҳрир мактабида таълим олди. Таълим оларкан, оқ-қорани ажратаркан, у ҳамиша ўзига, ўз мустақил қараши, иш тутиши, тўғри сўзига содиқлигича қолди.

Фикр ўтказиш ўша пайт ўлимдан қаттиқ эди. Кўп бор фикр ўтказаман деб енгилди. Ўтказолмади. Кўп бор енгди. Фикрини ўтказди. У ўтказган фикрлар ҳамон тирик, ҳамон яшайди.

Маҳмуд болалик чоғлари, эллагинчи йилларнинг бошларида «Навобий» романини ўқиди. Кейин уни қўлдан қўймай қайта-қайта ўқийдиган бўлди. Романнинг кўп саҳифалари унга ёд бўлиб кетди. У роман қаҳрамонларини ва, айниқса, Дилдор, Султонмурод, Арслонқулларни севиб қолди. Кампир «Арслонтойим!» — деб эркалаганда, бу эркалашни ўзига яқин олди. Ўзи эркаланаётгандай туюлди. Навобий фироқида куйган гўзал Дилдорнинг «Оҳ, тақсиржон, йиғи кучсиз. Куймоқ, кул бўлмоқ керак!» деган оташин сўзларини ўз сўзларидай такрорлаб юрди. «Мен тигим билан, сиз ўз илмингиз билан халққа, юртга хизмат қилайлик!» деб айтган Арслоннинг сўзларини аъмол ва эътиқод каби юрагига жойлади. Бу асар Маҳмуднинг миллий туйғуларини такрорланмас бир тарзда тарбиялади. Унда миллатга сўнгсиз бир меҳр уйғотди. Маҳмуд кўп ҳодисаларга асарнинг мардона, танти позицияси дарчаларидан қаради. У кейин, олтмишинчи йиллар ярмида яна бир шундай мардона, танти фикр қуюнларига дуч келди. Бу Абдулла Ориповнинг машҳур «Юзма-юз»и эди. Маҳмуд Саъдий шу каби асарлардан зиёли шуълалар олди. «Занжирбанд шер» суратига узоқ-узоқ тикилди. Унинг енгишига — қачон бўлмасин енгиши ва озодликка чиқишига комил ишонч билан яшади.

Маҳмуд муҳаррир бўлиб туғилган эди. Муҳаррир бўлиб етишти. Фикрловчи, ўйловчи, халқ манфаати учун ишловчи муҳаррир бўлиб мана неча ўн йиллардан бери сўз маданияти, сўз ҳаққонияти учун курашиб келади. Қанчадан-қанча ёшлар ундан сўз ўргандилар, сўзни нон каби эъзозламоқни билдилар.

Маҳмуд Саъдий қанчалаб мақолалар ёзди, таржималар қилди, қанчалаб ноёб мақолаларни юзага чиқарди.

Кўз ўнгимизда сўз мураббийси, таҳрир устози бўлиб етишди.

У оилада ҳам мураббий, кўчада, ишда, жамоат ичида ҳам мураббий! У табиатан муаллим.

Бу муаллимнинг нигоҳи тушган сўз яшнаб кетади! Унинг кўлидан чиққан жумла тирик жондай нафас олади!

Ва, шулар билан бирга, Маҳмуд, мана, етмишга кибдики, ҳамон ноқулай одам.

Ноқулай одам! Балки мен қийин одам демоқчидирман.

Ноқулай деганда, унинг ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам қулайлик изламаганлигини айтмоқчи бўламан. Қийин деганда, унинг ҳеч қачон осон йўл танламаганлиги, қидирмаганлиги, хоҳламаганлигини назарда тутаман.

Тўғри йўл — қийин йўл.

Ҳақ йўл — қийин йўл.

Илм йўли — осон бўлмаган йўл. Маҳмуд Саъдий шу йўлни бир умрга танлаб олди. Ундан собит, мардона бормоқда. Хўш, шундан кейин айтинг: мустақил фикр эгаси бўлиш яхшими, ёмонми?

Маҳмуд Саъдий босиб ўтаётган йўлга қараб комил ишонч билан айтиш мумкин: мустақил фикр эгаси бўлиш ҳамиша олижаноб, зиёли кишилар орасида ҳамиша қадрлидир.

Маҳмуджон С.!

Адабиётга фидойилик бизни дўст қилди.

Шунга содиқ бўлиб қоламиз!

Шукур Холмирза. Тошкент, 1977.

Шукур Холмирза

(«Сўнги бекат» китобига ёзилган дастхат)

ҲАМОН ҚИРҚ ЁШДАСИЗ!

Ўтган аср 70-йилларининг охирлари. Бир куни кечки пайт «Гулистон» журнали редакциясидан Маҳмуд ака ик-каламиз чиқдик. Мен талаба — дарсдан кейин янги ёзган ҳикоямни унга кўрсатгани олиб келганман, устоз эса соат кечки олтидан сўнг ҳикояни қўлга олиб, синчиклаб кўрган, анча-мунча кемтик жойларни тўлдириш, туртиб чиққан, шишган нуқталарни кесиб, текислаш ҳақида фикрларини билдиргунча қуёш аллақачон ётоғига кириб улгурган эди.

— Энди уйга бирга кетдик, — деди Маҳмуд ака, — бугун менинг юбилейим!

Шитоб кетаётган одам ўрнимда қоққан қозиқдай қаққайиб қолдим.

— Ҳа, нега анграяпсан, Маҳмуд аканг ҳам қирқни уриб қўйди!..

Маҳмуд аканинг хонадонига меҳмонлар аллақачон келишни бошлашган экан. «Э, юбиляр қаерда юрганди? Бошқа жойда ҳам қутлов маросими бормиди?» қабилдаги ҳазил-ҳузуллар билан қаршиландик. Кеннойи аччиқланганлари йўқ. «Акангиздан бундан бошқа муносабатни кутганим ҳам йўқ», дедилар.

Кўп ўтмай тўкин дастурхон атрофида жамландик. Мен талабаман, стол атрофида эса Асқад Мухтор, Маҳмудали Юнусов, Шукур Холмирзаев, ўша пайтлари эндигина ном чиқариб келаётган Тоғай Мурод ва яна аллақанча адабиёт уммонининг дарғалари ўтиришибди.

— Маҳмуджон синчков, зийрак, асарнинг рангию ҳидига асл, холис баҳони беришга қобил ва уни айтадиган, энг муҳими, ўта ҳалол мунаққид, — деган эдилар Асқад Мухтор домла. — Журналист сифатидаги фазилатларига эса «Гулистон»ни ўқиган ҳар бир мухлиснинг миннатдорлиги гувоҳ.

Ўша даврада Маҳмудали Юнусов, Шукур Холмирзаев, Тоғай Муроднинг Маҳмуд ака ҳақида жўшиб айтганлари ҳамон ёдимда. Ҳа, мени адабиёт дунёси ичига олиб кирган

одамлардан бири ҳам Маҳмуд ака. Мактабни тамомлаб, уч марта маҳаллий пединститутнинг тил-адабиёт факультетига кириш имтиҳонларини топширган ва уч марта йиқилган эдим. Охирги марта нақ иншодан «икки» баҳо олганман! Сўнг ҳарбий хизматга чақирилиб, олис Тинч океани тўлқинлари кучоғига жўнаб кетдим. Уч йил ҳарбий крейсерда, дунёнинг турли яқин ва олис денгизларида суздим. Хизмат даврида ёзган ҳикоямни севимли журналим — «Гулистон»га юбордим. Ҳикоя устоз Асқад Мухтор сўзбошиси билан журналда босилиб чиқди. Ҳарбий хизматдан қайтгач, Тошкентда тўхтадим. «Гулистон» журнали редакциясига кирдим. Асқад Мухтор билан суҳбатлашдим. У киши мени Маҳмуд ака олдига етаклаб кирдилар.

— Ҳикоянгни тайёрлашда шу киши хизмат қилди! Маҳмуд Саъдий! Миннатдорлигингни шу одамга айтинг!

Шу-шу, Маҳмуд ака билан қадрдон, ака-ука бўлиб кетдик. Маҳмуд ака, Асқад Мухтор таъкидлаб ўтганидек, чинакам маънодаги ҳалол, зиёли инсон. Мана, орадан қанча йиллар ўтди, Маҳмуд ака билан ўша етмишинчи йилларда орзу, хаёл қилган истиқлолга ҳам етиб келдик. Уни ўз кўзимиз билан кўрдик, неъматларидан баҳра олдик. Бунинг учун Яратганга минг карра шукурлар айтамыз. Мен Маҳмуд аканинг асарлари, ўзбек маданиятига қилган хизматлари таърифини қилиб ўтирмайман. Бу ҳақда кўп гапирилган. 70—80-йилларда «Гулистон» журналининг нафақат маданиятимиз, балки тарихимиз учун, истиқлол учун қилган буюк хизматлари ҳали кўп тадқиқ қилинади, ўз баҳосини олади. Теварак-атрофни коммунистик зимистон қоплаган ўша даврларда «Гулистон» журнали халқимиз учун ўзига хос маёқ, зиё манбаи бўлгани ёдимизда. Унинг шуъласи етиб бормаган ўзбек хонадони кам эди ўша йиллари. Наинки мақола, ҳикоя ёки шеър, балки ҳар бир сатр, ҳар бир нуқта учун «ЦК» деган идора ва унинг ортида турган Москов ишбошилари олдида жавоб бериладиган кезларда Маҳмуд ака, ҳамфикрлари миллат, Ватан тарихи, унинг буюк ажлодлари ҳақида рўй-рост ёзганлари кимнинг ёдидан чиқади, ахир?! Бу авлоднинг хизматлари тақдирланди, тақдирланмоқда ҳам, улар бунга лойиқ. XX аср бош-

ларидаги чинакам миллатпарвар зиёлилар жасоратини такрорлаган бу кишилар жасорати ҳали узоқ ўрганилади.

Баъзан Маҳмуд аканинг ўша — қирқ йиллик тўйчасини эслаб қоламан. Ўша қизгин давра, Асқад ака, Шукур акаларнинг ёниб сўзлашлари, билдирган фикрлари, айтилмаган, лекин «гап тагидаги гап» маоносида ҳар бири-мизга тушунарли фикр алмашишлар. Ахир, бу кечагина эди-ку! Бугун ўша азизларнинг кўпчилиги оламдан ўтиб кетди. Зеро, орадан ўттиз йилдан кўпроқ вақт кечди. Мунча шошмасанг, мунча югурмасанг ахир, эй вақт! Кечагина «Бугун қирқ ёшга тўлдим» дея, хушҳол кулган йигит бугун кексалар қаторига кириш арафасида. Йўқ, адашмадим, Маҳмуд ака ҳали мўйсафидлик остонасида, лекин ғайрати, кучи, шижоати ҳамон ўша — қирқ ёшдагидай. У адабиётимиз, журналистикамиз, маданиятимизга ҳали кўп ва хўб ишлайди.

*Сувон МЕЛИ,
адабиётшунос*

БОҒБОН

Маҳмуд Саъдий ҳақида ёзмоққа ниятланганимда, туйқус шу сўз бир лаҳза онгимда қалқди. Дастлаб нега шундайлигини илғамадим, сўнг «нега» деган савол қўйиб, ўйлай бошлаганимда, бунга ҳақгўй сабаб борлигини англадим. Боғбон аввало ўзини эмас, ўтқазган кўчатини ўйлайди, ҳар бир навниҳол дарахтга қалб кўрини бериб, парваришлайди, унинг ёш қадди-қоматига боқиб, худди ўзи юқорига бўйлаётгандай бўлади. Кўчат деб ўзини, ўзлигини унутади. Балки боғбон кўкка талпинаётган ёш ниҳолда ўзини кўрар, руҳи улар билан бирикиб, биргаликда парвоз этаётганидан севинар. Боши кўкка етар.

Боғбонлик, яъни ўзини сояда қолдириб, бошқани олдинга чиқариш Маҳмуд акада, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, жибиллий, яъни туғма. Бу хислатга тарбия билан эришиб бўлмайди, ёлғиз ўзини ўйлаб ўзга манфаатини кўзга илмаслик қанчалик кўп, ҳатто истеъдодли одамларга ҳам хос эканини кўриб-билиб турибмиз-ку.

Ёзувчи Хайриддин Султон «Бобурийнома» маърифий романида 70—80-йиллар «Гулистон» журналидаги муҳит ҳақида ёзиб, улуғ Бобурнинг мухтасар услубида Маҳмуд Саъдийни таъриф этар экан, жумладан, дейди: «Матбуот заҳматкаши эди, умр бўйи турли хил кимсалардан мутафаккир яшаш билан машғул бўлди». «Турли хил кимсалардан мутафаккир яшаш», яна «умр бўйи». Бу таърифда мақтов ва танқид омухта. Негаки, мутафаккир яшаш ўзи бесамар иш гўё. Лекин бошқа чизиқдан бу шундай бесамарлиги аён бўлган ишга бел боғлаган Маҳмуд аканинг анқонинг уруғи каби ноёб одамлигини кўрсатмайдими? Ўзидан мутафаккир яшаш билан машғул кимсалар анчайин кўпроқ ва улар айтарли ҳурматга сазовор ҳам эмас.

Маҳмуд Саъдий ҳамон боғбонликда машғул. Бу иш ул зот учун бир умрлик. У киши ёш истеъдодларни аниқлаш, уларга тўғри йўл кўрсатиш ва муносибларини эл-юртга танитиш йўлида тинимсиз иш олиб бормоқда. Бу илмий тилда селекция дейиладики, шундай саралаш орқалигина мустақил Ватанимизга муносиб янги аср ўзбек адабиёти ва илмига асос-пойдевор қўйиш мумкин.

Маҳмуд Саъдий жуда кўп ёзмаган, айрим касбдошлари каби қўша-қўша китоблар чиқармаган эса-да, унинг бадиий-эстетик қарашлари ҳақида бемалол сўз юритиш мумкин. У жорий адабиётга, адабиёт илмига юксак талаблар қўйди ва ҳар бир ижодкорга шундай талаблар асосида ёндашади. Унинг каммаҳсуллиги шу билан изоҳланар. Унинг у ёки бу ижодкор ҳақидаги фикри ўта субъектив бўлиши мумкин, лекин бу фикр ортида миллий адабиётимизни беғараз севгувчи қалб турганлиги боис ҳатто унинг қўпол эшитиладиган гапи ҳам маънан қўпол туюлмайди. Бир маъракада кўришганимизда устоз деб қолди: «Фалон домлангиз бадиий асар билан нобадиий асарни фарқлолмай ўтиб кетди». Мен ҳам қўшиб қўйдим: «Маҳмуд ака, ундайлар жуда кўп, фарқлай оладиганларидан гапиринг». Тик оёқдаги суҳбат шу билан тугади, ҳар ким ўз йўлига кетди. Йўл-йўлакай ўйлаб бордим... Маҳмуд Саъдийнинг тик оёқда айтган юқоридаги гапидан кейин адабиётшунослик **бадиий асар нима, унинг асосий белги-талаблари нимадан ибо-**

рат. деган муаммо устида жиддий бош қотириши лозим, деб ўйладим. Акс ҳолда, қурбақа булбул деб эълон қилиниши ҳеч гап эмас.

Маҳмуд Саъдийнинг машҳур, аммо ғамгин бир афоризми бор: «Яхшилик жазосиз қолмайди». Аслида-ку, бунинг икки карра тескариси ҳақиқат бўлиши керак ва шундай ҳам. Яъни: «Яхшилик ажр — мукофотга лойиқ» ва «Ёмонлик жазога маҳкум». Лекин минг афсуски, яхшиликнинг жазосиз қолмаслиги ҳақидаги гап ҳам ноўрин эмас. Кўпдан-кўп шогирдларидан меҳр-оқибат, айримларидан меҳрсизлик ва хиёнат кўрганда устоз онгида пайдо бўлган бўлса, ажабмас бу афоризм. Лекин бу ғамгин афоризм ўз йўлига. Маҳмуд Саъдий боғбонликни, кетма-кет келаётган янги авлод вакиллари тарбиялаш ишини бир дам су-сайтирмай давом эттираётир.

Зеро, гуллаб-яшнаб турган боғ — боғбон орзулаган тожу тахт шу эмасми?

*Шомирза ТУРДИМОВ,
адабиётшунос*

ЧИН УСТАГА СИФАТ ЙЎҚ!

Талабалик йилларимиз эди. Курсдош қизлар «Гулистон» журналига шеър олиб бориб, бир гап кўтариб келишди: «Маҳмуд Саъдий деган зўр одам бор экан!»

Маҳмуд Саъдий билан учрашдик... Столнинг орқасидан ярим қад ростлаб, кўзойнагини олиб, бўйин чўзиб тикилди.

Мени бошлаб келган киши таништирди...

— Ҳей, чочли Жуманбулбул, ўтир-чи!..

Шундан кейин бир неча муддат «Чочли Жуманбулбул» бўлиб турдим... Сўнг бошқа «сифат» (лақаб десаям бўлади) танғилди.

Маҳмуд Саъдий «сифатламаган» одам бўлмаса керак (сифатлар ўзгариб «об-ҳаво»ни, симпатия, антипатияни билдириб, кўрсатиб туради).

Саъдийча «сифат»лар, бу — бир-икки сўздан иборат. Қуйма характеристика. Яна у киши ҳар бир ҳолат, вазият, воқеа, асару... икир-чикирларга икки оғиз «тақриз» айтади

(ёзилмайди, айтилади). Қисқаси «ўзбек оғзаки танқидчилиги»нинг асосчиси!

Бу «сифат», «тақриз»лар шунчаки ҳавода қолади, деган адашади. Улар кимнингдир ёдида, бировнинг гап-сўзида, бошқанинг ёзувида... акс этиб, «катта қозон»га тушиб кетаверади...

Шул сабабли Маҳмуд Саъдийни туғма устоз, мураббий десак, адашмаймиз.

Беш-тўрт йил бурун, Маҳмуд Саъдий ВУЗда дарс берипти, деган гап чиқиб қолди. Биров ажабланди, бошқаси тушунди...

Бу дарс жонивор жадвалда аниқ вақтда кўрсатилса, Саъдий домлага «хукм» ўқилгандай гап-ку, бу ёғи қандай бўлди?

Мана, кўряпмиз, бинойидай дарс бериб юрибди. Йилт этган «умид»ни кўрса, пилигини кўтариб, йўллаётганлари қанча?!

Бу ўринда бир иқрорни айтишим шарт. Маҳмуд Саъдий домлаликни анча аввал, газет-журналларга мақола кўтариб келган каттаю кичик муаллифларнинг асарларини таҳрир қилишга ўтган даврдан бошлаган. Ўз таъбирлари билан айтилса, «академик шогирд»лардан анчаси улгайди... Қолганларининг ҳисобини билмайди...

Конфуций ёзган: «Устозларнинг энг улуғи илҳомлантиради», деб. Бу фазилат Саъдий домлага ҳам бегона эмас. Улар «чўғ ташлаб, қўзғаб қўядилар». Фақат «гул тикони билан азиз» деганларидек, у кишимнинг аччиқ-чучук сўзларига чидаш шарт.

Маҳмуд Саъдийнинг китоблари кўп, деб эшитганман. Яна қизиқмаган соҳалари ҳам йўқ ҳисоби. Бу хислат ҳам устозликка ярашади...

Айтгандай, анча-мунча ижод аҳли йўқотиб қўйган калавасининг чигил учини шу кишидан топганига ҳам гувоҳлар кўп...

Биз — Муҳаммадали Қўшмоқов билан «Алпомиш» кўпқисмли киносценарийни ёзаётган эдик. Навбат Алпомишдан элчи бўлиб келган ғоз саҳнасига етди. Достонда шу жой «бир оз ғишава» қилиб ўтилган экан. Шакаман мерган ғозни отган, ғоз йиқилмаган, ярадор бўлиб Алпомиш ёнига — чоҳга қўнган.

Достонда изоҳ келади: «... Бу тоғни Шакаман тоғи дер эди. Одамнинг ҳаммаси отгани қушнинг гўшти эди. Мерганчиликни кўп орият билар эди. Ҳеч қайсисининг отгани хато кетмас эди, ҳеч бир қушга омон бермас эди. Бир шу фозгина кампирнинг ўғлидан йиқилмай кетган эди. Фознинг ғанқиллаган довуши кампирнинг ўғлининг қулоғига бориб, дарди бўшалиб, бошини кўтариб, энасига қараб, бир сўз деб турган экан:

*...Шакаман тоғига келди душманим,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Шакаман тоғига борайин якка,
Оқсоқ фознинг гўшти дори чичқоққа,
Жон боринда бир ҳаракат қилайин...»*

Шакаманлар юртида Шакамандек мерганнинг ўқи нега хато кетди? Шу савол билан бошлашиб турганимизда Маҳмуд Саъдий келиб қолди.

— Ҳей, Шакаман ч...ми? Шуниям билмайсанми? Сенам...

Устоз қишлоғидаги эртакчи Ойсоат холадан эшитган экан. Шакаман мерган ичбуруғ касалига йўлиққан бўлади. Оқшом жўхориюяси юлинган челда ўйимларни бир-бир тўлдириб... безовта ўтирганида фоз овоз беради. Шакаман ёйига ўқини жойлаб, мўлжалга олиб отаман деганида ичи бураб, ўқи хато кетади. Фозил шоир вариантдаги «Оқсоқ фознинг гўшти дори...» дейилиши ортида ана шу саҳналар турган экан. Биз тилла топгандай бўлдик. Саъдий домла бир-икки «сўз»лари билан бизни сийлаб, сумкасини кўтариб жўнаб қолди...

Яқинда бир ҳамкасбимизнинг мақоласи газитда чиқди. қўлида газит, хурсанд...

«Шу Маҳмуд Саъдий бир ярим йил ушлаб энди чиқарди-я. Бу одам қизиқ экан, кимнингдир мақоласини йигирма беш йил деганда чиқарибди. Қойил! Мақоламнинг бир жойини олиб ташлади. Кўнмагандим, барибир, айтганини қилди. Энди ўқиб қарасам, тўғри қилган экан. Телефонда раҳмат айтиб қўйдим...»

Бу хил гап-сўзларни кўп эшитганмиз.

Маҳмуд Саъдий ўз ишининг устаси.

Уста билади, айтавермайди.

Чин устага сифат йўқ.

Ўзи ўзига сифат.

Яъни:

Маҳмуд Саъдий — Маҳмуд Саъдий!

... Кул тегин — Кул тегин, дегандай...

*Наргис ҚОСИМОВА,
филология фанлари номзоди*

ИЛМИЙ ДАРАЖАСИ БЎЛМАГАН ОЛИМ

Ҳақиқий журналист нафақат дунёни кўра билиши, унда содир бўлаётан воқеа-ҳодисаларни халққа етказиши, балки унинг дардини эшита билиши, уни фалсафий мушоҳада қила олиши ҳам керак. Чунки инсоннинг бирорта фаолияти машаққатсиз кечмайди. Бу хусусият, айниқса, маънавияти юксак инсонларда яққол намоён бўлади. Маҳмуд Саъдиновни кўрмасдан туриб, унинг қаламига мансуб мақолаларни ўқиган ҳар бир инсон уни тарихчи, устознинг кимлигини билмай, у билан суҳбатда бўлган одам эса уни олим, деб ўйлайди. Маҳмуд Саъдиновнинг узоқни кўра билиши, теран, илмий асосланган фикрлари, илм йўлини танлаган инсонларга бўлган меҳри ва ҳурмати 20 нафардан зиёд педагогика, тарих, филология ва журналистика соҳаларида олимларнинг етишиб чиқишига сабаб бўлди. Ҳеч қандай илмий даражаси бўлмаса-да, бўлажак ёш олимларга том маънода илмий раҳбарлик қилган, журналистика соҳасига оид номзодлик ва докторлик диссертацияларини ёзишда беғараз, беминнат тўғри йўл кўрсатган.

Маҳмуд Саъдинов билан танишувим Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультети аспирантурасининг 1-курсида ўқиб юрган кезларимда юз берди. Номзодлик диссертацияси учун танлаган мавзуим «Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятига иқтисодий интеграцияси усул ва шаклларининг матбуотда ёритилиши» деб номланиб, 1992 йил учун, яъни эндигина истиқлолга эришган мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллаш учун ҳаракатини бошлаган бир пайтда анчагина долзарб эди. Ишни нимадан бошлашни билмай юрган бир пайтимда дугонам Зебо Аҳророва «Сени

бир одам билан таништираман, олимларнинг ҳақиқий олими. Эртага, хоҳдасанг, мен билан юр. Устозга диссертациямни кўрсатгани олиб боряпман», деб қолди. «Ишинг педагогикадан бўлса, педагог-олим менга ёрдам бера олармикан», деганимда дугонам кулиб: «Устоз ўзи журналист, айтдим-ку, олимларнинг олими деб». Эртасига «олимларнинг олими» ким экан, деган қизиқиш билан диссертациянинг хомаки режасини олиб, Зебога эргашдим. Учрашувимиз устознинг Чилонзор даҳасида жойлашган мўъжазгина хонадонида юз берди. Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий сиёсати билан боғлиқ мавзуда илмий-тадқиқот олиб бораётганлигимни билгач, устоз: «Анчагина қийин йўналишни танлабсиз, бу борада ҳуқуқий база деярли йўқ. Ишингизни айнан мавжуд ташқи сиёсатнинг ҳуқуқий пойдеворини таҳлил этиш билан бошлашингиз керак», деди. Ҳали режани кўрмасдан туриб, тадқиқот ишимнинг йўналишини белгилаб берган устозга тикилдим. Кўзлари чақнаб, ҳар бир гапини буюк бобокалонларимиз, қадимги юнон файласуфларининг сўзлари билан тасдиқлаётган бу одамга нисбатан ҳурматим ошди, унинг гаплари эса ўзимда ишонч уйғотди.

Аспирантурада ўтган уч йил давомида Маҳмуд Саъдинов диссертацияга оид материалларни тўплаш, унинг йўналишини белгилаш, таҳрир этишда беғараз амалий ёрдам берди. Диссертациянинг ҳар бир бобини эринмай, ҳар бир ўзгартиришдан сўнг кўриб чиқди. Энг асосийси, Маҳмуд ака ҳар бир таҳририни нима учун қилаётганлиги, нега айнан шу сўзни ўзгартираётганлигини тушунтирар, шу билан биргаликда, менга ҳам таҳрир сирларини йўл-йўлакай ўргатар эди. «Яхши журналист-олим бўлмоқчи бўлсанг, аввало, таҳрирни ўрганишинг, танлаган мавзуингнинг энг асосий янгилигини кўрсата билишинг, изчиллигини таъминлашинг жуда зарурдир. Масалан, Ўрхун-Енисей тош битикларини ол. Ана шу таҳрирнинг энг ёрқин намунасидир. Зеро, тошга ортиқча нарса ёзиб бўлмайди. Сенинг диссертациянг ҳам тошга ёзилган битикларга ўхшаши керак». Унинг ўғитлари ҳамон ёдимда ва Ўзбекистон миллий университети журналистика факультетида талабаларга сабоқ

бериш давомида устоз қулоғимга қуйган сўзларни беихти-
ёр уларга такрорлайман.

1996 йили журналистика соҳаси бўйича Илмий кенгаш тузилмаган бўлиб, мазкур соҳада илмий-тадқиқот олиб бораётганларнинг барчаси йўналишидан келиб чиқиб, турли Илмий кенгашларда ўз ишларини ёқлар, бу эса анчагина тушунмовчиликларнинг келиб чиқишига сабаб бўларди. Тақдирнинг тақозоси билан журналистика соҳасига оид номзодлик ишимнинг ҳимояси ОАКнинг тавсиясига биноан ЎзРФА Адабиёт институти қошида ташкил этилган Илмий кенгашга кўриш учун берилганида, адабиётчилар, яъни кенгаш аъзолари Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига иқтисодий интеграциясининг адабиётга тегишли жиҳати борми ёки йўқми, деган саволга жавоб топа олмай анча қийналишди. Турли хил бир-бирини инкор этувчи фикрларнинг бирортасида журналистика тилга олинмади. Шунда ҳам бетоб бўлишига қарамай ҳимоямга келган устоз, ўз сўзида ишнинг асл моҳиятини кенгаш аъзоларига 45 дақиқа давомида тушунтириб берди. Астасекинлик билан ишнинг асл мазмунини чуқурроқ англай бошлаган Илмий кенгаш аъзолари, бир-бирларига маъноли назар ташлаб, қайтадан диссертациянинг авторефератини варақлашга тушдилар. Устоздан сўнг сўз олган Илмий Кенгаш раиси Иззат Султон муҳлат сўраб, диссертация билан қайтадан танишиб чиқди ва унга нисбатан ижобий фикр билдирди. Хулоса шу бўлдики, 100 фоиз овоз билан диссертацияни ёқладим. Мен юқорида устознинг ёрдамини тилга олганимда **беғараз** сўзини бежиз ажратиб кўрсатмадим. «Гуруч курмаксиз бўлмас», деганларидек, илм аҳли ўртасида ёшларга беминнат, беғараз ёрдам берувчи, ўзидан ўтувчи шогирдларни тайёрлашга интилувчи инсонлар, афсуски, бармоқ билан саналади. Том маънода устоз дея улуғ номга сазовор бўлган Маҳмуд Саъдиновнинг эса айнан ана шу хислати уни доимо талаба-ёшлар қуршовида сақлаётган бўлса не ажаб.

Маҳмуд Саъдинов талабаларнинг битирув-малакавий ишлари, магистрлик диссертацияларига раҳбарлик қилиш жараёнида, аввало, илмий ишнинг оддий мақоладан фарқини кўрсатиб, олиб борилажак тадқиқотнинг принципларини тушунтиришга ҳаракат қилади. Охир-оқибат уч ой

битирув-малакавий ишини ёзиш жараёнида устознинг талабчанлигидан «қийналиб кетган» талаба ҳимояда «беш» баҳо олар экан, Маҳмуд аканинг кўзларида севинч учқунлари чақнайди. Зеро, ўз устида ишлай оладиган, хатосини тўғри тушуниб, олдига қўйган мақсадига ҳар қандай қийинчиликларга қарамай эриша оладиган яна бир инсонни тарбиялаганидан у гурурланади.

*Абдусaid КҶЧИМОВ,
ёзувчи*

ТОҒ ГУЛИ

1

Она заминимизнинг тоғ-адирларида латофатли бир гиёҳ ўсади. Нозик бўйи тиззага етар-етмас, қизларнинг сочидай тарам-тарам поялари кулранг, наштарсимон барглари пушти-пистоқи, яримшар шаклидаги тўп-тўп гуллари латиф новдалар учиди талтайиб-эркаланиб солланади. Эрта баҳор кезларида уни бахмалдай майсалардан фарқлаш қийин. Аммо ёнига борганда шундай анбарий бўй вужудингизни чулғаб оладики, беихтиёр қошида сеҳрланиб қоласиз. Бу — тоғларнинг дилбар гиёҳи кийикўт. Гўзаллигидан ташқари, айрича фазилатлари ҳам оз эмас бу сулувнинг: барги ва гулларини ҳидлаб тўймайсиз, ундан олинadиган эфир мойи ва ментал атир-упа саноатида, медицинада кенг ишлатилади, шифобахш малҳамлар тайёрланади...

Қадим-қадимдан буён мумтоз адабиётда қиз-жувонлар — гулга ёхуд гулдай нозик гиёҳларга, йигитлар — зарбадast чинорлару улкан қояларга қиёсланади. Шу боис, ёши етмишни қоралаётган кап-катта одамни гулга ўхшатишда ўхшовсизлик бордек туюлиши мумкин. Камина шундоғ иддаоларни кўра-била туриб, ҳозир таърифламоқчи бўлаётган инсоним — Маҳмуд Саъдий билан тоғ гули ўртасидаги ботиний яқинлик нималардан иборат эканини айтиб бермоқчиман.

Ўхшашликнинг илк белгиси шуки, бир қарашда бу одамда ҳам «ялт» этиб бошқалардан ажралиб тургувчи жиҳат йўқ:

ўртабўй, серҳаракат, буғдойранг, кўзлари ўйчан, кийиниши содда, камтар, камсуқум. Авваллари сергап эди, «жонқовулим» деб эркаларди «жўқчи» укаларини. Ёши улгайган сари «огир карвон» бўлди. Энди давраларда, гап-гурунларда бирданига диққатни тортмайди — шовқин-суронсиз, оҳиста киради, индамай ўтириб эшитади, баҳс-мунозараларга ҳуда-беҳуда аралашмайди, эшитиб бўлгач, яна ўша оҳисталик билан, бошқаларга сездирмай чиқиб, ўз юмушлари билан машғул бўлади. Аммо баҳсга қўшилгудек бўлса борми, ундаги чуқур фалсафий тафаккур, теран мулоҳазалар, баҳс ва нутқ маданияти ҳайрон қолдиради сизни. Унинг ҳар битта сўзни худди китоблардагидек жой-жойида қўллаши, гапираётганда халқона ибораларни топиши, фикрини улуғ алломаларнинг қарашлари билан тўлдириши, энг муҳими, ҳар қайси масалада аниқ-тиниқ хулосаси борлиги ҳавасингизни келтиради. Маҳмуд ака шунчаки даврада борлигини билдириб қўйиш ёки ўзини кўз-кўз қилиш учун эмас, чин адабиёт учун, адабий ва абадий ҳақиқатлар учун баҳслашади; баҳс чоғида ўзини эркин тутади, билдирилаётган мулоҳазаларга ҳурмат билан қарайди, ўз фикрида жуда қаттиқ туради, унча-мунчага тан бермайди, унча-мунчадан енгилмайди. Бироқ бу зўраки-зўравонлик ёки ўжарлик қилиб икки оёқни бир этикка тиқиб олиш, дегани эмас. У ўз фикрига ишонади ва ҳимоя қилади, бошқаларни ҳам ишонтиради. Шу боисдан бир карра суҳбатини олган одам ундаги самимият чашмасидан баҳра олгач, чанқоғи босилади, кўнгли кўтарилади, меҳри ияди, бир умрлик дўст-биродар, ака-ука бўлиб қолишни истайди.

Ўхшашликнинг яна бир белгиси, унинг табиатида мусаффо ҳавонинг мўллигидир. Маҳмуд Саъдийнинг сеҳрли «ҳабдори»си — одамгарчилик! Одамларда «одамгарчилик» деган оддий хислатлар сийраклашиб, ноёблашиб бораётган замонда у ана шу малҳами билан дилларга дармон бўлади, улуғлар дуосию ёшларнинг раҳматига кўмилиб юради. Ҳеч қачон бировнинг орқасидан тош отмайди, аксинча, билганича мақтайди, бисотидаги энг илиқ сўзлар билан таъриф-тавсиф қилади, ғанимлик мақомида бўлган «жўра»лардан ҳам меҳрини қизганмайди.

Ҳаётда шундай кимсалар борки, ёнингда ошнонган, дейди-ю, аммо ютуқларингни кўрганда уйқуси қочади, хато

қилишингни пойлаб ич-этини ейди, қулай фурсат келиши ҳамоно оёғингга чалим беради. Иши битиб, эшаги сувдан ўтиши билан на оғайни, на устозни танимай, кеккайиб кетувчи бундай кимсалар худбинлиги билан яхшиларнинг асабига тегади, шундан роҳат-фароғат олади. Маҳмуд Саъдий учун ҳам бундай башаралар бегона эмас. У безбетларни танийди, уларнинг ичида бижғиб ётган фитналарни фаҳмлайди, сезади. Сезиб туради-ю, лекин шу сўқир дилларга ҳам эзгулик соғинади, уларни маърифатли, адолатли бўлишга ундагиси, эзгуликка чорлагиси келади.

2

Ўхшашликнинг яна бир жиҳати шундаки, кийикўт, лолаю бинафшалар сингари доврўқли бўлмаганидек, Маҳмуд Саъдийнинг номи ҳам номдор шоирлару донгдор ҳофизлар сингари машҳур эмас. Бироқ олиму журналистлар орасида шоҳона ҳурмати борлиги ижодкор аҳлига ойнадай маълум: ҳамма танийди, ҳурмат қилади, билади, қадрлайди. Унинг дўст-биродарларига, устоз-шогирдларига бўлган меҳр-оқибати, айниқса, самимий ва чексиз. Устозлар меҳри, устозлар олдидаги бурч эса у учун ҳамиша муқаддас. Таниқли адабиётшунос олим ва адиб, академик Матёқуб Қўшжонов ҳаётлигида кунда-кунора кўнгил сўраб турганларнинг биттаси раҳматлик Шукур Холмирзаев бўлса, биттаси шу — Маҳмуд Саъдий эди. Академик Иззат Султон ҳам Маҳмуд акани худди туғишган инисидек ардоқлар, иззат қиларди. Шогирдликни, одамгарчиликни жой-жойига қўйгани учун ҳам устозлар эъзозига сазовор бўлди.

Маҳмуд аканинг бадиҳалари, мақолалари тилининг ширинлиги ва образлилиги, халқ маталлари ва мақолларига бойлиги, фикрларнинг тиниқ ва мукамаллиги билан ўқувчини мафтун этади. «Адабиётимизда истеъдодли шоирлар, ёзувчилар кўп, — дейди у таниқли олим ва адиб Иброҳим Фафуров ижодига бағишланган «Фикрчан ижод» мақоласида. — Бироқ, афсуски, истеъдодли мунаққидлар, ҳатто қобилиятлилари ҳам бармоқ билан санарли даражада кам. Фикримча, ҳақиқий мунаққидлар шунинг учун кам учрайдики, бу соҳанинг масъулияти жуда катта. Танқидчи ҳам ёзувчи каби ҳаётни, одамларни, адабиётни, умуман,

маданият тарихини чуқур билиши керак. Бироқ адиб фақат китобхон олдида масъулият сезса, танқидчи ҳам китобхон, ҳам ёзувчи олдида жавобгарлик ҳис қилади. Хуллас, жайдари қилиб айтсак, танқидчининг нони қаттиқ. Ана шундай масъулиятли ва нозик соҳада Иброҳим аканинг ўз ўрни бор». «Шукруллонинг кўнгил чироғи» бадиҳасида эса мана бундай фалсафий сатрлар бор: «Дунёда инсондан қудратли зот йўқ. Инсон ҳар нарсага қодир. Агар у хоҳласа, астойдил жазм этса тоғларни талқон қилади, дарёларни тескари оқизади. Биров дардига дармон излаб келса, имкон йўқлигидан нолиш эса бир баҳона, холос». Бундай мисраларни битиш учун одамда юксак иқтидор билан бирга улкан ёзувчилик салоҳияти ҳам бўлиш керак, албатта.

Маҳмуд ака нолиш, нолиниш каби мискин туйғулардан узоқ, ҳамиша шукур дейди, шукур қилади. Бетиним ўқийди, ишлайди, ёзади: мақола, рисола, тақриз, китоб...

3

Аmmo Маҳмуд Саъдий деган фикрли журналист, кенг мушоҳадали олим, синчков ношир, тажрибали муҳаррир, бағрикенг ака ва ҳақ сўзли отанинг қиёфасини безаб турган асосий фазилат бундаям эмас. Ундаги аҳли қалам қадрлайдиган энг камёб фазилат — зукко таҳрирчилигидир. Кўлига тушган кўлёзмага (агар унда «жон» бўлса) заргарона ишлов беради, ҳар сўз, ҳар иборани эринмай ялтиратади. Бугун ўрта авлод деб аталгувчи истеъдодли ёзувчи-шоирларнинг аксарияти таҳрирни раҳматли Ваҳоб Рўзиматов ва Маҳмуд Саъдийдан ўрганган, дейишда ҳам асло лоф йўқ. Хом-хатала китоблар дўконларда қалашиб ётганини кўрганда адабиёт учун Маҳмуд Саъдийлар етишмаётгани, уларнинг қадри, ўрни билинаётгани яна-ям яққолроқ сезилади.

У биронта асар таҳририга киришганда уй-рўзғор ташвишларини, режалаштирган юмушларини, ёзилажак рисола ё мақолаларини, мухтасар ифодалаганда, Ўзини тамомила унутади. Бутун вужуди билан «мардикорлик»ка шўнғиб кетадики, бу типдаги кишиларни ҳеч иккиланмай «таҳрирчи-могиканлар», деб атаса бўлади. «Мардикор» сўзи

қанчалар кўпол ва ножоиз эшитилмасин, адабиёт жабҳасида бировнинг китоби учун тер тўкиб ишлайдиган муҳаррирлар борган сайин озайиб бораётгани, нашриётчилик соҳасида ушбу вазифани бажарувчи фидойилар етишмаётгани ҳеч кимга сир эмас. Маҳмуд ака эса қайта-қайта таъкидлаш зарурки, бутун умрини, бор куч-ғайратини худди шундай машаққатли «қора иш»га бағишлаб келаётир. У, эҳтимол, ўзгалар учун тўккан пешона терини ўзига — ўз ижодига сарфлаганида унвонларга сазовор бўлиши мумкин эди. Том-том қиссаю романларни, папка-папка илмий тадқиқоту монографияларни «қоғозли конфет»дай чиройли тарзда таҳрир қилган одамнинг кўлидан келарди бу. Эҳтимол, ўшанда тилига кучи етмаган айрим ноқобиллар беписандлик ила: «Маҳмуд Саъдий оғзакидан «беш», ёзмадан эса...» деб ҳирингламаган бўларди. Эҳтимол, Маҳмуд ака, ўз ибораси билан айтганда «ёмон ёзгандан — ёзмаган маъкул» ақидасига амал қилгандир. Эҳтимол... Ҳа, «эҳтимол»лар кўп. Аммо уларнинг барчаси бизнинг тахминларимиз, холос. Ҳақиқат эса ойдай равшан: Маҳмуд Саъдий жамики «эҳтимол»лардан бохабар ҳолда ҳаётини таҳрирчиликка бағишлади ва бағишлаётир. Ҳали-ҳамон таҳрир ва таҳлил деб аталмиш соҳани кўзларининг нури билан нурлантириб яшайди. У қўл учида, алдам-қалдам ишлолмайди. Бор кучини, иқтидорини, илмини сўзларни пишитишга, томчида қуёш акс этганидек, ўрни-ўрнида қўллашга — маънодорлик юқтиришга сарфлайди. Мисралардаги ранглар жилосини аниқ-тиниқ кўради, сўз товушларининг нозик оҳангларига қулоқ солади, сатрлар замиридаги ҳаётгий ва фалсафий мазмуннинг нақадар чуқур ёки саёзлигини ўлчаб-тортиб кўради, руҳий ҳолат сувратларига заррин ранглар беради. Асарни пароканда руҳий ҳолатлардан, ёлгон пафосдан, жозибасиз манзаралардан, ялтироқ тасвирлардан, иярчан, нурсиз ифодалардан битта-битталаб «артиб» тозалайди. Мижғов, салқи, бетайин, жилтир, ўлармон сўзларни иқи суймайди. Оламни образли кўриш иқтидори, тагдор ва сермаъно иборалар, ҳиссиётнинг қуюқлиги, хаёлотнинг юксаклиги, ойнадай тиниқ манзаралар эса жони-дили, шундай қўлёмалар қўлига тушганда ёш боладай яйраб-қувнаб кетади. Шу боисдан-

ми, «дарвеш», «девонафёъл» деб эъзозлашади баъзилар устозни. Мен ҳам дафтардай биринчи китоби чиққанда ҳисобидан айрилиб, кўрқиб юрган пайтларимдан буён Маҳмуд Саъдийнинг меҳр булоғидан баҳраманд бўлиб келаётганларнинг бири сифатида ҳамиша устозга қуллуқ қиламан. Қани энди, тоғларимизда кийикўтдек шифобахш гиёҳлар, ҳаётда эса Маҳмуд Саъдийдек «дарвеш»лар кўпроқ бўлса...

*Узоқ ЖўРАҚУЛОВ,
адабиётшунос*

УНИВЕРСАЛ ОДАМ

Маҳмуд ака ҳақида гап кетганда, энг аввал, хаёлимга бу одамнинг қолипларга сифмаслиги, устозим Бегали Қосимов билан дўст, даврадош, маслакдош экани келади. Кейин, у мансуб авлоднинг XX аср ўзбек адабиётида ўзига хос ўрнига эга, том маънодаги авлод бўлганини қалбан эътироф этаман. Воқеан, юзйилликлар табиати башариятга тақдим этган авлодлари билан белгиланади. 60-йиллар авлоди эса ўтган аср адабиёт дунёсида наср, назм, таржима, адабиётшунослик соҳаларидаги ютуқлари билан ўчмас из қолдира олган авлодлар сирасига киради.

Бу авлоднинг том маънодаги вакили бўлмиш Маҳмуд Саъдийни кўпчилик, матбуотда ишлагани боисмикан, яхши публицист, ўтқир муҳаррир сифатида танийди. Лекин Маҳмуд Саъдий универсал одам.

Хўш, нимаси билан универсал одам?

Назаримда, аввало, Маҳмуд Саъдийда фақат чин ижодкорлардагина учрайдиган бир фазилат бор. Бу фазилат унинг одамга тикандек ботадиган киноя ва қочиримлари, бетга айтиладиган ҳақиқатлари қуршовида ҳам жозиба касб этаверадики, бунга моҳир талқинчи ақл ҳам лол қолади. Ижодкорнинг тортиш кучи ҳақида кўпчилик билади. Бу куч бамисоли сайёраларни жипс ушлаб турган қуёшдек ижод аҳлинию ижодга даъвогарларни маълум радиусда жамлайди. Маҳмуд Саъдийда мен илғаган илк фазилат шу. Далил — унинг атрофидан сира одам аримаслиги. Гоҳ чала қолган мақола, гоҳ бирор китоб, гоҳ

маслаҳат, гоҳ баҳс-мунозара бунга баҳона. Маҳмуд Саъдий адабий жараённинг исталган даври хусусида исталган одам билан соатлаб гаплаша олади. Энг қизиғи, бу суҳбат туфайли ҳосил бўлгич манфаат аксарият бир томонлама — Маҳмуд Саъдийнинг суҳбатдошига йўналган бўлади. Лекин Маҳмуд ака буни билиб-билмаганга олади. Натижада суҳбатдош ғурури озор кўрмайди, у ўзини аввалгидан ҳам улуғворроқ, донороқ сеза бошлайди. Шунинг учун бўлса керак, Маҳмуд Саъдийга шундай суҳбатдошлар томонидан берилган «устоз» куняси унинг сермашаққат йўлини эҳтиром нақшлари билан безашга эмас, шогирдлар кўнглига таскин уруғларини қашага хизмат қилади.

Маҳмуд Саъдий шоир эмас, аммо у шеърятни яхши билади. Лойиқ бўлса, бу оқимни фойдали ўзанга солишганда қурби етади. Маҳмуд Саъдий ёзувчи эмас, лекин наср аталмиш серсалобат қарвоннинг нима юклар кетаётганини, қай манзил томон йўл тутганини яхши англайди. Уни йўл хатаридан огоҳ этишни ҳам эплайди. Маҳмуд Саъдий таржимон эмас, бироқ «Она тилини яхши билади», деган сифат унга қарата айтилса, бу ибора мантиқли, маъноли жаранглайди. Чунки Маҳмуд Саъдий гап сингари инжиқ, сўз каби хасис, тиниш белгиларидек қаттиққўл одам.

Маҳмуд Саъдий — адабий жараён, адабиёт тарихи, адабиёт назариясига доир жиддий рукнларнинг идеологи ва амалиётчиси. Унинг «Биз киммиз?», «Ўзбеклар ва дунё», «Еттинчи қитъа», «Бадиият ва назария», «Китобингизни ўқидим», «Аслиятдан таржима», «Мангу лаҳза» сингари адабиётшунослик, таржимачилик ва таржимашуносликка доир ўнлаб рукнлари фақат матбуот, публицистиканинг эмас, миллий этика ва эстетика манфаатини кўзлаган, том маънодаги кашфиёт даражасидаги рукнлардир. Унинг ноширлик фаолияти доирасида адабиёт манфаати миллат манфаати билан бирикиб кетади.

Маҳмуд Саъдий исталган газета ёки журнални гулла-тадиган раҳбар ҳам бўлиши мумкин эди. У ҳолда асло (яна ўша гап) чинакам Маҳмуд Саъдий бўлолмасди. Ҳамма бош муҳаррирларга ўхшаш бир раҳбар бўларди, вассалом. Лекин адабий жараён ҳам, адабиёт ҳам кўп нарсани бой

берган бўларди. Зотан, Маҳмуд Саъдийнинг аввалида «бош» сўзи бўлмаган «муҳаррир» унвони айнан адабиёт фойдасига ишлайди. Маҳмуд Саъдий муаллифлар услубидаги эга-кесим, нуқта-вергулларни эмас, фикр ва ритми таҳрир қила оладиган муҳаррир. Холис гап шуки, бундай муҳаррирлар ҳар кун тугилавермайди. Шу боис ҳам, Маҳмуд Саъдий бугунги кунда «Таҳрир назарияси» ҳақида асар ёзиши мумкин бўлган ноёб мутахассис. (Айни пайтда, ушбу жумлаларни ёзаётиб, унинг бу борада билганлари муайян қолипга тушармикан, деган истиҳола ҳам йўқ эмас.)

Менингча, Маҳмуд Саъдийнинг мақола ва тадқиқотлари, энг яхши асарлари абстракт потенция сифатида унинг ботинида яшамоқда. Ҳали ёш пайтида «Теран томирлар» номи билан нашр этилган, катта ижодкорлар эътиборига тушган адабий жараёнга оид китоби ўша — абстракт потенциянинг учқуни эди, десак унчалик хато бўлмайди.

Ижодий қувватини ботинда сақлаш борасида у 60-йиллар авлоди орасида рекордга эришди. Айнан шу боис ҳам, менингча, Маҳмуд Саъдий аталмиш универсал одам мақомига эга бўлди. Яна бир томони, Маҳмуд Саъдий ҳаётни, турмушнинг аччиқ-чучугини татиган, яхши билган одам. У кўп ижодкорлар қилмаган ишни қилиб кўрган. Масалан, экскаваторчи бўлгани ҳақида аниқ далилларим бор. Қолаверса, Маҳмуд Саъдий ўз авлодининг кўпчилиikka қоронғи яхши ва ёмон тарафлари, сир-синоатлари ҳақида ҳам қомусий билимга эга. Бу эса, универсал сифатини безаса безайдики, сира пасайтирмайди.

Зиёлининг қадр-қиммати ўзи мансуб миллат ва авлод маънавиятига нима қўшгани билан белгиланади. Бу жиҳатдан, бугун етмишни қоралаган домла Маҳмуд Саъдийнинг мақоми аниқ. У нафақат илмий-адабий, маънавий-маърифий жараённинг фаол иштирокчиси, балки чин маънодаги УСТОЗ, АДИБ номига муносиб шахсдир.

ЁШЛАР ТАРАФДОРИГА ЁШЛИК ҲОМИЙЛИК ҚИЛАДИ!

*Уч яшар қизим Севинчининг саволи: «Ойижон,
«Устоз» дегани — Маҳмуд ака дегани-а?»*

Устозни ҳайрон қолдириш — кам кузатиладиган ҳодиса. Иккаламиз учун ҳам сеvimли бир адибнинг икки томли китобини сотиб олиб, бир мақтанмоқчи бўлувдим... «Ҳа, яхши қилибсан. Ҳозир бир минг олти юз сўмга нимаям берарди», дея нарҳини айтган эдилар, қайтанга ўзим лол бўлиб қолдим. Камига, китобга ёзувчининг «фалон-фалон» асарлари кирмаганию яна қанча ададда чиққанини ҳам кўшиб қўйдилар!

Мен омад тушунчасига кўп ҳам суянавермайман. Ҳаётда омад уч соҳада: яхши ота-она, ҳақиқий дўст ҳамда яқдил ёрнинг рўбарў бўлишида кузатилади, деган фикрдан. Назаримда, қолган ҳар қандай чўққини забт этиш инсоннинг кучи ва иродаси билан қўлга киритилади. Аммо бугун ана шу сафга чинакам Устозни топа билиш ҳам ҳаётнинг энг тансиқ тортиғи эканини англадим. Маҳмуд Саъдийни мен эсимни танишимдан ҳам илгарироқ таниганим ёлғон ҳам, баландпарвоз ҳайқириқ ҳам эмас. Бу ном менга ҳали гўдаклик чоғларимдан қадрдон. Ота-онадан давлат, ҳунар, ака-ука, опа-сингил, дўст-ёрлар мерос қолади. Менга эса онамдан шулар қаторида энг яхши Устоз ҳам мерос бўлиб ўтди. Онамга ҳавас қилиб, журналистика соҳасини танладим. Аммо ҳали бир сатр ҳам мақола ёзмай туриб, Маҳмуд аканинг ишлаш принципи, ёзишда нималарга кўпроқ эътибор қаратиш лозимлиги, таҳрир санъати, мутолаа маданияти ҳақидаги фикрларини онамнинг тилидан эшитдим. Кейинроқ шу йўналиш бўйича олий ўқув юртига кириб, эндиликда улардан «расман» таълим ола бошладим. Демак, улар менга икки карра устоз бўлдилар.

Дарсда анчайин жиддий гапларни, тигли фикрларни ўзига хос услубда — ўйноқи оҳангда, юмор билан бойитиб талабаларга етказиб беради. Чамамда, шунинг учун ҳам домла берган маълумотлар талабалар хотирасига яхши муҳр-

ланади. Устознинг ҳеч кимникига ўхшамаган ўз луғати — тили бор. Маҳмуд Саъдий мактабини кўрган ҳар бир ижодкор, талаба бу «луғат» билан таниш. Эсимда, айрим курсдошларимиз билан ўша сўзлардан ўзлаштиришга ҳам уришиб кўрганмиз-у, ammo домланикидай жаранглантишни эплолмагандик. «Ҳа, дангаса, юрибсанми, шалвирааб...» деган беозор койиши меҳрга йўғрилган. Бировга муносабатида ортиқча жимжима, бўёқдорлик йўқ. Мақтовни ҳам, танқид ёхуд танбеҳи ҳам самимий. Баъзан катта-катта ёзувчи, публицистларни аёвсиз танқид қилишини кўриб, домладан ҳайиқиб тураман, ёзганларимни кўрсатгани кўрқаман. Баъзан эса... Маҳмуд ака ҳар бир шогирдининг фикрини, ҳатто майда муаммоларини ҳам эътибор билан эшитди. Ўз таъбири билан айтганда, «кудук» бўлиб беради. Шундай пайтларда ўзимни беихтиёр болага айланиб қолгандай ҳис қиламан. Учинчи курсда қайсидир дарс бўлаётганди. Маҳмуд Саъдий эшикни тақиллатиб, маърузачи домладан мени сўраб чақиртирдилар. Чиқсам, Асқад Мухторнинг «Уйку қочганда» номли тўпламини бердилар. Ҳайрон бўлдим. Китоб ваъда қилмаган бўлсалар, нега атайин қидириб келади?! Лекин шундай катта инсоннинг оддий бир талабасига махсус китоб совға қилган кунни ҳозир ҳам ҳаяжон билан эслайман. Билсам, устоз китобни кишининг табиатидан келиб чиқиб тавсия этар эканлар.

Саъдий домладан қисқа вақтли суҳбатда ҳам жуда кўп нарса ўрганиш мумкин. Истаган мавзуда, ҳар қандай соҳада сиз учун янги бир гапни айта олади. Ўзларини «дилетантман» дейдилар-у, мавзунини соҳа мутахассисларидан яхшироқ тушунтириб берадилар. Улар билан гаплашгач, кўп нарса ва кўп гаплар жўн, примитив бўлиб кўриनावеради. Атрофимдаги одамлардан кўнглим тўлмай, хуноб бўла бошлайман. Бундай пайтда Маҳмуд ака «Бреҳт усули»ни қўллаш лозимлигини уқтирадилар. Яъни, одамлар гавжум бир хонада уларга чалғимай, ўзинг алоҳида дунё бўлиб, узилиш, узлатга чекиниш методи. Айтайлик, катта бир мажлисда бефойда масала устида баҳс кетяпти. Сен эса бутунлай бошқа бир ўй билан банд бўлишинг, китоб ўқишинг мумкин. Баъзан уларга қараб туриб, устоз тўғри яшашни санъат даражасида ўзлаштирган бўлсалар керак, деган фикрга бораман. «Инсон ўзидан кейинги авлодни шакллантириши учун ҳам ўзини-ўзи тарбиялаб бориши

лозим. Эртага фарзандларининг зиёли бўлишини истаган одам бугун китоб ўқиши, наслда дангасалик илллати урчимаслиги учун ўз ғайратини фойдали ишларга йўналтира билиши керак», дейдилар. Демак, мудраб ётган фазилатларни сергак тортириш, мавжуд иллатларни келажак авлодга мерос қолдирмаслик кишининг ўз қўлида экан-да!

Бир курсдош дўстим илмий иши мавзуси юзасидан қайси адабиётларга мурожаат қилиши мумкинлиги ҳақида сўраб қолди. Мен энг тўғри ва керакли маслаҳатни Маҳмуд Саъдийдан олиши мумкинлигини айтсам, у: «Сиз ҳам Фаррух Жабборовга ўхшаб, устозингизни реклама қилиясизми? У Саъдий домлани яхши кўрганидан ҳаммага мақтайвереди», деб қолди. Йўқ, мен ҳаммага ҳам устозим ҳақида гапиравермайман. Мен уларни қизганиб яхши кўраман!

Киши ўз дарду ҳасратини тўкиш учун ҳар қандай вақт ва шароитда ўзига ҳамдард топа олади. Вокзалда ўтириб ёхуд бекатда автобус кутаётиб ҳам йўловчи ҳамроҳингизга ташвишларингизни айтиб енгил тортишингиз мумкин. Аммо қувончу шодликни баҳам кўриш учун албатта унга дахлдор яқинингиз бўлиши лозим. Маҳмуд Саъдий жуда кўп ижодкорларнинг ана шундай яқинига айланган. Шогирдларининг мақолалари, ҳикоялари матбуот юзини кўрганда, китоб ҳолида чиққанда, улардан аввалроқ суюнчи олишга шошади, кўпроқ қувонади... Устоз «Бахт қабристонини» ҳақидаги ривоятни кўп такрорлайдилар. Улардан: «Маҳмуд ака, сиз шу кунгача ўзингизни қанча яшадим, деб ҳисоблайсиз?» деб сўрасам, «Инсон бахтни дақиқаларда яшайди. Ўзига ҳамфикр, яқдил инсонлар билан суҳбатлашганда, кўзлаган ишлари амалга ошган лаҳзаларда бахтни туяди. Буларнинг ҳисоб-китоби чиқарилиб, яшалган «УМР» сарҳисоб қилинади. Ишимни, йўлимни мендан кейин эртага кимдир давом этгирса, демак, мен яшайвераман». Дарҳақиқат, улар ҳар бир шогирдини: «Бугун нима иш қилдинг? Нима ёздинг? Неча бет ўқидинг?» деб «тергаш»дан эринмайди.

Устоз чинакам фидойи инсон! Бу нафақат унинг касбига, яқинларига, китобга, адабиётга, миллатга, балки ўз фикрига бўлган қатъий эътиқолида яққол намоён бўлади! Зотан, том маънодаги фидойилик аввало фикр, нуқтаи назар, қолаверса, кишининг ўз «мен»ига бўлган ишончи-

да аксини топади. Яқинда бундан роса йигирма йил муқаддам Маҳмуд Саъдий билан «Ёш ленинчи» (ҳозирги «Туркистон») газетасида чиққан суҳбатни ўқидим. Ўртадаги йигирма йил бугунги ҳеч бир фикр, қараш, муносабатга таҳдид қилмаган. Ҳатто, айрим жумлаларни бошлайман-у, давоми қулогимда ўз-ўзидан жаранглайверади. Ҳаммаси таниш, ҳаммаси ўша-ўша... Кишининг сийратисидаги барқарорлик сувратга ҳам таъсир этарканми, йигирма йил аввалги суратда ҳам ҳеч қандай ўзгариш йўқ! Бу йил Устоз етмиш ёшни қаршилаяпти. Илгари етмиш ёшли отахонлар кўз ўнгимда, албатта, кимнингдир кўмагига муҳтож, мункиллаган қариялар сифатида гавдаланар эди. Маҳмуд Саъдийнинг ҳаётга, касбига бўлган муҳаббати, ғайрати эса гўё ўз ёшини инкор этади. Бир шоиримиз «Ёшларнинг қилаётган ишлари малол кела бошлаганда, инсон қарий бошлайди», деган эди. Устозни кузата туриб, ёшларнинг дунёқараши, юриш-туришидан ғижинганига, умуман, бирор нимадан нолиганига ҳеч гувоҳ бўлмадим. Балки, аксинча, ҳаммиша катта-катта режалар, ишлар ҳақида зўр иштиёқ билан сўз очадилар, доим матбуотда яна қандай янгиликлар қилиш мумкинлиги борасида изланадилар, ёшларни ёқлаб жон куйдирадилар. Демак, ёшлар тарафдорларига Ёшлик ҳам ҳомийлик қилар экан-да!

*Дилором МАТКАРИМОВА,
журналист*

«УЗР БЎЛҒАЙМУ...»

Устоз Маҳмуд Саъдий домла қутлуғ 65 ёшни қаршилаб, ёш тўйи бўлганида фақир беҳабар қолибман. Беш-ўн қақирим нари жойдаги ишхонада қоғозга мук тушганча камина бу ҳақда «супра қоқди»лардан ҳам кейин эшитибман. Хижолатда қолибман-у, дедим. Бу ёғи қандоқ бўлди?

Ниҳоят, «ЎзАС»нинг узун даҳлизидида кўзим у ёқдан-бу ёққа бир-бир қараб секин ичкари юрдим...

Йўл бўйи хаёл қоғозига бир не қоралаб ишхонамга қайтиб келдим. Битикни ёзгач, устозга сим қоқдим ва «Бир нарса ўқисам майлими?» деб изн сўрадим. «Ўқинг», деди домла самимият билан.

Мен куйидаги битикни ўқидим:

Устоз Маҳмуд Саъдий домлага фақирнинг табрик учун кечикув узри ҳаволаси бу турур:

*Домла Саъдий манга айди «одамассиз», одаммасман,
Недур демоқ бўлдим, аммо демадим, чун одаммасман.*

*Узлатдаму ва ё қолиб гафлатдаму билолмабмен,
Хизматда турсам ўлмасдим, одамдай бир келолмабмен.*

*Бошим хамдур, абас неча таассуф айласам пеша,
Олтмиш бешга кирган устоз қутлай Сизни шоша-пиша.*

*Кеч бўлса ҳам қабул этинг, ёзуғимиз бўйнимизда,
Сизлар бор деб тўқ юрамиз, одам бўй ўз кўнглимизда.*

*Койиб мендай далиларни узоқ йиллар яшагайсиз,
Сўзлай-сўзлай охир мендин бирор одам ясагайсиз.*

*Саъй этгамен ҳеч қурса урвоғингизча элга ярай,
Юз ёшлик тўйларингизда одам бўлиб қутлаб борай.*

*Узр бўлғайму деб, Узро битур пандин егунича,
Ўзни одам демас эмди «одам бўпсан» дегунича.*

Устоз ҳар байт сўнгида «ҳа-а», деб қўяр, охирги байт-ни қолдириб, шеърни тугаш оҳангида ўқиб тўхтагандим.

— Узро қани? — сўради устоз.

— Узро йўқ, — дедим.

— Узрони кўшинг, — деди домла таъкид оҳангида.

Ижозат бўлди-ёв, деб дарров давомини ўқигандим.

Домла фақирни осонгина кечирган бўлса-да, мен ўзим-ни кўп койиб юрдим.

Жамол ШАРОПОВ,
журналист

ЎЗГАЛАР ЎЙИ БИЛАН ЯШАЁТГАН ЗОТ

— Хабарингиз борми, Маҳмуд ака етмишга тўлаётганмиш, — деди шоир Саъдулла Аҳмад.

— Қайси Маҳмуд? — шоирлар, олимлар ва журналистлар орасида Маҳмуд исмли танишлар кўп бўлганидан ҳайрон бўлиб сўрадим.

— Курсдошингиз Маҳмуд Саъдинов!

— Йўғ-а, ҳали етмишга узоқ бўлса керак. Баҳорда учрашганимизда уч жойда — Ўзбекистон давлат жаҳон тил-

лари университети, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ва «Маърифат» газетасида ишляпман, деганди. Кўриниши ҳам анча ёш ва тетик эди, — дедим ишонмай. — Яна навбатдаги ҳазиллардан бўлмасин?!

Буни қаранг-а, худди кеча дорилфунунга кириш ташвишида юргандекмиз. Демак, Маҳмуд билан илк бор учрашиб, танишганимизга ярим аср бўлибди. Ўшанда мен йигирма тўрт ёшда, Маҳмуд йигирма ёшда эди. Қаранг, етмишвой бўлиб қолибди азамат.

1960 йилнинг айна ёз чилласи. Мен ижарада яшаётган хонадон ҳозирги Бобур номидаги боғнинг қибла томонида эди. Ҳовлида имтиҳонга тайёрланишга шароит йўқлиги боис боғдан бир хилват жой топганман. Аввалига бир ўзим эдим. Бирин-кетин андижонлик Боймирза, наманганлик Малик Тошбеков, фарғоналик Илҳом Сиддиқов билан танишиб, тўртовлон бўлиб олдик.

Биз кирмоқчи бўлаётган университет ўша пайтда САГУ — Ўрта Осиё давлат университети дейиларди. Бошқа республикаларда журналист кадрлар тайёрлайдиган институт бўлмагани сабабли Тожикистон, Туркменистон ва Қирғизистон республикаларига ҳам шу университетнинг филология факультети таркибидаги журналистика бўлиmidан ўрин ажратиларди. Мандатга Маҳмуд биринчилардан, мен йигирма тўртинчи ўринда чақирилганмиз. Лекин ўша кунгача ҳали бир ярим ой бор эди. Ваҳималар, шов-шувлардан ташвишга тушмаслик учун университетга бормасдик.

Кунларнинг бирида Илҳом Сиддиқов самарқандлик бир йигитни бошлаб келди. Илҳомда бир оз шошқалоқлик, чумолидан фил ясаш, тезлик бор эди. Меҳмонни Маҳмуд Саъдинов деб таништирди. Қабул комиссиясида ҳужжат топшириш чоғи танишиб қолишган экан. Илҳомнинг таърифича, танишининг оёғининг бошмалдоғидан сочининг учигача лиммо-лим илм эмиш.

Кўринишдан босиқ, ўртабўй, буғдойранг, гап орасида бошини хиёл орқага ташлаб, юзини кафтлари билан сийпалаб, калта-калта йўталиб қўядиган йигитча бизга маъқул бўлди. Чиндан ҳам, билимли, кўп нарсани биларкан. Лекин айрим болаларга ўхшаб гурурланиш, ўзини катта тутиш қусурларидан йироқ, камтар эди. Маҳмуд мактабни битириб бирор йил ишлаган, номдор экскаваторчи бўлиб

танилиш билан бирга, қурилишнинг қўпнусахали газетасига кичик-кичик лавҳалари билан қатнашиб, ишчи-мухбир сифатида ҳам назарга тушган экан. Ана шу ҳавас уни журналистикага олиб келган бўлса, ажаб эмас.

Кириш имтиҳонларини деярли «аъло» баҳоларга топширган Маҳмуд Саъдинов биринчи босқичдаёқ фақат гуруҳда эмас, факультетда ҳам ҳурмат қозонди. Эсимда, иккинчи босқичда ўқиётган йилимиз Маҳмуд билан Тошкент тўқимачилик комбинатининг «Тўқимачилар овози» қўпнусахали газетасида уч ойлик амалиётда бўлганмиз. Ўқишдаги каби амалиёт даврида ҳам тиниб-тинчимасди. Фақат таҳририятда эмас, босмахона, ишлаб чиқариш цехларида бўлиб, қайноқ ҳаёт бағрига шўнғиб кетарди. Ўнлаб хабар, мақола, репортаж ва лавҳалари билан журналист сифатида қалами қайралиб борарди.

Биз Маҳмуд билан профессорлар Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов раҳбарлик қилган адабий тўғаракда Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов, Абдулла Орипов, Омон Мухторов, Ойдин Ҳожиева, Ортиқбой Абдуллаев, Гулчеҳра Нуруллаева, Турсуной Содиқова, Рауф Парфи каби қаламкашлар билан қатнашардик. Маҳмудда адабий танқидчиликка мойиллик ўша пайтлардаёқ сезиларди.

Маҳмуддаги тиришқоқлик, билимга чанқоқлик, тиниб-тинчимаслик, атрофидагиларга меҳр-оқибати ва самимийлигига ҳавасим келарди, унга ўхшашга ҳаракат қилардим. Унга раҳмим ҳам келарди. Кам ухларди, ҳатто овқатланаётганда, шаҳар транспортида кетаётганида ҳам китоб ўқирди. Фақат ўзбек адабиёти эмас, рус классиклари, жаҳон адабиёти дурдоналарини ҳам мутолаа қиларди. Дам олиш кунларини кутубхоналарда ўтказарди. Бировнинг қўлида янги чиққан ёки ноёб китобни кўриб қолса, ўша китобни топиб, сотиб олмагунча қўнгли тинчимасди. Пули бўлмаса, қарз олиб бўлса ҳам ўша китобни харид қиларди. Аммо китоб масаласида жуда хасис эди.

Ташқи кўринишдан ўз ташвишлари билан банд, бошқаларга нисбатан бефарқ кўринса-да, ўта синчков, зийрак, ўзгалар учун керак бўлса жонини ҳам аямайдиган инсон эканини бизлар яхши билардик. Фақат курсдошлари эмас, юқори ва қуйи босқич талабалари билан ҳам тез тил топишиб кетарди. Кириш имтиҳонлари пайтида қиш-

лоқдан келган абитуриентларга йўл-йўриқ кўрсатиб, ортидан эргаштириб юрарди. Ҳатто домлаларга «жияним, қариндошим» деб ёрдам беришларини илтимос қиларди. Кейинчалик иши битгач, уни лақиллатдим деб ўйлаб, юзига оёқ қўймоқчи бўлган талабалардан Маҳмуд ҳеч ҳам ранжимасди, хизматларига афсусланмасди, юзига солмасди. У ана шунақа бағрикенг, дарёқалб инсон. Бугун ҳам холис хизматлар, «мардикорчилик»дан кечгани йўқ. Кимларнинг китоби унинг таҳриридан сайқалланиб, кимларнинг диссертациялари маромига етди. Таҳрир дегани шунчаки, танишиш эмас. Саҳифалар, боблар қайта ёзилиб, руҳ бағишланади. Бундай савобли ишларни етмиш ёшида ҳам қилиб юрибди. Эвазига ҳеч кимдан, ҳеч нарса кутмайди.

Ниҳоят, беш йил олдин журналист бўламан деган тилак билан Тошкентга интилиб, ниятига эришган қалдирғочларнинг насибаси қўшилган юртларга қайтиш онлари етди. Кимдир пойтахтда қолди, кимдир ўз вилоятига йўл олади. Маҳмуд Саъдинов гарчи аспирантурада ўқишдан воз кечган бўлса-да, ҳали бир тўхтама келганча йўқ эди.

Мен эртага Душанбега учаман. Хайрлашиш чоғимизда Маҳмуд шундай деди: «Сиз Тошкентда қолишингиз, катта матбуотда ишлашингиз керак эди. Мана, мени айтди дейсиз, сиз Тошкентга қайтиб келасиз». Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар «омин» дейишаркан. Маҳмуд айтгандек бўлди. Тожикистонда бор-йўғи бир йил ишлаб, Ўзбекистонга қайтишим ва бир умрга шу юртнинг фарзанди бўлиб қолишимга ҳам Маҳмуд Саъдинов сабабчи.

Регар туманида ўзбек тилида янги ташкил этилган газетада ишлаб юргандим. Бир куни радиодан Ғафур Фулом вафот этгани ҳақида эшитиб қолдим. Муҳарриримиз номига хат ёздим-да, бир ҳафталик қизчам билан аёлимни ёлғиз қолдириб, аэропортга йўл олдим. Кечқурунги ахборотда Ғафур Фулом билан видолашув «Баҳор» концерт залида бўлиши, дафн маросими Чигатой қабристонидан... — ҳамма-ҳаммаси айтилганди.

Тошкент аэропортидан таксига ўтириб, Анҳор кўприги ёнида тушдим. Қизил майдонга чиқиб бораётгандим, кулоғимга «Жамол ака» деган таниш овоз эшитилди. Қарасам, бир неча қадам нарида Маҳмуд турибди.

— Қачон келдингиз? — деди қучоқлашиб сўрашиб, кўлимдаги сумкани оларкан.

Мен тўғри аэропортдан келаётганимни айтдим. Шу орада ёнимизда Барот Бойқобулов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи пайдо бўлди. Ҳаммаларининг боши ҳам, кўзлари... Маҳмуд кўлидаги сумкани кимгадир тутқазиб, тирсагимдан тортди:

— Юринг, кириб чиқайлик, вақт оз қоляпти, — деди «Баҳор» концерт зали томон бошлаб.

Чигатой қабристонидан Маҳмуднинг Кўкчадаги кватирасига қайтдик. Каттакон ҳовлининг бир бурчагидаги торгина хонада Абдулла Орипов иккаласи ижарада яшаркан. Ўшанда Тошкент зилзиласи икки ярим ой бўлган бўлсада, ҳали ҳам вақти-вақти билан ер силкиниб турарди. Абдулла Ориповнинг кайфи баланд, Фафур Фуломдан жудолик қайғуси ундан баланд бўлганиданми ёки кечадан бери оёқда юриб толиққаниданми, эрталаб ухлаб қолди. Маҳмуд кароватига мени ётқизиб, полга бир кўрпачани ташлаб чўзилди. Аммо уйқу йўқ, бир йиллик гапимиз йиғилиб қолган экан. Бир пайт эшик-деразалар шарақлаб, ер силкина бошлади. Ташқарига сакраб чиққанимизда хонадон эгалари ҳам ҳовлида эди. Хуллас, бир ҳафта Маҳмуднинг ҳужрасида яшаб, «Сирдарё ҳақиқати» газетасига ишга таклиф қилинганим ва Регардаги газета муҳарририга розилик сўраб ёзилган алоқа хати билан Душанбега қайтдим.

Маҳмуд ва бошқа танишлар менга Тошкентнинг ўзидан иш ҳам, яшашга жой ҳам топишди. Лекин Тошкентда зилзила давом этаётгани, шаҳарда ташқаридан келганларни Тошкент фуқаролигига қабул қилиш ман этилгани туфайли иложи бўлмади. «Бирор йил Сирдарёда ишлаб турсангиз, Тошкентга ўтқазиб оламиз», дейишди. Шундай қилиб, менинг «Сирдарё ҳақиқати» газетасидаги фаолиятим тўққиз йилга чўзилиб, ниҳоят, 1974 йили «Қишлоқ ҳақиқати» газетаси ташкил этилиши муносабати билан бир гуруҳ чўллик журналистлар ишга таклиф қилинди. Ўшалар қаторида мен ҳам пойтахтга келдим. Бунинг ҳаммасида Маҳмуд Саъдиновнинг улуши бор.

Мен Айдар Остонов, Малик Бошбеков, Рауф Парфи, Ҳайдар Бозоров, Жўрабой Саримсоқовлар қатори Маҳ-

муд Саъдиновдек бутун вужуди билан эл-юрт хизматига камарбаста бўлган курсдошларим борлиги, шундай инсонлар билан бирга ўқиб, бир умрга дўст тутинганим билан фахрланаман.

Элик йиллик қадрдоним, шунчаки курсдош, ҳамкасб эмас, фикрдош, маслакдош дўстим ҳақида айтадиган гапларим кўп. Насиб этса, саксон-тўқсон йиллиги нишонланганда айтаман. Ҳозирча «Қаламни маҳкам тутинг, белни маҳкам боғланг, қадамни илдам ташланг, кундалик юмушлару ташвишлар билан ўралашиб қолмай, дилда борини қоғозга тушириб, кейинги авлодларга тортиқ этишга шошилинг, умр оқар дарё, ўтганини билмай қоламиз», демоқчиман.

*Жалолiddин МАҲМУД ўғли,
Ланжоу университети талабаси*

ОТАМНИНГ ЭНГ КАТТА ОРЗУСИ

...Отам кўк чойни яхши кўрадилар. Улар ичадиган чойнинг дамланиши бутун бир маросимга ўхшаб кетади. Чойнак аввал совуқ сув, сўнг қайнаган сувда яхшилаб ювилади. Ўн дақиқача қайнаган сув қуруқ чой солинган чойнакка аста қуйилади. Кейин иссиқ қилиб ўралиб, яна ўн дақиқача димлаб қўйилади...

Уйда отамнинг кўк чойини хуш кўрмайдиган одам йўқ. Ҳаттоки, 3—4 яшар невараларигача. Лекин ҳеч ким ичишга ботинолмади; фақат отам учунгина ҳафсала билан дамланадиган чой улар ишдан келибоқ ичишларига тайёрланган бўлади.

Энг қизиғи, отам ишдан келганларида рўй беради: дамланган чой шундай иштаҳа билан ичиладики, кўк чойни унча ёқтирмайдиган одамнинг ҳам ундан ҳеч бўлмаганда бир ҳўплаб кўр-

гиси келади. Айниқса, ҳар ҳўплам отамнинг чарчоғини чиқараётганини кўриб хурсанд бўласан киши. «Худо зап шу кўк чойни яратиб қўйган-да» — бу отамнинг тез-тез ишла-тиб турадиган сўзлари.

Китоб... Менимча (ёки отамнинг тўғрилашлари билан айтганда, «менингча»), отамнинг ягона содиқ дўсти китоб бўлса керак. Отам ўзининг ички дунёсини китоб орқали яратганлар. Хактери, кайфияти, ҳаётга бўлган ёндаш-ви, ўз яқинларига, айниқса, фарзандларига бўлган муносабати, назаримда, китоб орқали шаклланган.

Ўқиган китобларимдаги ота образи, унинг меҳри, фарзанди учун қайғуриши — барча-барчасини ўз отамда кўраман. Яна, бу ўзлари ота меҳрига унчалик тўя олмаганлари учундир, эҳтимол. Лекин отам ҳалигача бирортамизга ҳатто зиралча кириб қолса ҳам қайғурадилар, қўйиб берсак, шифокорга бирга югурадилар. Кенжа фарзанд эмасманми, анчагина улғайиб қолганимга қарамай, ҳалиям «отам мени», деб эркалаб қўйишлари ғалати туюлса-да, менга жуда ёқади.

Болалигимизда отам биз — фарзандларини кўпгина эътиборли жойларга олиб борардилар. Шунинг учун бизда ҳеч қачон таниқли ва машҳур ёзувчилар, шоирлар, давлат арбобларига нисбатан катта ҳайрат ёки катта эътироф сезилмаган. Назаримда, ҳаётда баланд мавқега эришиш ҳар кимнинг ҳам кўлидан келиши, бу мушкул бўлмаган иш эканига кўникма шакллантириш учун отам бизни атайин бирга олиб юрганлар.

Бир куни редакцияга бордик. Қиш куни, жуда совуқ эди. Бир хонага кирдик (бу хона «Жамият ва бошқарув» журнали таҳририятига тегишли эканини кейинчалик билганман). Хуллас, отам 7—8 нафар киши (уларнинг ҳаммаси бўйинбоғ таққани эсимда) билан қайсидир мавзуда баҳслашар эди. Отамнинг овози ҳамманикидан дадилроқ чиқардики, бу менда болаларча гурур уйғотарди. Улар баҳслашишар, мен эса столга олиб келинган кўк чойни чанқоқлик билан ичардим. Узатилган пиёладаги чой бўшайверар, мен бўлсам «камтарлик» билан «яна» дегандек пиёла-ни қайтараверардим... Бир вақт қарасам, ҳар сафар дамла-наётган чойни фақатгина ота-бола ичиб ётган эканмиз. Каттагина чойнак 5—6 марта янгиланавериб, чой узатаёт-

ган «хурматли киши»лардан бирининг ҳайрат билан менга қараб қўяётганини сезганимдагина пиёла бўшатишни секин бас қилдим. Аслида, ичимда яна кўк чой ичгим келиб турса ҳам. Ўшанда улардан бири менга «Ғирт Маҳмуднинг ўзи экансан-у», деганди... (Отамнинг айтишича, у киши профессор Нажмиддин Комилов экан.)

Ҳозир кимдир мени отамга ўхшатса жуда қаттиқ хурсанд бўламан. Чунки ич-ичимдан сезаман, отамдек инсон бўла олишимга кучим етмаса керак. Балки, Маҳмуд Саъдий менинг отамлиги учун шундай туюлаётгандир, лекин мен ҳали уларчалик бағрикенг инсонни билмайман. Отамда чин инсонга хос яхши хислатлар кўп, ҳалиям беғуборлиги йўқолмаган. Ёш бўлсам ҳам буни гоҳида ўзимда тополмайман... Отам кўпинча бировнинг кўнглини ўзларининг эҳтиёжларидан устун қўядилар. Уйда биздан ҳар қанча беркитмасинлар, баъзида кимдир уларнинг кўнгилига ботадиган иш қилганини билиб қоламиз. Шундай пайтлари муносабатларини кўриб, отамдан ранжиб ҳам қоламан. Ҳеч қандай жавоб қайтариш йўқ, мен учун душмандек кўринган бундай одамларни отам тушунишга ҳаракат қилиб кўрадилар, кечириб ҳам юбордилар. Улардан ранжишга ранжийдилар-у, бироқ вақти келиб, жоиз бўлса, ёрдам беришга ҳам тайёр бўладилар. Мен умуман бундай қилолмаган бўлардим...

Назаримда, ҳар бир одамнинг устози бўлади, фақат ҳамма ҳам буни англаб, тушуниб етмайди. Баъзилар учун устоз, бу — мактабида ёки университетда дарс берган ўқитувчиси, яна кимлар учун энг яқин дўсти... Отамнинг устози — китоб. Менинг асл устозим эса — отам! Дилимдан ҳис қиламан, отамчалик ҳеч ким менга илм ва ҳаёт дарсини бермаган ва беролмайди. Буни менга илк бора китобни таништирганлари ёки тарбия бериб, оқдан қорани ажрата олишга ўргатганлари билангина изоҳлаб бўлмайди. Мени журналистикага олиб кирганлари ҳам асосий сабаб эмас. Уларнинг менга устозлиги — юриш-туриши, дунёқараши, ҳамма нарсага муносабати, меҳри, умуман, бутун борлиғи! Отамнинг борлиғи менинг идеалим, ўрнагим, доим ундай бўлишга интиладиган чўққим! Борликларининг ўзи менга таълим, илм!

Қолаверса, отам мени жуда кўп нарсаларга ўргатган-

лар. Китоб мутолаасидан бошлаб, қандай мақола ёзишгача. Ёдимда, болалигимда ўқиган биринчи китобларим отам тавсия қилган эртақ ва дostonлар бўлган. Улар ҳар доим тилим бой бўлишини истайдилар. Бунда халқ оғзаки ижоди катта ўрин эгаллашини нафақат менга, балки университетдаги талабаларга ҳам бот-бот таъкидлайдилар.

Отамнинг биз фарзандларига берган тарбияси, менимча, ўзбек oilаларида кам учрайди. Чунки биз жуда эркин ўсганмиз, отам ҳамиша мустақил фикр билдиришга имкон берганлар, кўниктирганлар. Ҳар қандай шароит ва тақдирда ҳам ўз фикрига эга бўлиш отамнинг ёқтирган хислатлари, шунинг учун ҳам улар бизда мустақил фикрлаш кучли бўлишини кўзлаб тарбия берганлар. Лекин ўзлари бундан қониқмаган пайтлари ҳам бўлган. Масалан, бирор масалада мен буткул ўзгача хулоса чиқаришим мумкинки, бу отамга унчалик маъқул тушмай қолади баъзида.

Олдинлари, болалигимда ёзган мақолаларим отамнинг тахририсиз газетага чиқмасди. Биттагина кичкина мақола-ни қайта-қайта, зарур бўлса, ўн марталаб қайта ишлаттирган пайтлари ҳам бўлган. Бу ҳол мақола то маромига етказилиб, бошқача айтганда, ўзлари хоҳлагандек чиққунича давом этарди. Натижада, мақола меники эмас, худди Маҳмуд Саъдийнинг болаликда ёзган мақоласига ўхшаб қоларди. Улғайганимдан кейин эълон қилишдан олдин ҳеч бир мақоламни отамга кўрсатмасликка одатландим. Ҳозир улар ёзганларимни фақат газетада, тайёр ҳолда ўқийдилар. Танқидни ҳам иш битгач эшитадиган бўлдим... Лекин аниқ биладан, мақолам жуда яхши чиқмаса ҳам, отам мендан мамнун бўладилар. Чунки уни фақат ўзим ёзган бўламан!

Отам берган ҳар бир сабоқдан ўзимга керакли ва имкониятим етадиганини оз бўлса-да, ўргана олдим, ўрганапман. Бу ҳатто мақола қораламасини қандай ёзишимгача таъсир қилди. Масалан, мақолани оққа кўчираётганда дона-дона қилиб ёзиш, қаторлар орасида жой қолдириб, яъни, отам тили билан айтганда, «қоғозни аямасдан, ўқиса бўладиган» қилиб, «кешталикларсиз», «тимтимакли» белгилар билан ёзишни анча ўзлаштириб олганман.

Отам бизга кўп нарсани ўргатишга ҳаракат қиладилар. Бироқ ҳар қачон ҳам улар кўрсатган йўлдан юришни хоҳламаймиз. Эсимда, илгарилари отам билан катта акам

ўртасида баъзи турфафикрлилик мавжуд эди. Хусусан, отамнинг ишлари борасида. Акам отамнинг дуч келганга хизмат тақдирисиз ёрдамлашишларига салбий муносабатда бўлардилар. Чунки отам кўпинча бепул бўлса ҳам бировнинг ижодий ёки илмий ишини таҳрир қилаверар, муаллиф отамнинг қонуний, ҳалол пулини тўламай алдаб кетса ҳам индамасдилар. Акам эса баъзида ўз муносабатларини билдирардиларки, бунга жавоб битта бўларди: «Ҳақим ундан келмаса, Худодан келади» ёки: «Бу одамнинг қандайлигини билиб олдим, бу — энг муҳими». Қолаверса, отам ҳамма нарса ҳам пул билан ўлчанмайди, деб кўп такрорлайдилар. Вақти келиб, акам ҳам, мен ҳам бунинг маъносини тушундик. Ҳозир отамнинг жуда кўп қадрдон дўстлари ва ўғилдай бўлиб қолган шогирдлари бор! Отам, қолаверса, бутун оиламиз қандайдир кўмакка муҳтожлик сезса, улар доим ёнимизда бўлишади, ёрдамларини аяшмайди. Лекин гап фақатгина бунда эмас, асосийси, улар оиламизга яқин кишиларга айланиб, бизлар учун амакимиздай бўлиб қолганида, деб ҳисоблайман...

Отам менга қайта-қайта уқтирадилар: «Шундай яшагинки, орқангдан яхши ва катта ном қолсин». Мен ҳам отам айтгандек кучли одам бўлишга интиламан, чунки биламан, улар берган тарбия, қондан ўтган характер менинг шундай инсон бўлиб етишишимга имкон беради.

Отамнинг умидсиз вазиятларда ҳам ўзига бўлган ишончи йўқолмаслиги, халқини жуда қаттиқ яхши кўриши менда ҳар доим катта ҳайрат уйғотган. Истайманки, отамда ҳеч қачон бу руҳ сўнмасин ва ҳар доим бизга куч бағишласин, улар истагандек инсон бўлиб етишайлик. Бу — отамнинг энг катта орзуси...

70 йил — мен учун жуда кам вақт, айниқса, гап Сизнинг умрингиз ҳақида, характерингиз, кучли иродангиз имконияти борасида кетганда. Умрингиз узоқ, Сизга дамланган кўк чой сингари мазали бўлсин, Оллоҳ доим ўз паноҳида асрасин Сизни, отажон!

Хитой, 2009 йил 10 июнь.

ЖЎШҚИН ҲАЁТ

Сўнгсўз ўрнида

Ибтидонинг интиҳоси бўлади, дейди аҳли дониш. Ушбу рисола орқали Маҳмуд Саъдий ҳақида ўз фикрларини айтган ҳамкасб устозлар, олимлар, тенгқур ва ёш ижодкор дўстлар фикридан кейин айтилмаган яна нима гап қолди, дейишингиз мумкин.

— Барча унинг хислату фазилатларини самимий фикрмуносабатлари билан алқаган бўлса-да, яна айтилмаган кўп гап қолди, — дея жавоб бераман бу саволга. — Негаки, ҳаёт ва ижод чорраҳаларида бу бағрикенг инсон билан рўпара келган ҳар бир кишининг айтар сўзи, фикри бор. Улардан бири камина.

Маҳмуд ака 1990 йили, ТошДУ(ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетида талабалик чоғимда, мени «Ўқитувчилар газетаси»(ҳозирги «Маърифат»)га ишга жойлаштирмақчи бўлганди. Арзимас бир сабаб бунга монелик қилган. Қисқаси, ўша кунлари «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси мусаҳҳихилиги вазифаси бўшлиги боис бу ўрин Маҳмуд ака «танка»лигида каминага насиб этган.

Тарихнинг ўша унутилмас дамларида собиқ шўро давлати жон талвасасида эди. Миллий қадриятлар, ўзликни англаш зарурати ҳис қилинган лаҳзалар. Факультет домларидан бири журналистика тарихи бўйича дарс ўтаётиб, ўзбек миллий матбуотининг сарчашмасини большевикларнинг «Искра»сига тақаганида у билан баҳсга киришиб кетдик. Домла эса жадидлар буржуа мафқурасини тарғиб этганлигини, бу эса, большевиклар гоёсига мутлақо зид эканлигини таъкидлаб, агар бу гапга кўшилмасак, фикримизни илмий жиҳатдан исботлаб беришимизни талаб қилди ва баҳсга ғолибона яқун ясади.

Максималист талабалардан бири кутубхонага отилди. Чунки у болалигида бобосидан эски алифбони ўрганиш жараёнида унинг китоблари орасида турадиган Маҳмудхў-

жа Беҳбудийнинг «Ойна» журналининг айрим сонларини яширинча ўқиган ва бу «доно»лиги учун гап эшитиб ҳам олган эди. Ман қилинган нарса доим қизиқарли бўлади. Нима учун дакки еганлиги мазмунини англаш учун у «Ойна»даги ўқилган мақолаларни қайта «тафтиш» қилди, шу сабабдан журналдаги маънили фикрлар унинг ёдида қолган эди. Домлани тезроқ мот этиш мақсадида Марказий кутубхонанинг Нодир қўлёзмалар бўлимидаги баъзи эски газеталар варақланди ва тезда мақола ёзилиб, «Биз қандай маданиятдан воз кечганмиз» сарлавҳаси остида курснинг деворий газетасида «чоп қилинди». Газета, яна **деворий** газетанинг ҳеч қандай илмий мавқеи йўқлигини унга таъкидлашгач, илмий ишга киришадиган бўлди. Талабанинг илмий фаолияти, нари борса, диплом иши билан яқунланиши мумкин. Натижа — бешинчи курс охирида устоз раҳбарлигида камина «Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти» мавзуида диплом иши ёқлаб, «беш» олди. Ёқловдан сўнг Маҳмуд ака бу илмий иш расман тан олиниси учун уни номзодлик диссертациясига айлантиришим зарурлигини айтди. Газетада ишлаб жамиятдаги муаммоларни кўтариб чиқиш асосий вазифам эканлигини, тадқиқот ишларининг ўз эгалари борлигини айтиб, унинг таклифини рад этдим. Қизишиб ҳам олдик. «Ўша «эга»ларининг ҳаммаси ҳам эски алифбони ўқий олмайди, қолаверса, боболар кимлигини англаб олиш йўлидаги тадқиқот газетада долзарб муаммо кўтаришдан кам эмас», деганди у бир оз жаҳл билан. Шунда Маҳмуд ака дипломнинг ички муқовасига «келажакда оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юрма»слигимни дастхат тариқасида ёзиб қўйдик, бу сўзлар бобомнинг «Ойна»сидаги мақолалар каби шууримда муҳрланиб қолди. Лекин, барибир, журналистикада танлаган йўналишимнинг енгил эмаслигини ўзимча тасдиқлаб, амалиётга киришиб кетдим. Аммо кўп ўтмай бошқа бир устоз, ўша пайтда факультет декани Сайди Умрнинг қистови («Ўша диплом ишингни номзодликка айлантиришинг керак») билан аспирантура эшиги очилди. Қисқаси, номзодлик диссертациясини биринчи ўқиган ҳам, камчиликларини бартараф этиш борасида фикрини билдирган, маслаҳатлар берган ҳам Маҳмуд ака эди.

Устоз билан ҳамкорлигимиз газетачилик соҳасида ҳам

давом этди. У, аввалги бобларда ёзилганидек, 1998 йилдан буён турли йилларда (ҳар гал уч ой муддатда) таҳририятнинг ёш журналистлари, раҳбар ходимлари иштирокида «Маърифат» маҳорат мактабини олиб борди. Айрим тингловчиларнинг фикрлари билан танишдингиз ҳам. Айни пайтда, таҳририят ишларида ҳануз муаммоларимиз борлигини тан олиб, айтиш мумкинки, Маҳмуд Саъдийнинг ёрдамида мавзулар танлаш, мақолалар ёзиш, муаллифлар билан ишлаш, таҳрир масалалари анча яхшиланди.

Дарҳақиқат, сўзни ҳис қилиш ва англаш, уни ўз ўрнида қўллаш каби таҳрирнинг ўзига хос жиҳатларини устоздан ўрганишга ҳавас қиладиган ёшлар кўп. Куёш нуридан баҳра ололмаётган майсаларни кўрганмисиз? Улар куёш нури берадиган гўзал рангни топа олмай сарғайиб, нимжон бўлиб ўсади. Муҳаррирлик бобида устозни куёшга ўхшатгим келади.

Муҳтарам ёзувчимиз Носир Фозиловнинг: «Унинг умр бўйи йиққан билими, гапирган гаплари ҳавога учиб кетмасин, улар келажак авлодга албатта қолиши керак», деган тилагини бугун унинг атрофида ўз ишини битириб юрган биз — шогирдлар вазифа сифатида қабул қилиб, устозга кўмак беришимиз шарт. Ахир, у ҳар куни шогирдлари билан шуғулланиб, шахсий ишларига, хусусан, «Таҳрир санъати» қўлланмасини ёзишга фурсат тополмаяпти. Ишончим комилки, ана шу китобни ёзиш жараёнида иштирок этган ҳар қандай шогирд камида устоздек малакага эга бўлади.

Гоҳида ўйланиб қоламан: «Нега?» ва «Нима учун?» деган саволни устоз ўзига неча бор берган экан-а? Булар инсон ўзини англаши учун тинимсиз бериладиган саволлардир. Улар инсоннинг ҳурлигига, мустақил фикрли бўлишига ва фикрлашда давом этишига хизмат қиладиган саволлардир. Йўқса, устоз шу пайтгача ўқиган китоблари қолиб, эртага фалон китобни топиб ўқишим керак, демаган бўларди. Демак, юқоридаги саволларни Маҳмуд ака ўзига яна са-ноқсиз равишда кўп беради, ёшларга ибрат бўлаверади.

Устоз доим ҳаракатда. Унинг ҳаёти фақат яхши, эзгу ишлар билан жўшқин. Бу эса, манаман деган ижодкорнинг ҳам ҳавасини келтиради. Жонкуяр, миллат манфаати йўлида тинмай изланадиган инсон — Маҳмуд Саъдийнинг мазмунли ва барчага фойдали фаолияти узоқ йиллар ана шу шиддатда давом этаверсин.

МУНДАРИЖА

Қўлланмагача қўлланма (Сўзбоши ўрнида)	3
--	---

Биринчи фасл

ЭНГ ЯҚИН ДЎСТ

Асқад МУХТОР. Бизда фақат Шайх Саъдий ишлайди	6
Ҳусниддин ШАРИПОВ. Ҳамиша ёш устоз	7
Носир ФОЗИЛОВ. Юксак масъулият	9
Омон МУХТОР. Китобхон олим	12
Эркин АЪЗАМ. Академик Қўшжоновнинг «устоз»и	14
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. Кўнгилдаги мунавварлик	15
Турсунбой АДАШБОЕВ. Қанот бўлган мактублар	19
Маҳкам МАҲМУДОВ. Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир ва камина	22
Санжар НАЗАР. Беғараз донишмандлик	26
Саъдулла АҲМАД. Муҳаррир	27
Абдуқайом ЙЎЛДОШЕВ. Юқоридаги одам	27
Аҳмад ОТАБОЕВ. Умр мазмуни — ўзни англаб яшаш!	31

Иккинчи фасл

ТАҲРИР САНЪАТИ

Нусратулло ЖУМАХЎЖА. Моҳир муҳаррир	38
Рустам МУСУРМОН. «Мақоланинг сарлавҳаси қани?..»	40
ФАХРИЁР. Таҳрир санъати пири	46
Қосимжон СОДИҚОВ. Билгин журналист	49
Қудратулла ОМОНОВ. Ўз кишимиз	52
Азим РЎЗИЕВ. Ҳақиқий журналист — виждонли шахс	54
Венера КАЮМОВА. Доктор редактирования	67
Наргиза ТЎХЛИЕВА. «Маърифат»да устоз мактаби	70

Учинчи фасл

ЖАНОБ МУАЛЛИФ

Ёқубжон ИСҲОҚОВ. Таҳрирдан тафтишгача	76
Суйима ҒАНИЕВА. Ўз исмига монанд	80
Умарали НОРМАТОВ. Ўзимизнинг Маҳмуджон	82

Аҳмад АЪЗАМ. Ака	85
Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ. Филойи мураббий	89
Беккул ЭГАМҚУЛОВ. Ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам талабчан	96
Норали ОЧИЛОВ. Умрдан маъни излаб	100
Беҳзод ФАЗЛИДДИН. Бизни топган хазина	107
Алишер ОТАБОЕВ. Устоз сабоқлари	111

Тўртинчи фасл

УМР МАЗМУНИ — ЎЗНИ АНГЛАБ ЯШАШ!

Иброҳим ҒАФУРОВ. Мустақил фикр эгаси	118
Алишер ИБОДИНОВ. Ҳамон қирқ ёшдасиз!	123
Сувон МЕЛИ. Богбон	125
Шомирза ТУРДИМОВ. Чин устага сифат йўқ!	127
Наргис ҚОСИМОВА. Илмий даражаси бўлмаган олим	130
Абдусайд КЎЧИМОВ. Тоғ гули	133
Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ. Универсал одам	138
Забаржад БОБОЖОНОВА. Ёшлар тарафдорига ёшлик ҳомийлик қилади!	141
Дилором МАТКАРИМОВА. «Узр бўлғайму...»	144
Жамол ШАРОПОВ. Ўзгалар ўйи билан яшаётган зот	145
Жалолиддин МАҲМУД ўғли. Отамнинг энг катта орзуси	150
Жўшқин ҳаёт (Сўнгсўз ўрнида)	155

ҚАДР

Тошкент «Маънавият» 2009

Муҳаррирлар: *Б. Фазлиддинов, Ҳ. Аҳмедова*
Мусаввир *Ш. Соҳибов*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Мусаҳҳиҳлар: *Ф. Жабборов, О. Бозорова*
Компьютерда тайёрловчи *Б. Жонтемиров*

Босишга 21.07.2009 й. да рухсат этилди. Бичими 84×108/₃₂ Times гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 16,8. Нашр т. 9,04. 1000 нусха. Буюртма № 09-691. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 17–09.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй, 2009.